

ΦΩΤΙΟΣ

Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ

1125

« Μυρίαὶς ἀρεταῖς ἐξήνθει καὶ πάσῃ
γνώσει διέλαμπεν. »
(ἐπισ. Νικολάου Πάπα πρὸς τοὺς Μη-
τροπολίτας τῆς Ἀνατολῆς.)

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

ΤΥΠΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΔΟΣ.

Ὁδὸς Γ'ουξέκ-καλδερῆς Ἀρ. 44.

1864.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

"Οσοι παρευρέθησαν εἰς τὴν φιλολογικὴν πανήγυριν τῆς 5 Μαΐου τοῦ 1863, καθ' ἣν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοὶ Σύλλογοι ἐώρτασαν τὴν ἐπέτειον τῆς ἐγκαθιδρύσεώς των, ἐνθουμούνται βεβαίως, ὅτι ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ Συνεδρίασις ἀφιερώθη εἰς τὴν ἀνάμνησιν μιᾶς μεγάλης ἐθνικῆς δόξης, τοῦ Πατριάρχου Φωτίου, ἐγκωμιαστῆς δὲ τοῦ Ἱεροῦ ἀνδρός ἦν ὁ κύριος Πέτρος Α. Ζάνος, πρὸς ὃν ἐδόθη ὁμοψήφως ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἡ ἐντολὴ ν' ἀπαγγεῖλῃ τὸν Πανηγυρικὸν λόγον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἔτος ὅλον παρῆλθεν ἔκτοτε, μόλις δὲ πρὸ ὀλίγου ἐδόθη, μετὰ πολλῶν δισταγμῶν, τὸ χειρόγραφον τῆς περὶ Φωτίου πραγματείας, ἣτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Πέμπτῳ τεύχει τοῦ περιοδικοῦ Συγγράμματος τοῦ Συλλόγου.

Τὴν πραγματείαν ταύτην δημοσιεύοντες, τῇ ἀδείᾳ τοῦ Συγγραφέως, ἐν χωριστῷ φυλλαδίῳ, ἓνα καὶ μόνον προτιθέμεθα σκόπον, νὰ καταστήσωμεν δηλαδὴ κοινὸν τοῖς ὁμογενέσι τὸν Βίον τοῦ ἐνδόξου ἀνδρός, ὃν ἡδίκησαν καὶ σύγχρονοι καὶ νεώτεροι, νὰ διαδώσωμεν δὲ ὅσον οἶόν τε τὴν ἀναμφισβήτητον ταύτην ἀλήθειαν, ὅτι εἰς τὸν Πατριάρχην Φώτιον ὀφείλει ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὴν ἐδραίωσιν τῆς Αὐτονομίας τῆς, ἣτις, Θεοῦ εὐδοκούντος, θέλει διατηρηθῇ καὶ εἰς τὸ μέλλον, πρὸς δόξαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ 10 Αὐγούστου 1864.

Ὁ Ἐκδότης

Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ.

Λόγος ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου Π. Α. Ζάνου
κατὰ τὴν 5 Μαΐου τοῦ 1863 ἐν τῇ ἐκτάκτῳ
Συνεδριάσει τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει
« Ἑλληνικῶν Συλλόγων. »

ΕΡΡΙΦΘΗΣΑΝ κατὰ τὸν ἑννατον αἰῶνα, ἀπὸ τῆς Ρώμης μέχρι τοῦ Βυζαντίου, ἀφορισμοὶ βαρεῖς κατὰ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου· φοβεραὶ κατὰ-
ραι μετ' ἀγενῶν ὕβρεων ἀκούονται ἀκόμη καὶ σήμερον συνοδεύουσαι τὸ ὄνο-
μά του· ἱστορικοὶ δὲ προκατειλημμένοι, τὰς πλέον φρικώδεις ἐξυφαίνοντες
συκοφαντίας, ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας διασύρουσι τὴν ἱερὰν μνήμην του.

Ἄλλ' ἡδυνήθησαν ἄρά γε ν' ἀμαυρώσωσι τοῦ Φωτίου τὴν δόξαν οἱ ἀφο-
ρισμοί, αἱ ὕβρεις καὶ αἱ συκοφαντίαι; Ἰσχυσαν ἄρά γε ὁ φθόνος καὶ ὁ φανα-
τισμός, ἀφανίζοντες πᾶν μνημεῖον ἱστορικόν, νὰ ἐξαλείψωσιν ὅ,τι ἐξαίσιον
καὶ ὡραῖον περιέχει ὁ βίος τοῦ κορυφαίου τῶν σοφῶν τοῦ Μέσου Αἰῶνος;

Ἐπρεπε ν' ἀπολεσθῇ τῷ ὄντι, μετὰ τὸ ναυάγιον τῆς αὐτοκρατορίας,
ἅπανα ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ἱστορία, ἵνα συναπολεσθῇ καὶ τοῦ Φωτίου ἡ δό-
ξα· ἔπρεπε νὰ καταστράφῃ ἐξ ὀλοκλήρου ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, καὶ
μετ' αὐτῆς πᾶν ἔχνος ἑλληνισμοῦ, ἵνα βυθισθῇ διὰ παντὸς εἰς τῶν αἰώ-
νων τὰ σκότῃ τὸ περικλειὲς αὐτὸ ὄνομα. Ἀλλά, θεῖα συνάρσει, πάντα
ταῦτα ἐσώθησαν εὐτυχῶς· ἡμεῖς δέ, παραλαβόντες ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν
τὴν διασωθεῖσαν ἱστορίαν τῶν πατέρων ἡμῶν, διακρίνομεν ἐν αὐτῇ τὸν θεο-
πέσιον ἄνδρα, ὅστις ἐλάμπρυνε τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος διὰ τῆς σοφίας
του, καὶ ἤγειρε τὴν γενεάν αὐτοῦ ἐκ τοῦ ληθάργου, εἰς ὃν κατεδίκασεν αὐ-
τὴν στερὰ αἰῶνων ἀμυχθείας καὶ ἀγρίας πρὸς τὰ γράμματα περιφρονητικῶς.

Καὶ ὁμῶς, εἰμεθα τάχα ἡμεῖς θαυμασταὶ μόνον τῶν σπανίων προτερημάτων τοῦ Φωτίου καὶ τῆς εὐρείας πολυμαθείας του, καὶ ἐναδρυνόμεθα ἀπλῶς, ὅτι τοιοῦτον ἔκτακτον ἄνδρα ἐγέννησε τὸ ἡμέτερον ἔθνος; ὅχι. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, οἰανδῆποτε τῆς γῆς καὶ ἂν κατοικῶμεν χώραν, ὑπὸ οἰονδῆποτε πολιτεύμα καὶ ἂν ζῶμεν, δι' ἡμᾶς ὁ Φώτιος εἶναι ὄνομα προσφιλές καὶ περιδοξόν· εἶναι σύμβολον τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίας· εἶναι ὁ ἡγεμὼν τῆς παλιγγενεσίας τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα· εἶναι τέλος πάντων ὁ ἀτρόμητος καὶ μοναδικὸς ἀθλητής, ὁ παλαίσας γενναίως καὶ μετὰ λόγου, οὐχὶ ἀπλῶς περὶ τῆς ἱερότητος τῶν δογμάτων (διότι ὁ ἀγὼν κυρίως δὲν ἦτο τότε περὶ δογμάτων), ἀλλὰ πρὸς διατήρησιν καὶ ὑποστήριξιν δικαίωματος πολυτίμου, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἤθελεν ἀπολέσει τὴν αὐτομικτότητα αὐτῆς, καὶ δὲν ἤθελε διατηρήσει μέχρις ἡμῶν τὸν ἰδιάζοντα αὐτῆς τύπον, ὅστις, κατὰ βούλησιν ὑπερτάτην, ἐχρησίμευσε καὶ τότε καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἰδιὸν γνώρισμα, καὶ ὡς σημεῖον ἐνότητος τοῦ ἡμετέρου ἔθνους.

Τοιοῦτος παρίσταται ὁ Φώτιος ἐνώπιον τῆς ἱστορίας ἡμῶν, καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἐθνικὴν ἐποψὴν θέλομεν ἐξιστορήσει τὰ περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν σύντομον ταύτην βιογραφικὴν πραγματείαν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν λεπτομερεῆ ἔρευναν τοῦ βίου τοῦ περικλεοῦς Πατριάρχου καὶ ἐξετάσωμεν ὁποίας τινας προσέφερεν ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν φιλολογίαν, εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν, ἴδωμεν ἐν παρόδῳ ὁποῖός τις ἦτον ἐν συνόλῳ ὁ ἀνὴρ οὗτος. « Ὁ Φώτιος (λέγει » συγγραφεὺς τις σύγχρονος ἡμῶν) συνεκέντρωνεν ἐν ἑαυτῷ ὅλα τὰ ἐξαισια προτερήματα, ὅσα ποτὲ ἡ φύσις ἐδωρήσατο εἰς θνητόν· ἡ ὑψινοία, » ἡ τοῦ πνεύματος ζωρότης, ἡ δραστηριότης ἡ ἀκατάβλητος, ἡ εὐκαμπτος συνάμα καὶ ἀκαμπτος θέλησις ἦσαν πλεονεκτήματα, δι' ἃ ἐξό- » χως διεκρίνετο· εἶχε κλίσιν ζωηράν πρὸς τὰ γράμματα, εἰς ἃ ἐνησχολεῖτο δι' ὅλης νυκτός· ἦτον ἐπιτηδείατος ῥήτωρ, συγγραφεὺς ἐξοχος, » εἰς τε τὸν πεζὸν καὶ ἐπικὸν λόγον· κατεῖχεν ἀπάσας τοῦ καιροῦ του καὶ » τῶν πρὸ αὐτοῦ αἰώνων τὰς ἐπιστήμας· ὑπερείχεν εἰς ὅλα, οὐδενὸς δυνα-

» μένου παραβληθῆναι αὐτῷ . . . Εἰς τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα προτε- » τίθετο καταγωγή περιφανής, ἐξωτερικὸν κομψὸν καὶ εὐάρεστον, σχῆμα » σώματος σοβαρὸν καὶ μέτριον, φυσιογνωμία χαρίεσσα, τρόποι γλυκεῖς » καὶ ἀφελέστατοι, συμπεριφορὰ ἀρίστη, ὅλοι ἐν ἐνὶ λόγῳ οἱ ἐξωτερι- » κοὶ τύποι, οἱ ἔλκοντες καὶ πρὸς αὐτὸν δι' ἀνεκφράστων θελγῆ- » τρων (1). »

Ὁ γράψας ταῦτα δὲν εἶναι ἱστορικὸς εὐμενής, ποθὼν εἰλικρινῶς ν' ἀφήσῃ τοῖς μεταγεστέροις ὥραιον καὶ εὐγλωττον πανηγυρικὸν τοῦ Φωτίου· εἶναι ἀπ' ἐναντίας εἰς τῶν πλέον ἀδίκων κατηγοριῶν αὐτοῦ, εἶναι ὁ Γάλλος ἱερεὺς Ἰαγῆρος, ὁ ἐκσφενδονίσας κατὰ τὸ 1844 τὸ σφοδρότερον κατηγορητήριον κατὰ τοῦ διασχήμου Πατριάρχου. Οὕτως ἐγράψαν ἀλληλοδιαδόχως καὶ Βυζαντινοὶ καὶ νεώτεροι, ὅσοι, μὴ δυνάμενοι ν' ἀποκρύψωσι τὰς ἐξόχους τοῦ Φωτίου ἀρετάς, ἐκάλυπτον τὴν χολὴν αὐτῶν ὑπὸ τῆς εἰλικρινείας τὸ ἀγνὸν ἔνδυμα, ἀναβιβάζοντες ὑποκριτικῶς τὸν κατηγορούμενον ἄνδρα εἰς τὸν οὐρανόν, πρὶν ἢ καταβιβάσωσιν αὐτὸν εἰς τὰ τάρταρα! Ὅσον ὅμως δολία καὶ ἂν εἶναι ἡ χεὶρ ἡ χαράζασα τὴν εἰκόνα, ἡ εἰκὼν εἶναι τελεία· εἶναι ἐν συνόλῳ ὁ ἀνδριάς τοῦ ἥρωος, παριστάμενος μεγαλοπρεπῆς καὶ ἀέρεαιος ἐνώπιον ἡμῶν, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῇ κατ' ὅλας αὐτοῦ τὰς λεπτομερείας τὸ μέγα δρᾶμα τῶν πράξεων καὶ ἀγώνων αὐτοῦ.

Ἄνῃρ τοιοῦτος, οὕτως ἐξαιρετικῶς συγκεκροτημένος, εἶναι ἀναντιρρήτως ἔκτακτον φαινόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ ὕλισμου τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Ἐκπληττόμεθα διὰ τοῦτο δικαίως πῶς ἠδυνήθη τοιοῦτος νὰ μορφωθῇ νοῦς ἐκ τοῦ χάους ἐποχῆς προξενούσης τῇ ἀληθείᾳ φρίκην διὰ τὸν ἐξευτελισμὸν, ὃν ὑπέστη τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ματαίως δὲ ζητοῦμεν ἀξιολογῶμεν ἐκτῶν ἰσορουμένων εἰς ποῖα ἐξεπαιδεύθη λύκειά, τίνων διδασκάλων ὑπῆρξεν ἀκροατής, πόθεν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἠρύσθη τὴν πολυμάθειαν ἐκείνην, τὴν ἀναβιβάσασαν αὐτὸν εἰς τοσοῦτον ὕψος ἐπιστήμης καὶ γνώσεων.

Ἐδιδάχθη ἄρα γε ὁ Φώτιος τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς παιδείας εἰς ἀφανές τι τοῦ Βυζαντίου διδασκαλεῖον, καὶ ἐνεπιστεύθη ἔπειτα αὐτὸν ὁ πατήρ, ὡς συνέβαινε εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἰς σοφὸν τινα ἐρημίτην, διασώσαντα μακρὰν τοῦ κόσμου τὴν ἐλευθερίαν τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ φιλοσοφεῖν; Κατέφυγε τάχα εἰς ἀπόκεντρόν τινα τῆς αυτοκρατορίας χώραν, ἐν ᾗ διετηρήθη ἐπιστημονικόν τι ἴδρυμα διαφυγὸν τὸν πέ-

(1) L'abbé Jager. Hist. de Photius. σελ. 20.

λεκον τῆς κοινῆς τῶν ἐκπαιδευτῆριων καταστροφῆς; ἡ ἐμόρφωσε τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐκ μόνῃς τῆς δόκνου μελέτης τῶν ἀριστουργημάτων τῶν ἡμετέρων προγόνων, καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραφῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς;

Ὅλα ταῦτα εἰσι πιθανά, ἀλλ' οὐδὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον καὶ βέβαιον. Εἰς μόνον διεσώθη μῦθος, μῦθος γελοῖος καὶ ἀχαρὶς τῆς νεότητος τοῦ Φωτίου, ὃν διέδωκε μέχρις ἡμῶν ὁ ἀξιοσημείωτος διὰ τὰς παραδοξολογίας καὶ τὸ τερατολόγον τῶν διηγημάτων αὐτοῦ, Συμεὼν ὁ Μάγιστρος (1). Ἀποστρέφοντες δὲ τὸ πρόσωπον ἀπὸ διηγημάτων τοιούτων, ἀναξίαν τῆς ἱστορίας, καὶ ἀφίνοντες ἄλλοις τὴν περὶ τῶν ἀγνώστων καὶ ἀμφιβόλων ἔρευναν, ἐρωτῶμεν διὰ μίαν στιγμὴν: — ἡ ἐμφάνισις τοῦ Φωτίου κατὰ τὸν ἔννατον αἰῶνα εἶναι τάχα φαινόμενον τόσον μοναδικὸν καὶ ἀσύνθηον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡμῶν;

Ἄν ἀνατρέχω εἰς τοὺς ἀρχαίους τῆς Ἑλλάδος χρόνους, ἀλλ' ὁ Μέσος αὐτὸς Αἰὼν καὶ ὅλος ὁ μετὰ ταῦτα ἐθνικὸς ἡμῶν βίος παρουσιάζουσι τοιαῦτα εὐάριθμα μὲν ἀλλ' ἐκπληκτικὰ παραδείγματα. Εἶχον ἐκλείψει καὶ ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα κατὰ τὸν ὀγδοὺν αἰῶνα, ὅτε ἀνεφάνη αἴφνης ἔξωχός τις ἀνὴρ (2), ἐκ τῆς Δαμασκού μὲν καταγόμενος, ἀλλὰ βαπτισθεὶς ὁλος ἐν τῷ ἑλληνισμῷ διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς σοφίας τῶν Ἑλλήνων, ὅστις ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ ἔδρεψε τὴν δάφνην τῶν ποιητῶν καὶ διεφιλονέικησε τὴν

(1) Κατὰ τὸν συγγραφεὰ τοῦτον [ἂν πρέπει συγγραφεὰ νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὸν] Σέργιος ὁ τοῦ Φωτίου πατὴρ εἰς μαθήματα αὐτὸν ἐνδούς, μᾶλλον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἐκείνος φιλοτιμότερον διεκίετο ἢ τὰ ἐκκλησιαστικά. Διὸ καὶ Ἑβραῖον τινὲ μάγῳ συντετυχὼς « τί μοι, ἔφη, ὄψ, νεανία, καὶ ποιήσω σε πᾶσαν γραφὴν ἑλληνικὴν ἐπὶ στόματος ἁγίου, καὶ πάντας τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ παρενοχλεῖν; » ὁ δὲ φησὶ, τὸ ἥμισυ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προθύμως παρέξει σοὶ ἐπὶ σοφίᾳ παρενοχλεῖν; » ὁ δὲ « οὐ χρήζω χρήματα, ἀλλ' οὐδὲ τὸν πατέρα σου γινώσκω τὸ ὄραμα ἀλλ' εἰθέ μετ' ἐμοῦ εἰς τόνδε τὸν τόπον, καὶ ἀρνησάμενος τὸν τύπον, ἐν ᾧ Ἰησοῦς προσηλώσαμεν, καὶ δώσω σοι παράδοξον φυλακτόν, καὶ ἔσται ἡ ζωὴ σου πᾶσα ἐν εὐημερίᾳ καὶ πολλῇ σοφίᾳ καὶ χαρᾷ. » Τὸν δὲ Φώτιον προθύμως ἀκούσαντα καὶ πάντα πρὸς τὴν τοῦ γόστου ἀρίσκειαν τετελεκότα, καὶ ἐκτοτε τοῖς ἀπηγορευμένοις βίβλοις τῆς μαντικῆς καὶ ἀστρολογίας καὶ τερατείαις, οὐκ ἀποσχόμενον τὸν νοῦν (Συμεὼν ὁ Μάγιστρος ἐν Χρονογρ. μετὰ Θεοφάνην σελ. 668—700. Ἐκδ. Βόννης).

Ἐρυθθαίνον ἀναγινώσκοντες τὰς παραδοξολογίας ταύτας! Ἀλλ' ὁ πολλὴς καὶ ἀνδοῦς τερατολογίας μεστὸς οὗτος μῦθος μαρτυρεῖ εἰς ὅποιαν εὐρίσκειντο ἄνοιαν καὶ αὐτοὶ οἱ Βυζαντινοὶ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ Φωτίου ἵνα δώσωσι ἡμῶν λόγον ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, τῆς ἀδιαφιλονεικίτου δηλονότι σοφίας τοῦ ἐκτάκτου τούτου ἀνδρός, κατέφευγον εἰς τοιαύτας ἐρεσχελίας.

(2) Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός,

δόξαν τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Μ' ὅλην δὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀμάθειαν κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκείνον, μ' ὅλην τὴν ἀθλιότητα τῶν ἀνθρώπων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν καιρῶν, ὁ γεωμέτρης Ψελλὸς (1), ἐν μιᾷ ἑλληνικῇ νήσῳ (τῇ Ἄνδρῳ) καὶ Λέων ὁ ἐπικληθεὶς Σοφός, ἐν τινὶ ἀσήμεῳ γωνίᾳ τοῦ Βυζαντίου (2), διετήρησαν ἄσβεστον τὴν δάδα τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ αὐτὸ δὲ φαινόμενον δὲν παρουσιάζεται τάχα καθ' ὅλην τὴν μετὰ ταῦτα ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους; Ἐφυγον κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα τὰς ἀνατολικὰς ταύτας χώρας καὶ σοφοὶ καὶ μάθησις! Παντέρημος ἔμεινεν ἡ Ἑλλάς, ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸ Βυζάντιον πεπαιδευμένων καὶ πάσης ἀνθρωπίνης γνώσεως! Καὶ ὅμως πόσους δὲν εἶδομεν ἐκτοτε ἀνδρας πηδαλιουχοῦντας τὸ Γένος καὶ διαλάμποντας διὰ φωτὸς ἱεροῦ τὰ ἐρείπια τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Φωτίου λοιπὸν δὲν εἶναι ποσῶς μυσηριον. Μὴ ζητήσητε δὲ νὰ μάθητε τίνες ἦσαν οἱ διδάσκαλοι του, καὶ αἱ σοφαὶ ἀκαδημαίαι, ἐν αἷς ἐξεπαιδεύθη. Διδάσκαλοι αὐτοῦ ὑπῆρξαν οἱ ἑνδοξοὶ πρόγονοι ἡμῶν καὶ οἱ θεῖοι Πατέρες τοῦ χριστιανισμοῦ· πανεπιστήμιον δ' εὐρύτατον δι' αὐτὸν ἦν ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους του καὶ τῆς ἐκκλησίας του (3). Τίνος δὲ μόνον εἶχεν ἀνάγκην, ὅπως ἀναπτυχθῇ ὁ γόνιμος αὐτοῦ νοῦς; Εἶχεν ἀνάγκην τῶν προσόντων ἐκείνων, περὶ ὧν ἄριστα μνημονεύει εἰς τῶν ἀδυσωπῆτων ἐπικριτῶν καὶ ἀμειλίχων ἐχθρῶν του· « Πάντα συνέντευχεν » ἐπ' αὐτῷ (γράφει Νικήτας Δεχιδὸς ὁ Παφλαγών), ἡ ἐπιτηδεύτης τῆς φύσεως, ἡ σπουδὴ, ὁ πλοῦτος, δι' ὃ καὶ βίβλος ἐπ' αὐτὴν ἔρρει πᾶσα πλέον » δὲ πάντων ὁ τῆς δόξης ἔρως, δι' ὃν αὐτῷ καὶ νύκτες ἄπνοιαι περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐμμελῶς ἐσχολακότε (4) κτλ. »

Ἡ ἐπιτηδεύτης τῶν τῶν τῆς φύσεως, ἡ σπουδὴ, ἡ μελέτη, αἱ νύκτες, αἱ διήρχετο ἄπνος περὶ τὴν ἐμμελῆ τῶν συγγραφέων ἀνάγνωσιν, καὶ πρὸ

(1) Ψελλὸς ὁ Πρεσβύτερος, ἄλλος παρὰ τὸν Ψελλὸν τὸν ἀκμάσαντα κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα. Ἰδε Κεδρηνὸν Τόμ. Β'. σελ. 550 ἐκδ. Βόννης.

(2) Ὁ μετὰ ταῦτα Θεσσαλονίκης ἀρχιεπίσκοπος μαθητεύσας παρὰ τῷ Ψελλῷ. Ἰδε Κεδρ. ἐν σελ. 166—173. καὶ Lebeau, Hist. du Bas-Empire τόμ. II'. σελ. 400. καὶ Ἀέοντα τὸν Γραμματικόν σελ. 25. 254.

(3) Ὁ Δοσίθεος ἀποκαλεῖ αὐτοδίδακτον τὸν Φώτιον (Τόμ. Χαράς σελ. δ'). ὁ δὲ Σβαλὸς ἀναφέρει, ὅτι διὰ τῆς ἰδιαίτης μελέτης ἐπέδωκεν ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστήμαις, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Schwalbe De discidio ecclesiae christianae (Τόμ. 2. σελ. 52).

(4) Νικήτας ὁ Παφλαγὼν εἰς βίαν Ἰγνατίου. Ἰδε πρακτ. Συνόδων. Τόμ. Ε'. σελ. 944 ἐκδ. Παρισίων 1714.

πάντων ὁ τῆς δόξης, οὐχὶ τῆς ματαίας καὶ ἀμφιβόλου, ἣν ἐννοεῖ ὁ Νικήτας, ἀλλὰ τῆς ἀληθοῦς δόξης ὁ ἔρως συνεκρότησαν οὕτω καλῶς τὸν μέγαν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἔτι μείζονα μετὰ ταῦτα ἀναδειχθέντα Φώτιον. Εἰς ὅλας δὲ ταῦτα θαυμασιῶς συνέτρεχε καὶ αὐτὴ ἡ εὐγενὴς καταγωγὴ τοῦ (1).

Δὲν εἰμεθα, ἄπαγε! τῆς σχολῆς ἐκείνων, οἵτινες, ἵνα ἐξυμνήσωσιν ἑκτακτόν τινα θνητόν, ἀναβιβάζουσι τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ εἰς ἡρωϊκὴν ἢ πατριρχικὴν τινα οἰκογένειαν ὅχι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἢ γέννησις δὲν συνδέεται ποσῶς πρὸς τὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀποκλειστικὰ προνόμια τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν. Ἡ μεγὰλόνεια εἰς μόνον τὴν παντοδύναμον τοῦ Ἰψίστου χεῖρα ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν της· ἀλλ', ἵνα ἀναφανῇ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ὁ δαμιόνιος νοῦς, ἔχει ἀνάγκη ἀφεύκτως τῶν εὐτυχῶν ἐκείνων περιστάσεων, ἄνευ τῶν ὁποίων πολλοὶ μεγάλοι νόες ἔρχονται εἰς τὴν γῆν καὶ παρέρχονται, χωρὶς ἡ ἀνθρωπότης νὰ τοὺς γνωρίσῃ. Ἡ δύνατο ὁ Φώτιος νὰ γεννηθῇ προικισμένος, ὡς ἦτο, μὲ ὅλα τὰ ἐξαισία αὐτοῦ προτερήματα, ἐν τῷ μέσῳ τῆς πενηστέρας καὶ πλέον ἀσήμευ οἰκογενείας, ἐν τῇ ἀφανεστέρᾳ συνοικίᾳ τοῦ Βυζαντίου· ἀλλ' ἦτο δύσκολον βέβαια ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐν αὐτῷ τὰ εὐτυχῇ αὐτοῦ προτερήματα, καὶ ἔτι δυσκολώτερον νὰ φανῶσιν εἰς τὴν μεγάλην κοινωνίαν, ἐὰν ἡ ἀπαλὴ αὐτοῦ νεότης δὲν ἐλάμβανεν ἐξ ἀρχῆς διακεκριμένην ἀνατροφὴν, ἐὰν δὲν εἶχεν ἐκ τῆς γεννήσεως, ὡς τόσα τρόπαια ἐνώπιον αὐτοῦ, τὰ περιφανῆ παραδείγματα τῶν διασήμευ συγγενῶν τοῦ (2), καὶ ἂν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν δὲν ὑπῆρχεν ἐν Βυζαντίῳ οὔτε μία βιβλιοθήκη, ἡ ἀπόκτησις δὲ μιᾶς μόννης βιβλίου ἀπῆται μεγάλην δαπάνην, δὲν παρεδέχετο ἄφθονα παρὰ τοῦ πατρὸς τοῦ τὰ μέσα πρὸς κατάρτισιν τῆς πλουσίας ἐκείνης τῶν συγγραμμάτων συλλογῆς, ἧς κατέλιπεν ἡμῖν μνημεῖον πολυτιμότητος.

Δὲν συνέτρεχε δὲ ἡ καταγωγὴ τοῦ εἰς μόνον τὴν ἐκλεκτὴν ἀνατροφὴν, εἰς τὴν ἐκ παίδων προγύμνασιν τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐν τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ ἀρετῇ, εἰς τὴν ζωρὰν ἐν ἐνὶ λόγῳ παράστασιν τῶν οἰκογενειακῶν παραδειγμάτων, ἀλλ' ἐνεφύσησεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τὴν εὐγενῆ ἐκείνην μεγαλοφροσύνην, ἥτις ἔθετεν αὐτὸν ὑπεράνω τοῦ ταπεινοῦ πνεύματος τῶν συγχρόνων του.

Καὶ ὅμως οὐδέποτε ἠτένισεν ὁ Φώτιος πρὸς τὰ ὑψηλὰ τῆς ἀριστοκρατίας στρώματα, ἀπὸ τῶν ὁποίων κατήγετο, οὔτε διελογίσθη ποτὲ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰ δημόσια, παρουσιάζων ὡς συστατήριον τὴν εὐγενῆ γενετὴν ἢ τὰς ὑψηλὰς συγγενείας του. Μὲ τοιαῦτα εἰσιτήρια εἰσέρχονται τοὺς πύλῳνας τῆς κοινωνίας μόνον οἱ χαμαιζῆλοι χαρακτήρες, οἱ οὐδὲν ἔχοντε νὰ ἐπιδείξωσιν εἰς τὸν κόσμον ἀτομικὸν προσόν. Τῶν πατέρων ἡ δόξα ἔπεται, ἀλλ' οὐδέποτε προπορεύεται τῶν ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν, τῶν ἐχόντων ἴδια πλεονεκτήματα καὶ προσωπικὰς ἀρετάς.

Ἀντὶ λοιπὸν ν' ἀναβῇ ἀμέσως ἐπὶ τῆς μεγάλης σκηνῆς τοῦ βίου, ἐνδὲς θυμένος τὴν ἀριστοκρατικὴν τήβεννον, κατεκλείσθη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ του, οὐδένα ἄλλον προσπελάζων εἰμὴ τοὺς ἀθανάτους νεκροὺς μετὰ τῶν ὁποίων συνανεστρέφετο. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου ὑπῆρξεν ἀφετηρία τοῦ εὐρυτάτου σταδίου του. Ἀπὸ τοῦ ἀφανοῦς αὐτοῦ θεωρίου ἔβλεπε τὰς πληγὰς τῆς κοινωνίας, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ἔζη, ἡκροῶτο τοὺς βαρεῖς τῶν καταδυναστευομένων στεναγμούς, ἔβλεπεν, ἤκουεν, ἐθρῆνει, καὶ ἐμαλέτα. Αὐτοῦ διήλθεν ἐν μελέτῃ καὶ θεωρίᾳ ἄπασαν αὐτοῦ τὴν νεότητα, ἀποφασίσας δὲ καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ βίου ν' ἀφιέρωσιν εἰς τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων τὴν ἔρευναν, θυμίαμα λατρείας προσέφερε διαρκῶς ἐνώπιον τῆς θρησκείας καὶ τῆς σοφίας. Αἱ ὑπὲρ τούτων διηνεκεῖς ἀσκήσεις αὐτοῦ, αἱ παννύχιοι μελέται, καὶ τὰ εὐσεβῆ προγυμνάσματα, ἀνεβίβασαν τὸν ἀξιάγαγον τοῦτον ἄνδρα, μ' ὅλην τὴν δυσμένειαν τῶν κακῶν, μ' ὅλον τὸν μαρασμὸν ἀπασῶν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, εἰς τὴν ὑψίστην τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνίας περιωπὴν.

Κατακλεισθεὶς ἐν τῇ αὐτοῦ βιβλιοθήκῃ ὁ Φώτιος δὲν ὁμοιάζε τοὺς ἰδιοτρόπους ἐκείνους, οἵτινες ἀπομονοῦνται, ἀποσυρόμενοι εἰς τὰ ἴδια ἢ εἰς τὰς ἐρημίας, ἵνα μὴ ἐξέλθωσι ποτε εἰς τὸν κόσμον καὶ κατατρίβουσιν ὀλόκληρον τὸν βίον ἐν ἀμεθόδοις μελέταις, χωρὶς ἡ κοινωνία ἢ ἡ πατρίς νὰ ὠφελῇ ποτε ἐξ αὐτῶν. Ὁ Φώτιος, ἐναποταμιεύων ὁσημέραι ἄπειρον ἐκ τῆς μελέτης πλοῦτον ποικίλων γνώσεων, ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκη νὰ τὸν διασκορπίζῃ πανταχοῦ, μερίζων δὲ τὸν καιρὸν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν συγγραφὴν, ἔσπευδεν, ὡς ὁ πιστὸς τοῦ Εὐαγγελίου δοῦλος, νὰ πλοῦσῃ τὴν ἀνάγκην, μεταδίδων εἰς τοὺς δύο τοῦ ἀδελφοῦ, εἰς τοὺς

(1) «Οὐ τῶν ἀγενῶν καὶ ἀκωνύμων (γράφει ὁ αὐτὸς Νικήτας περὶ Φωτίου) ἀλλὰ τῶν εὐγενῶν κατὰ σάρκα καὶ περιφανῶν.»

(2) Ταράσιος ὁ ἱερός Πατριάρχης, ὁ προεδρεύσας τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἣν πατρῷος τοῦ Φωτίου. Ἡ μὲν μὴτηρ αὐτοῦ Εἰρήνη κατήγετο ἐκ τῶν περιφανεστέρων οἰ-

κων, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Σέργιος, κατέχων τὸ τοῦ σπαθαρίου ἀξίωμα ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, ἦν γόνος ἐκλεκτὸς τῶν εὐγενῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν, τῶν διασωθεισῶν ἐκ τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῆς εἰκονομαχίας κλύδωνος.

οικείους, εἰς τοὺς φίλους, ὅ,τι ἐγίνωσκεν ἢ ὅ,τι ἐκ τῆς μελέτης συνέ-
λεγεν (1).

Ἦτο νεώτατος ἀκόμη, «τὴν τῶν μειρακίων ἡλικίαν παραλλάτων» (ὡς γράφει ὁ ἴδιος) (2) ὅτε συνέγραψε τὸ Λεξικόν του «*Λέξεων Συναγωγῆς*» ἢ συγγραφή αὕτη εἶναι τὸ πρῶτον φιλολογικὸν δοκίμιον τοῦ Φωτίου, εἶναι τὸ προοίμιον, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἐμβριθῶν συγγραφῶν, αἵτινες ἐξῆλθον ἀπὸ τῆς σοφῆς αὐτοῦ χειρὸς.

Κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν συνέγραψε, φαίνεται, τὸ περὶ προσκυνησεως τῶν εἰκόνων καὶ τὰ κατὰ Ἰουλιανὸν καὶ Λεοντίου συγγράμματα, ἐκλελοιπότε καὶ ἀφαινεθέντα ὑπὸ τοῦ χρόνου, ἀλλ' ὦν αἱ ἐπιγραφαὶ μόνον διασωθεῖσαι βεβαιούσιν ἡμᾶς περὶ τῆς ἐξαιρέτου κλίσεως, ἣν εἶχεν ἐκ νεότητος περὶ τὰ ἱερά πράγματα. Τὴν κλίσιν δὲ ταύτην βλέπομεν παρακολουθοῦσαν τὸν ἄνδρα καθ' ὅλον τὸν βίον του. Διὰ τοῦτο, ἀναγινώσκων τις τὰς πλείστας τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, ἤθελεν εἰπεῖ, ὅτι ὡς Πατριάρχης ἔγραψεν, ὅσα ἔγραψεν, ὅτι ποτὲ δὲν ὑπῆρξεν ἄρχων πολιτικός, καὶ ὅτι ἐγεννήθη μόνον ἵνα διδάσκη ἀπὸ τοῦ θρόνου ἢ τῆς θεολογικῆς ἑδρας του.

Τοιαύτη ἦτον ἡ τάσις τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Τὰ θρησκευτικὰ συγγράμματα ἦσαν ἡ βάσις τῆς ἀνατροφῆς· τὸ περὶ τὰ δόγματα δὲ πολυπράγμον ἦτον ἡ τρυφή καὶ ἡ ἀμιλλα καὶ τῶν νέων καὶ τῶν γερόντων. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐφιλοσόφουν αἰωνίως, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφοῦντες ἐθεολόγουν. Ὁ Φώτιος εἶναι ἀναντιρρήτως μία ἐξαιρέσις τοῦ γενικοῦ τούτου συμπτώματος τῆς ἐποχῆς του, ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν διέφερε τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ, φέρουσι μ' ὅλα ταῦτα αἱ πλείσται τῶν συγγραφῶν του τὸν εἰδικὸν τοῦτον τύπον τῶν βυζαντινῶν χρόνων (3).

Δὲν ἦτο δὲ τῆς ἀνατροφῆς του μόνον ἡ τάσις πρὸς τὸ θεολογεῖν, ἦτον ἀνάγκη ἰδιάζουσα τοῦ αἰῶνος του, ἦτο παρακολούθημα τῶν συμβάντων, αἵτινα προηγήθησαν καὶ συνώδευσαν ὅλον τὸν βίον του. Ἡ Ἐκκλησία ἐξήρ-

(1) Μία ἀπὸ τὰς γειοῖας κατηγορίας τῶν ἐχθρῶν τοῦ Φωτίου ἦτο καὶ αὕτη, ὅτι ἐδίδασκεν ἐξ ἡλικίας ἀνῆβου «τὸ καλεῖσθαι ῥα βεῖ παρ' ἡλικίαν παντὶ σθένει πραγματευόμενος ἰδιωγράφοις καὶ χειρογράφοις τοὺς κοινὰς ἐροῦς συνδόνει εἰς ἐαυτὸν!» (Ἐγκύκλιος τῆς Συνόδου τῆς συγκροτηθείσης κατὰ Φωτίου. Ἰδε Πρακτ. Συνόδων ἐνθα ἄνωθι.)

(2) Ἰδε Ἀμφιλοχ. Ζήτημ. ΚΑ'. ἐν τῇ ἐκτῇ τοῦ § 4.

(3) Ποικίλαι εἰσὶν αἱ θεολογικαὶ συγγραφαὶ τοῦ Φωτίου. Αἱ ἀξιολογώτεραι δέ, μετὰ τὰ Ἀμφιλόχεια, εἰσὶ· α) Αἱ Ἐγκύκλιοι Ἐπιστολαὶ τοῦ πρὸς τοὺς ἀρχιερατικούς

χετο μόνις τότε ἀπὸ τὸν πεισματώδη πόλεμον, ὃν συνῆψε κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Αἰὼν δολόκληρος, δαπανηθεὶς περὶ τὴν συζήτησιν τῆς προσκυνησεως τῶν εἰκόνων, ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴν ἀφήσῃ ἔχνη τῆς πάλης ἐκείνης τῆς συνοδευθείσης μετ' ὅσας ἀτιμίας, τόσα μαρτύρια. Ἡ κοινωνία ἐβλεπε πανταχοῦ τὴν αἵρεσιν· καίτοι δὲ ἐκλελοιπότε τῶν πρωταγωνιστῶν καὶ προμάχων αὐτῆς, διετηρεῖτο ὅμως κρυπτομένη πολλάκις ἐν τοῖς σπηλαίοις τινῶν μοναστῶν, κάποτε ὑπὸ τὴν βασιλικὴν χλαμύδα, καὶ ἐνίοτε ὑπὸ τὸν μανδύαν τὸν πατριαρχικόν. Ὁ Φώτιος ἀνεδράφη ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις ταύτας, διότι ἐγεννήθη τῆς αἵρέσεως ἀκμαζούσης, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, ἡκουσέ νεανίσκος ἐπὶ ὧν τὰς οἰμωγὰς τῶν βασανιζομένων εὐσεβῶν, καὶ εἶδε, μόνις ἀφίων τὴν νεανικὴν ἡλικίαν, τὸν θρίαμβον κατὰ τῆς αἵρέσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν Μανιχαίων αἵρεσις, περὶ ἧς τόσα ἔγραψε (1), καὶ αἱ ἐπελθούσαι μετὰ ταῦτα περιπλοκαὶ μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης (2) πάντα ταῦτα ἐξηγοῦσιν ἀρκούντως τὸν λόγον, δι' ὃν γέμουσι θεολογικῶν συζητήσεων τὰ ἔργα τὰ ἐξεληθόντα ἀπὸ τοῦ ὀξυτάτου αὐτοῦ καλῶν.

Ὁ θεολογὸν καὶ φιλολόγον Φώτιος ἀόκνως καὶ ἐπιμόνως ἐνησχολεῖτο εἰς

θρόνους τῆς Ἀνατολῆς περὶ δογματικῶν τινῶν διαφορῶν μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας, καὶ ἰδίως ἡ πρώτη.

6) Αἱ πρὸς λύσιν θρησκευτικῶν τινῶν ἀποριῶν γραφεῖσαι Ἐπιστολαὶ τοῦ πρὸς φίλους ἢ συλλειτουργοὺς (ἰδε κυρίως τὰς ἐπιστολάς Α'. ΛΓ', ΛΔ', ΛΕ', καὶ ΛΗ').

γ) Περὶ τῆς τοῦ Ἀγ. Πνεύματος Μυσταγωγίας.

δ. Συναγωγαὶ καὶ Ἀποδείξεις.

ε) Κρίσεις καὶ Ἐπιλύσεις πρὸς Λέοντα τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως.

ς) Σειρὰ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἀποστόλου Παύλου (σύγγραμμα ἀνέκδοτον σωζόμενον ἐν τῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βιβλιοθήκῃ).

ζ) Περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (ἀνέκδοτον ἐπίσης, σωζόμενον ἐν τῇ τῆς Βασιλείας Βιβλιοθήκῃ).

η) Ὁμιλίαι δεκατέσσαρες, ἀνέκδοτοι, ἐξ ὧν τινες εἰδομεν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχείου τοῦ ἁγίου Τάφου.

(1) Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίου ἀναβλαστῆσεως, λόγοι τέσσαρες, ἐξ ὧν τὸ τέταρτον ἐπιστέλλει πρὸς Ἀρσένιον τὸν Μοναχὸν (ἰδε Φωτίου Τόμ. Β'. ἐκδ. Migne).

(2) Αἱ Ἐγκύκλιοι Ἐπιστολαὶ τοῦ πρὸς τοὺς ἀρχιερατικούς θρόνους ἐγράφησαν κατὰ τὰς περιπλοκάς ταύτας. Εἰς τὸν Φώτιον ἀποδίδονται καὶ τὰ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Λατίνων Διτιμῆματα, ἀλλὰ ταῦτα εἰς ψευδεπίγραφον.

ἐπιστημονικὰς ἄλλας μελέτας, προσφιλέσταται δὲ αὐτῷ ἦσαν ἡ φιλοσοφία (1), ἡ ἱατρικὴ (2) καὶ ἡ ἐπιστῆμη τῶν νόμων (3).

Αἱ θεωρητικαὶ αὐταὶ γνώσεις καὶ ἰδίως ἡ περὶ τοὺς νόμους πολυμάθεια δὲν ἔμειναν ἐπὶ πολὺ στεῖραι καὶ ἄνευ ἐφαρμογῆς· διότι λίαν πρωίμως ἠνεύχθη εἰς τὸν εὐγενῆ νέον ἡ δόξος ἡ ἄγουσα εἰς τὰ τῆς πολιτείας πράγματα, ἀρκετὰ διακεκριμένης θέσεως προσδιορισθείσης αὐτῷ. Περιβληθεὶς δὲ τῷ ὑψηλῷ τοῦ πρωτοσπαθαρίου ἀξιώματι, καὶ συνδεθεὶς διὰ συγγενικῶν δεσμῶν μετὰ τῆς αὐλῆς (4), ἐπέμφθη τῇ ἐπιταγῇ τοῦ βασιλέως καὶ τῇ ψήφῳ τῆς Συγκλήτου πρέσβους εἰς Ἀσσυρίους.

Περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης οὐδεὶς τῶν ἱστορικῶν ἀφῆκεν ἡμῖν διήγησιν ὁπωσούν ἀκριβῆ, δυνάμεν νὰ διαλευκάνῃ τὸ σκοτεινὸν τοῦτο μέρος τῆς ζωῆς τοῦ κλεινοῦ ἀνδρός. Διόλου δὲ παράδοξον νὰ ἔμενεν ἄγνωστον εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ σπουδαῖον τοῦτο γεγονός, ἐὰν δὲν διεσώζετο ἡ τοῦ Φωτίου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀδελφόν του Ταράσιον (5). Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης πληροφοροῦμεθα ἐν πρώτοις, ὅτι ἐστάλη πρέσβους, «πρεσβεύειν ἡμᾶς ἐπ' Ἀσσυρίους αἰρεθέντας»· ἐπ' Ἀσσυρίους δὲ γράφων οὐδὲν ἄλλο ἐννοεῖ ἀναντιρρήτως εἰμὴ τὸν Καλὶφον τῶν Σαρακηνῶν. Ἐὰν δὲ ἀναμετρήσωμεν τὴν μεγάλην φιλολογικὴν ἐργασίαν, ἣν φιλοπονήσας ἐν τῇ ξενιτείᾳ ἔπεμψε τῷ ἀδελφῷ Ταρσίῳ, συνάγομεν ἐξ αὐτῆς καὶ συμπεραίνομεν ἀναγκαίως, ὅτι ἡ διαμονὴ αὐτοῦ παρὰ τῇ αὐλῇ τοῦ Καλίου διήρκεσεν οὐκ ὀλίγον.

Ἀλλὰ κατὰ ποίαν ἀκριβῆς ἐποχὴν ἐγένετο ἡ ἀποστολὴ αὕτη; διὰ ποίους

(1) Γέμουσι φιλοσοφίας ἅπασαι αἱ συγγραφαὶ του, ἀλλ' ἐν τοῖς Ἀμφιλοχίοις κυρίως ἀναπτύσσει ἅπασαν τὴν περὶ τὴν θεῖαν ταύτην ἐπιστήμην καὶ ἰδίως τὴν λογικὴν δεινότητα αὐτοῦ (ἴδε Ἀμφιλόχ. ἰδίως τὰς ἐρωτήσεις Ος'. περὶ εἰδῶν καὶ γενῶν τοῦ Πλάτωνος, καὶ ΡΑΖ'. περὶ τῶν δέκα Κατηγοριῶν).

(2) Τῶν ἱατρικῶν τοῦ Φωτίου γνώσεων ἀναμφισβήτητον δείγμα εἰσιν αἱ ἐν γένει σφαῖραι ἐπικρίσεις τῶν διαφόρων ἱατρικῶν συγγραμμάτων, ὧν ποιεῖ περιλήψεις ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ, εἰδικώτερον δὲ ἡ ἐν τοῖς Ἀμφιλοχίοις ΡΙΓ'. λύσεις περὶ ὁσίων, ἀρτηριῶν, μῶν κλπ., περὶ νοσημάτων τοῦ ὀφθαλμοῦ, περὶ τοῦ πάθους τοῦ ὑδροκεφαλίου καὶ περὶ σφυγμῶν. ἴδε καὶ ἐπιστολ. ΣΚΓ'. περὶ φλεβοτομίας.

(3) Ἴδε περὶ τῶν νομικῶν συγγραμμάτων τοῦ Φωτίου, Μέρους Β'. τῆς παρούσης πραγματείας.

(4) Σέργιος ὁ τοῦ Φωτίου ἀδελφὸς ἐνυμφεύθη Εἰρήνην τὴν αὐταδέλφην τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδώρας (Κεδρηνὸς Τόμ. Β'. σελ. 461.). Ἱστορικοὶ ἄλλοι ἀναφέρουσιν, ὅτι τὴν Εἰρήνην ἐνυμφεύθη οὐχὶ ὁ τοῦ Φωτίου ἀδελφός ἀλλ' εἰς τῶν ἀδελφῶν τῆς μητρὸς του. Ἡ γνώμη ὅμως τοῦ Κεδρηνοῦ φαίνεται ἀκριβεστέρα.

(5) Αἱ παλαιαὶ τῆς Μυριοβίβλου ἐκδόσεις φέρουσιν τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν τῷ τέλει, αἱ δὲ νεώτεροι ἐν τῇ ἀρχῇ ὡς ἐν προοίμῳ.

πολιτικούς λόγους τοιοῦτος ἐξωρμήθη ἀνὴρ ἀπὸ Βυζαντίου εἰς Βαγδάτιον; ὁποίους τινὰς καρποὺς ἔφερεν ἡ πρεσβεία ἐκεῖνη ὑπὲρ τῆς πολιτείας, ἥς ὁ Φώτιος ἦτο πρεσβευτής; Σιωπῶσης περὶ πάντων τούτων τῆς ἱστορίας, δυνάμεθα ἄρα γε ν' ἀναπληρώσωμεν τὴν σιωπὴν αὐτῆς;

Ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Θεοφίλου καὶ τῶν προκατόχων του, πολλὰ ἐστάλησαν παρὰ τοὺς Καλὶφας πρεσβεῖαι. Αἱ διάφοροι τῶν Σαρακηνῶν ἐπιδρομαί, αἱ συχναὶ ἀπειλαὶ καὶ ἐνοχλήσεις τῆς φιλοπολέμου ἐκεῖνης φυλῆς, προμηνηυοῦσης ἔκτοτε πόσον καταπληκτικὴ καὶ ἐπίφοβος ἔμελλε ν' ἀποβῇ, ἠνάγκαζον τοὺς βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου νὰ διακτηρῶσι διπλωματικὰς τινας, οὕτως εἰπεῖν, σχέσεις μετὰ τῶν Καλιφῶν, εἰς εἰδικὰς δὲ τινας περιστάσεις ἔστελλον παρ' αὐτοὺς ἐκτάκτους ἀποστολὰς πρὸς διαπραγματεύσιν σπουδαίων ἀντικειμένων, πρὸς συμβιβασμὸν διαφορᾶς τινος, ἢ πρὸς ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων. Ἡ ἱστορία διέσωσεν ἡμῖν τὴν περιγραφὴν τῶν ἐπισημοτέρων μετὰ τῶν ἀποστολῶν τούτων, μετὰ πλείστης δὲ μάλιστα λεπτολογίας καὶ βυζαντινοὶ καὶ νεώτεροι συγγραφεῖς διηγούνται τὴν ἐπὶ Θεοφίλου πομπῶδη πρεσβεῖαν Ἰωάννου τοῦ Λεκανομάντεως, τοῦ μετὰ ταῦτα πατριαρχεύσαντος (1). Δὲν στεροῦνται ἐπίσης λεπτομερῶν περιγραφῶν αἱ ἄλλαι πρεσβεῖαι, ἃς ἀπέστειλεν ὁ αὐτὸς Θεόφιλος εἰς τὸν μέγαν Καλὶφον μετὰ τὴν τοῦ Ἀμωρίου καταστροφὴν (2).

Ὁ Φώτιος ὅμως δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἐστάλῃ εἰς Βαγδάτιον ἐπὶ Θεοφίλου· διότι γεννηθεὶς κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην περὶ τὰ 820 (3), τοῦ δὲ Θεοφίλου τελευτήσαντος κατὰ τὰ 842, εἶναι δύσκολον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἀνετέθη εἰς νέον εἰκοσιδύῳ ἐτῶν ἀποστολὴ τόσον σοβαρὰ καὶ τόσον ἐπίσημος. Ἡ εἰς Ἀσσυρίους πρεσβεία λοιπὸν ἔλαβεν ἀφεύκτως χώραν μετὰ τοῦ Θεοφίλου τὸν θάνατον, ὅτε ἡ βασιλομήτωρ Θεοδώρα διεύθυνε τῆς αὐτοκρατορίας τὰς τύχας ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ αὐτῆς Μιχαήλ. Δὲν εἶναι δὲ ποσῶς ἀπίθανον ἡ εἰς Βαγδάτιον ἀποστολὴ τοῦ Φωτίου νὰ ἐγένετο κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διενέξεων μετὰ τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν Σαρακηνῶν, διενέξεων ἃς προῦκάλεσαν, ὡς ἀναφέρει ὁ Κεδρηνός, οἱ λεγόμενοι Μανιχαῖοι ἢ Παυλιανοὶ (4).

(1) Περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης ἴδε Le beau. Hist. du Bas-Empire τόμ. ΙΓ'. σελ. 420 καὶ ἐφεξῆς.

(2) Ἴδε Κεδρηνὸς Τόμ. Β'. σελ. 434—437, καὶ Λέοντα τὸν Γραμματικὸν σελ. 224.

(3) Schvvalue αὐτ. σελ. 54.

(4) Κεδρηνός σελ. 453—463.

Ἄλλ' ἂν σκοτεινὸν καὶ ἄδηλον διακμένη τὸ πολιτικὸν μέρος τῆς πρεσβείας ἐκείνης, ἔμεινεν ὁμως ἐξ αὐτῆς ἀνεξάλειπτον μνημεῖον ἡ *Μυριοβιβλος*, ὅπερ θέλει διασωῆσθαι ἐνὸς ὅπου ὑπάρχει ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ γλῶσσα.

Ἡ *Βιβλιοθήκη* ἡ *Μυριοβιβλος* ἐγράφη μακρὰν τῆς πατρίδος, πρὸς παρχμυθίαν ἀδελφοῦ προσφιλεστάτου (1), τοῦ ὁποίου ἔσπευσε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν διάπυρον πόθον καὶ τὴν θερμὴν αἵτησιν (2), ἴσως δέ, (ὡς λέγει ὁ Gibbon), καὶ ἵνα μετριάξῃ τὰς ὥρας τῆς ἐξορίας ἢ τῆς μοναξίας του (3). Ἀλλὰ πῶς ἐν χώρᾳ βαρβάρῳ καὶ ξένη, οὐδενὸς ὑπάρχοντος βοηθήματος, ἠδυνήθη νὰ συγγράψῃ ὁ Φώτιος τὸ ἐξαιρετὸν τοῦτο καὶ ὅλως πρωτότυπον τῆς κριτικῆς καὶ βιβλιογραφίας σύγγραμμα; Ὅθι ὑπετίθετο ἴσως, ὅτι ἔφερε καὶ ἐν Βαγδατίῳ μεθ' ἑαυτοῦ τὴν βιβλιοθήκην του, ἐὰν ὁ ἴδιος δὲν ἔλυε τὴν περὶ τοῦτου ἀπορίαν. «Τυχόντες (γράφει πρὸς τὸν Ταράσιον) ὑπογραφεύς, ὅσας αὐτῶν ἡ μνήμη διέσωζεν ἐκδεδώκαμεν» καὶ παρακατιῶν «Εἰ δὲ σοὶ ποτε κατ' αὐτὰ γενομένῳ τὰ τεύχη καὶ φιλοπονουμένῳ τινὰ ὑποθέσεων ἑλλειπῶς ἢ οὐκ εἰς τὸ ἀκριβὲς δόξουσιν ἀπομνημονεῦσθαι, μὴδὲν θαυμάσης· μίαν γὰρ ἐκάστην βιβλίον ἀναλεγόμενῳ τὴν ὑπόθεσιν συλλαβεῖν καὶ μνήμη καὶ γραφῇ παραδόναι ἀξιόλογον ἔργον ἐστὶ τῷ βουλομένῳ· ὁμοῦ δὲ πλειόνων, καὶ τότε χρόνου μεταξὺ διαβρύνοντος, εἰς ἀνάμνησιν μετὰ τοῦ ἀκριβοῦς ἀφικέσθαι, οὐκ οἶμαι ῥᾶδιον εἶναι». Πῶς ὁμως ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ ἐν τῇ μνήμῃ βιβλιοθήκην ὁλόκληρον; Τοῦ προβλήματος τοῦτου οὐδεμίαν ἄλλην πιθανὴν λύσιν εὐρίσκω, εἰ μὴ ὅτι ἡ

(1) «Τῆς διαζεύξεως, ἣν βαρεῖς φέρει, παραμύθιον (Ἐπιστ. πρὸς Ταράσιον)».

(2) «Τοῦ σοῦ διαπύρου πόθου καὶ τῆς θερμῆς αἵτησεως» ἐν δὲ τῇ ἐπιλόγῃ τῆς *Βιβλιοθήκης* γράφει «φιλίας τε ἅμα καὶ παραμυθίας ὑπόθεσιν.»

(3) Γίββων, ὁ διάσημος τῆς Ἀγγλίας ἱστορικός, ὁ σπανίως μὲν καταδεχθεὶς νὰ ρίψῃ συμπαθεῖς βλέμματα ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, φειδωλότατος δὲ περὶ τὸ ἐγκωμιάζειν, ἀμειροῦ σελίδας ὁλοκληροῦς ὑπὲρ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου. Οὐδεμίαν τέχνην (λέγει) ἢ ἐπιστήμην ἥτοι ξένην εἰς τὸν ἐγκυκλοπαιδικὸν αὐτὸν ἀνδρᾶ βαθίως ὡς εἰς τὰς ἰδίας, ἀκάματος εἰς τὰς μελέτας, εὐγλωττος εἰς τὸ ὕφος, ἦν πρωτοπαλάμιος, ἥτοι ἀξιωματικὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ὅτε ἀπεστάλη πρέσβυς πλυσίων τοῦ Καλίου τοῦ Βαγδατίου. Ἰνα μετριάξῃ δὲ τὰς ὥρας τῆς ἐξορίας, ἴσως δὲ καὶ τῆς μοναξίας του, συνέθεσε ταχέως τὴν *Μυριοβιβλίον*, μνημεῖον πολυμαθείας καὶ κριτικῆς. Ἐπιθεωρεῖ ἄνευ μεθόδου διακοσίους ὁλοκληροῦς συγγραφεῖς, ἱστορικοὺς, ῥήτορας, φιλοσόφους καὶ θεολόγους, παρουσιάζει συνοπτικῶς τὰ διηγήματα ἢ τὰς δοξασίας των, ἐκτιμᾷ τὸ ὕφος καὶ τὸν χαρακτῆρα των, κρίνει δὲ ἀκόμη ὡς καὶ αὐτοὺς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας μὲ

ἐξαισία τοῦ Φωτίου μνήμη ὑπεβοηθεῖτο διὰ σημειωμάτων, τὰ ὁποῖα συλλέξας ἐκ τῶν μακρῶν ἐν τῇ νεότητι ἀναγνώσμάτων ἔφερε πιθανῶς μεθ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν Συρίαν.

Ὅτι δὲ καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ἡ *Μυριοβιβλος* εἶναι ἔργον τεράστιον, καὶ ἂν οὔτε ἵχνος ἐσώζετο μέχρις ἡμῶν τῆς ἄλλης τοῦ Φωτίου διανοητικῆς ἐργασίας, ἤρκει αὐτὸ μόνον νὰ διακωδίσῃ τὴν δόξαν του (1).

Ἡ ἀνάλυσις τῆς πρωτοτύπου ταύτης συγγραφῆς ἤθελεν ἀπορρόφησαι ὁλόκληρον τὴν συνεδρίασιν ταύτην. Ἀντὶ δὲ τούτου, ἐπιτρέψατε νὰ εἰσέλθω μεθ' ὑμῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ σπουδαστηρίου τοῦ σοφοῦ πρεσβευτοῦ, καὶ ποδηγετούμενος ἐκ τῆς συγγραφῆς νὰ ρίψω κατὰ τὴν νοερὰν ταύτην ἐπιθεώρησιν ἐπιπόλαιον βλέμμα ἐπὶ τῆς πλουσίας *Βιβλιοθήκης* του.

Ὅποιοι τῶντι ἐκεῖ θησαυροὶ! Ἄπανα ἡ σοφία ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἀλεξανδρινή, ὅλοι οἱ μεγάλοι ῥήτορες καὶ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαιότητος, ὅλοι οἱ ἱατροὶ καὶ οἱ ἐπιστήμονες μετὰ τῶν ἱερῶν τοῦ χριστιανισμοῦ συγγραμμάτων ἐφυλάττοντο ὡς μαργαρίται πολύτιμοι ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ ἐκείνῳ. Ἀνοίξατε τὴν *Μυριοβιβλίον* καὶ θέλετε ἰδεῖ ἀκριβεστάτην ἀπογραφὴν τῶν κειμένων αὐτῶν, συναριθμουμένων εἰς διακόσια ἐγδοήκοντα (2). Ὁ ἀριθμὸς οὗτος συγγραμμάτων ὕλης ποικιλωτάτης εἶναι πλοῦτος μέγας, διὰ βιβλιοθήκην μάλιστα ἐνὸς ἰδιώτου, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ δηκώδη ἐκ μεμβράνης χειρόγραφα ἀντελλάσσοντο δι' ἰσοτίμου βάρους χρυσίου. Ἀλλ' ἦσαν ἄρα γε ταῦτα μόνον τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Φωτίου; Εἶναι ἀ-

φρόνιμον τινα ἐλευθερίαν καταδεικνύουσιν πολλάκις ἐγκρασίως τὰς προλήψεις τοῦ αἰῶνος του. (*Hist. de la Décadence et de la Chute de l'Empire Romain*. Τόμ. Ι'. σελ. 524 ἐκδ. Παρίσι. 1849.)

(1) Ὁ Καίσαρ Καντοῦ ἀναφέρει περὶ Φωτίου τὰ ἑξῆς: *Durant une ambassade, dont il fut chargé en Syrie, il lut un grand nombre de livres, dont il voulut faire partager le fruit a son frère* (*Hist. Univ.* Τόμ. Θ'. σελ. 445.). Ὁ ἱστορικός οὗτος συμπεραίνει τοῦτο, φαίνεται, ἐκ τοῦ τύπου, ὃν δίδει ὁ Φώτιος εἰς τὴν *Μυριοβιβλίον*. Καὶ τῶντι τὸ Ἀνεγνώσθη, τὸ ἐπαναλαμβανόμενον τὸσάκις ἐν τῇ *Μυριοβιβλίῳ*, δίδει ἀφορμὴν εἰς τοιοῦτον συμπεράσμα. Ἀλλὰ ποῦ καὶ πῶς τόσα ἀνέγνω ὁ πολυμαθὴς συγγραφεὺς, μὴ ὑπαρχούσης βιβλιοθήκης ἐν Βαγδατίῳ;

(2) «Ἀπογραφὴ καὶ συναριθμῆσις τῶν ἀνεγνωσμένων ἡμῖν βιβλίων, ὧν εἰς κεφαλαίῳ διαγνώσιν ὁ ἡγαπημένος ἡμῶν ἀδελφὸς Ταράσιος ἐξητήσατο» ἐστὶ δὲ ταῦτα «εἴκοσι δέοντων ἐφ' ἐνὶ τριακόσια». Ταῦτα ὡς ἐν κεφαλίδι ἔθεσεν ὁ Φώτιος ἐπὶ τῆς *Μυριοβιβλίου* του ἐπιλόγου δὲ γράφει τῷ ἀδελφῷ «εἰς τοσοῦτον, οἶμαι, συνάγεται πλῆθος (τῶν ἀνεγνωσμένων) τριακοσιεστὴ καὶ πεντεκαίδεκάτῳ μέρει, προελθεῖν ἄχρι τῶν τριακοσίων καλωμένων» (ἴδε ἐν τῇ τέλει τῆς *Μυριοβιβλίου*).

δύνατον νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ὁ μέγας ἑλληνιστὴς τοῦ καιροῦ τοῦ ἐστέρειτο τῶν ἐνδόξων τῆς ἀρχαιότητος ποιητῶν, τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφων, οἳ ἦσαν, φέρ' εἰπεῖν, ὁ Ὀμηρος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης κλπ., περὶ ὧν οὐδὲν φαίνεται ἐν τῇ Μυριοβιβλίῳ ἀναγνώσιμα. Ὁ ἴδιος γράφων πρὸς τὸν Ταράσιον λέγει· «ἤτησας τὰς ὑποθέσεις ἐκείνων τῶν βιβλίων, οἷς μὴ παρέτυχες ἀναγιγνωσκόμενοις». Ὑπόσχεται δὲ ἐπιλέγων, ἂν τὸ θεῖον καὶ φιλόανθρωπον νεῦμα ἀνασῶσθαι αὐτὸν καὶ ἐπανιδῆναι τὸν ἀδελφόν, ν' ἀνακοινώσῃ αὐτῷ παραπλησίῳ τύπῳ καὶ ἐκδόσεις συγγραφῶν ἄλλων οὐκ ἐλαττόνων (1). Καὶ συνάγομεν ἐκ τούτων λοιπὸν, ὅτι ἡ τοῦ Φωτίου βιβλιοθήκη ἦτο κατὰ πολὺ πλουσιωτέρα τῶν διακοσίων ὀγδοήκοντα ἀναγνωσμάτων, ἅπερ ἀπογράφει καὶ ἀναλύει ἐν τῇ Μυριοβιβλίῳ. Τὸ πληθὺς τούτων τῶν συγγραμμάτων διεξέρχεται ὁ Φώτιος ἄνευ μεθόδου καὶ τάξεως. Ἐσυμβουλευθὴ δὲ καὶ κατὰ τοῦτο τὴν ἑαυτοῦ μνήμην (2). Ἀλλά, καίτοι ἀμεθόδου καὶ ἀτάκτου τῆς συγγραφῆς, ἐκπλήττεται ὁ ἀναγινώσκων αὐτήν, θεωρῶν σοφώτατον καὶ πανεπιστήμονα συγγραφέα. Οὐδὲν διαφεύγει τὴν ὀξύδερκεϊαν αὐτοῦ, οὐδὲν ἀφίνει ἄκριτον καὶ ἀνεξέλεγκτον· λαλεῖ περὶ ὅλων τῶν συγγραμμάτων, ὧν ποιεῖ τὴν ἀπογραφὴν, ὡς περὶ πάντων εἰδημονέστατος· εἶναι δὲ θαυμαστός εἰς τὰς περιλήψεις του, φέρων ἐξίσου εὐληπτον καὶ σοφὴν γνώμην περὶ τε τῶν συγγραφέων καὶ περὶ τῆς ὕλης τῆς συγγραφῆς των. Οἱ ῥήτορες τῆς ἀρχαιότητος, οἱ ἀλεξανδρινοὶ συγγραφεῖς, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κρίνονται παρ' αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς σαφηνείας καὶ ἀκριθείας, ὡς κρίνονται τὰ συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Ἀετίου, τοῦ Ὀριθασίου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων ἱατρῶν, μετὰ τῆς αὐτῆς δ' εὐχερείας ἐκφέρει γνώμην περὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ζητημάτων, ὡς ἀποφαίνεται περὶ παντὸς ἄλλου θέματος ἱστορικοῦ, φιλολογικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ τὴν Μυριοβιβλίον ἀναγνούς ἐξίσταται (ὡς ἔγραψεν ὁ ἀοίδιμος καὶ εὐγλωττος διδάσκαλος Κωνσταντῖνος ὁ Οἰκονόμος), βλέπων ἄνδρα ἀχανεστάτης ἀναγνώσεως ταμιούχον, διατηροῦντα πανταχοῦ τὸ πρέπον τοῦ λόγου, καὶ συνάπτοντα εὐφυῶς τῆς ἀττικῆς Μούσης τὴν ἀκριθείαν πρὸς τὰς νεωτέρας χάριτας τῆς ἀλεξανδρινῆς εὐγλωττίας (3).

Τὸν Φώτιον ἀπαντῶμεν μετ' ὀλίγον, οὐχὶ πλέον ἐν τῷ κατὰ τὸ Βαγ-

(1) Ἰδὲ Μυριοβιβλίον ἐν τέλει.

(2) «Οὕτω δὲ τὰς αἰ. ὑποθέσεις ἐπιλήφοντα, ὡς ἂν ἐκάστην αὐτῶν ἡ μνήμη «προβάλοι.»

(3) Ἐν τῇ περὶ τῶν Ὁ. Τετραβιβλίῳ Τόμ. δ'. σελ. 752.

δάτιον Σαραῖον τοῦ Καλίου, ἀλλ' ἐν τῇ μητροπόλει τῆς αὐτοκρατορίας, ἐν αὐτῇ τῇ βασιλείᾳ αὐλῇ, προτασσηκρήτην καὶ συγχλητικὸν προβέβασθέντα (4). Ἐδῶ ἄρχεται τὸ εὐρὺ καὶ διάσημον αὐτοῦ στάδιον, οἱ μεγάλοι αὐτοῦ ὑπὲρ πάντων ἀγῶνες, ὑπὲρ τῆς πολιτείας, ὑπὲρ τῶν νόμων, ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ μέγχι πρὸ πάντων εὐεργέτημα διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας ὑπῆρξεν ἡ στενοτάτη σχέσις, ἣν συνέδεσε μετὰ τοῦ Βάρδα, θεῖου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀδελφοῦ τῆς Θεοδώρας.

Ἀτελὴς θὰ ἦτον ἡ βιογραφικὴ αὕτη πραγματεία, ἐὰν παρέλειπον τὸ ἀξιόλογον τοῦτο μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Φωτίου, καὶ δὲν ἔθετον ὑπὸ τοὺς δ-φθαλμοὺς ὑμῶν, φίλοι ἀκροαταί, τὴν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ παιδεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, περὶ ἧς λαλοῦμεν. Ὅποια ὑπῆρξεν τῶν ὀντινῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ταπεινώσεις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους! ὁ Μέσσης ὅλος Αἰὼν, μ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀσχημίαν, δὲν παρουσιάζει ἐποχὴν φρικωδεστέραν, ἕνεκα τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῶν γραμμάτων, ἢ τὴν ἀπὸ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου (714 Μ. Χ.) μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Ὁ εἰκονομάχος, ἵνα ἀναβιάσῃ τὴν λατρείαν εἰς τὴν ἰδανικὴν αὐτῆς τελειότητα, ἔπρεπε νὰ περιφέρῃ πῦρ καὶ μάχην ἐπὶ ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας! ἵνα καταστρέψῃ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ἐνόμιζεν, ὅτι δὲν ἔβλαπτε νὰ καταστρέψῃ τὰ πάντα! Ἡ καταστροφὴ ἤρξατο καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο πλήρης. Ὁ διώκτης τῶν εἰκόνων δὲν ἐσεβάσθη τίποτε, οὔτε αὐτὰς τὰς Μούσας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, αἵτινες ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ τῶν διαδόχων του ἔμειναν σιωπηλαὶ καὶ ἄναυδοι. ἵνα ἐξαρχνίσῃ δὲ καὶ τὸ ἐλάχιστον ἔχρος τῶν προσκυνητῶν τῶν εἰκόνων κατέστρεφεν ὅτι πρὸ ποδῶν εὕρισκεν. Αἱ ἐπιστῆμαι, ἡ φιλολογία, αἱ ὥραϊαι τέχναι, οἱ σοφοί, τὰ λύκεια, αἱ βιβλιοθήκαι . . . τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ υποκύψωσιν ἀπέναντι τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπεδίωκεν. Ἐδίδασκον καὶ διέτριβον ἐν τῇ λεγομένῃ Οἰκουμένη Σχολῇ δώδεκα πολυμαθεῖς καὶ εὐπαιδευτοὶ καθηγηταί, ἀλλ' οἱ σοφοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν ὀπαδοὶ τῆς αἱρέσεως! ἵνα ἀπολέσῃ λοιπὸν αὐτοὺς ὁ Ἰσαυρος, διέταξε νὰ παραδοθῇ εἰς τὰς φλόγας ἡ διάσημος ἐκείνη Σχολή. Τὸ ἀσεβὲς πρῶταγμα τοῦ τυράννου ἐξετελέσθη, καὶ ἔκτοτε ἠφανίσθη τὸ ἐν τῇ μητροπόλει τῆς αὐτοκρατορίας τελευταῖον τῆς φιλοσοφίας ἱδρυμα, συναπολεσθείσης συνάμα τῆς ἐν αὐτῷ ἐκ τριάκοντα ἑξ. χιλιάδων τόμων βιβλιοθήκης, πολυτίμου διὰ τὰ σπάνια χειρόγραφα καὶ τὰ διασωθέντα τῶν ἀλεξανδρι-

(4) «Τῆς συγχλητικῆς βουλῆς τὰς πρωτεῖας φερόμενος» (Ἰωάννης ὁ Διάκονος εἰς βίαν Ἰωάννου τοῦ Ὑμνογράφου).

νων συγγράμματα (1). Βαθυμηδὸν δὲ ἄπασαι αἱ τῆς νομικῆς σχολαί, αἱ ἐπὶ Ἰουστιανοῦ καὶ Ἡρακλείου ἀκμάσασαι, ἐκλείσθησαν ἢ κατεστράφησαν, καὶ οὕτως ἐσθὲς ὀλοτελῶς ἢ ἕως τότε ἀμυδρῶς διαλάμπουσα λυχνία τῶν ἐπιστημῶν. Ἐκτοτε οἱ αὐτοκράτορες ἀπὸ ἡγεμόνων τοῦ λαοῦ μετεβλήθησαν εἰς αἰρεσιάρχας· οἱ ὅπως οὖν πεπαιδευμένοι, ἀντὶ τῆς συγγραφῆς, νὰ μελετῶσιν, ἢ νὰ διδάσκωσι, παρεδίδοντο εἰς ματαιὰς θεολογικὰς συζητήσεις, ἢ εἰς γελοίας μεταφυσικὰς ἐρεῦνας, τὸ πνεῦμα δὲ τῶν Ἑλλήνων (ἵνα κάμω χρῆσιν τῆς αὐστηρᾶς γλώσσης τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Βρετανίας (2), τοῦ στιγματίζαντος τοὺς χρόνους ἐκείνους) τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου ἐδεσμεύετο ὑπὸ ταπεινῆς δεισιδαιμονίας, ἢ εἰς τὰς ὀπτασίας καὶ τὰς γοητείας πίσις τοῖς ἀφῆρες τὰς ἀρχὰς πάσης ἡθικῆς ἐνεργείας, τὰ συναζάρια δὲ, αἱ ὀμιλίας, ἡ διδασκαλία καὶ μελέται τινὲς κακόζηλοι, κενὰ εὐφυίας καὶ γέμουσαι κομπορρημοσύνης, ἦσαν αἱ βίβλοι διὰ τῶν ὁποίων ἀνετρίφετο ἡ νεότης!

Διερχόμενοι διὰ τῆς διανοίας τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους ἀσπαζόμεθα μετ' εὐλαθείας τὴν χεῖρα, ἥτις ἔθεσε τέρμα εἰς τοιαύτας ἀτιμώσεις τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἡ χεῖρ δὲ αὕτη δὲν εἶναι οὔτε τοῦ αὐτοκράτορος, οὔτε τῆς Θεοδώρας, οὔτε τοῦ Βάρδα· ἀλλ' εἶναι ἡ χεῖρ τοῦ Φωτίου.

Ὁ τῶν διαμαρτυρομένων σοφὸς Θεολόγος Λαυρέντιος Mosheïm, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, καθὼς καὶ ὁ γνωστὸς Schoell (*Histoire de la literature grecque*) συμμαρτυροῦσιν ἡμῖν, ὅτι ἡ τῆς παιδείας κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνος προαγωγή, ἡ προστασία ἣν εὗρον παρὰ τῷ Βάρδᾳ τὰ γράμματα, ἡ μεγάλη ὥθησις ἥτις ἐδόθη τότε εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, ὀφείλονται ἰδίως εἰς τὸν Φώτιον. Δὲν θέλομεν ἄπαγε! νὰ ἐλαττώσωμεν κατὰ τοῦτο τοῦ Βάρδα τὴν δόξαν. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, μ' ὅσα καὶ ἂν εἶπον κατ' αὐτοῦ, ἀπέκτησε δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Ἄνευ αὐτοῦ τὰ μεγάλα ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων σχέδια τοῦ Φωτίου ἤθελον πάντως ματαιωθῆ (3), διότι δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἰσχυρὰ χεῖρ, ἥτις ἔπρεπε νὰ θέσῃ αὐτὰ εἰς ἐνέργειαν. Ἄνευ τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ παραδείγματος, ὑπὲρ ὃ ἴδιος ἐδίδοι πρὸς ἐμφύχωσιν τῶν

Μουσῶν (1), ὁ Φώτιος θὰ ἔμεινε, ἴσως, διὰ πολλὴν ἀκόμῃ καιρὸν, κεκλεισμένος εἰς τὴν βιβλιοθήκην του, καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν θὰ εὗρισκε τὴν ἐλαχίστην ἠχώ οὔτε παρὰ τῇ αὐλῇ, οὔτε παρὰ τῇ ἀριστοκρατίᾳ, οὔτε παρὰ τῷ κλήρῳ.

Οὕτω λοιπόν, κατὰ μοῖραν ἀγαθὴν, δύο ἀντίθετοι χαρακτῆρες, ὑπὸ διαφόρων ἴσως κατὰ τὰ ἄλλα ἐμπνεόμενοι αἰσθημάτων καὶ ὑπὸ διαφόρων ἐλατηρίων ἐλαυνόμενοι, συνηνοῦντο καὶ συνησπίζοντο ὅπως ἐγείρωσι τὰ πεπωκότα γράμματα καὶ ἀνασύρωσι πάλιν τὰς ἐπιστήμας ἐκ τοῦ βόθρου, εἰς ὃν ἔρριψαν αὐτὰς αἰῶνες ἄθλιοι καθ' ὅλα καὶ ἄμουςοι. Ἐν ὧρᾳ δὲ καλῇ συνεδέετο ἡ φιλία αὕτη τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ Φωτίου. Ὁ Θεόφιλος πρὸ πολλοῦ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἀπῆλθε δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ τὰ πάντα ἀποξηράνασα αἵρεσις. Ἡνοίγοντο τότε αἱ πόλεις τοῦ Βυζαντίου εἰς τοὺς ὑπερορίους ἄνδρας, εἴτε σοφοὺς εἴτε ὁσίους, καὶ ἐστολίζετο πάλιν ἡ πόλις τοῦ Κωνσταντίνου ἀπὸ τοὺς κεκλεισμένους ἐν τοῖς τάφοις ἢ κεκρυμμένους εἰς τὰ σπήλαια λογίους τοῦ ἔθνους. Ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας ἀνέκτησε τὴν ὥραϊαν ὄψιν, ἣν ἀπώλεσε πρὸ πολλοῦ. Ἐν ᾧ δὲ ἡ βασιλομήτωρ, μετ' ἀπάσης τῆς χορείας τῶν εὐσεβῶν, ἐπανηγύριζον ἀκόμῃ τῆς ὀρθοδοξίας τὸν θρίαμβον, ἐν ᾧ καὶ λαὸς καὶ κλήρος καὶ ἀριστοκρατικαὶ τάξεις ἔμεινον ἀκόμῃ ἐκθαμβοὶ διὰ τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀρχαίας λατρείας, ὁ Φώτιος διεύθυνε τὰ βήματά του πρὸς τὸ βασιλικὸν μέγαρον τῆς Μαγναύρας, ὅπου μόλις περὶ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Θεοφίλου εἰς γέρον καθηγητῆς, ὦν πρὸ πολλοῦ κεκρυμμένος ἐν τινι συνοικίᾳ ἀγνώστῳ, ἐκλήθη νὰ διδάξῃ ταπεινῇ τῇ φωνῇ τὰς ὑψηλὰς θεωρίας τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς Ἀλγέβρας. Ὁ ἀφανὴς καὶ ταπεινὸς οὗτος διδάσκαλος ἦν ὁ μέγας καὶ πολὺς Λέων, ὁ διὰ τὴν πολυμαθειαν ἐπικληθεὶς Σοφός (2). Τὸν γέροντα τοῦτον σοφὸν διεδέχθη καθηγητῆς αὐτόκλητος, ὁ σοφώτερος αὐτοῦ Φώτιος, ὅστις ἐν ἡμέραις καὶ ὥραις ῥηταῖς, ἀφίνων τὰς ἄλλας ὑψηλὰς αὐτοῦ ἀσχολίας ἐν τῇ Συγκλήτῳ, ἐν τῷ Ἀσκηρητηρίῳ καὶ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, ἤρχετο διὰ τῆς διδασκαλίας νὰ δώσῃ ζῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν νεολαίαν ποτὲ μὲν διδάσκων τὴν διαλεκτικὴν καὶ τὰ τοῦ Ἀρι-

(1) Gibbon αὐτ. Τόμ. Γ. Σελ. 22. καὶ Mortreuil, *Hist. du Droit Byzantin*, Τόμ. Α'. σελ. 273.

(2) Gibbon Τόμ. Γ. σελ. 529.

(3) Ὁ Gibbon λέγει περὶ τοῦ Βάρδα, ὅτι ὁ τίτλος τοῦ Προστάτου τῶν γραμμάτων εἶναι ὁ μόνος ὅστις ἐχρησίμευσε νὰ σώσῃ τὴν μνήμην του καὶ νὰ συγχωρήσῃ τὴν φιλοδοξίαν του (Τόμ. Γ. σελ. 523.)

(1) Ὅπως ἐρεθίσθη τὸν πρὸς τὴν παιδείαν ἔρωτα τῆς νεολαίας, ἤρχετο ὁ ἴδιος καὶ ἐκάθητο εἰς τὰ θρανία τῶν σχολείων Mortreuil, (Τόμ. Α'. σελ. 273.)

(2) Ὁ Καῖσαρ Καντοῦ (*Hist. Univ.* Τόμ. Θ'. σελ. 445) ἀναφέρει, ὅτι ὁ Θεόφιλος ἀνέσυρεν ἐκ τῆς δυστυχίας τὸν Λέοντα, τὸν ἔθεσεν εἰς τὸ παλάτιον τῆς Μαγναύρας, ἐμπιστευθεὶς αὐτῷ τὴν ἀνατροφὴν τῆς ἀριστοκρατίας.

στοτέλους Τοπικά (1), άλλοτε άλλα αναπτύσσων τῆς φιλοσοφίας μαθήματα, καὶ κάποτε διευκρινίζων θεολογικά τινα ζητήματα (2).

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἤρξατο ἡ τῶν γραμμάτων πραγματικὴ ἀνάστασις, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ ἡ φιλοσοφία ἠγέρθησαν, ἥτο δὲ πεπωμένον νὰ μὴ πέσωσι μὴδὲ ὅτε ἡ Αὐτοκρατορία ἔπεσε, καθ' ὃ περιωθεῖσαι, διὰ χειρῶν πάλιν ἑλληνικῶν ἐν τῇ φιλοξένῳ χώρᾳ τῆς Ἰταλίας.

Ὅτε ταῦτα ἐγίνοντο, ὁ Βάρδας ἦτο μάλιστα τῶν σχολῶν. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον εἰς ἀνωτέραν ἀνέβη περιωπὴν, ὅτε δὲν ἐδεσμεύετο πλέον ἐκ τῶν ἐνοχλήσεων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐκ τῶν ἐμποδίων ἄτινα ἀπῆντα ἴσως καὶ παρ' αὐτῇ ἀκόμη τῇ ἐκκλησίᾳ, περιορίζουσι ἕως τότε τὰ πάντα εἰς προσευχὰς καὶ γονυκλισίας· ὅτε τέλος πάντων ὁ Βάρδας ἦτο Καίσαρ, ὁ δὲ Φώτιος ἡ δεξιὰ τῆς Αὐτοκρατορίας χεὶρ, τῶν διδασκάλων αἱ θύραι ἔτι εὐρύτερον ἠνεώχθησαν, καὶ αἱ στοαὶ τῆς Μαγναύρας ἀθρόως ὑπεδέχοντο τοὺς σοφοὺς ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων σημείων τῆς Αὐτοκρατορίας. Αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι ἦσαν ἡμέραι παλλίγγενεσις πραγματικῆς τῶν γραμμάτων· ἡ Κωνσταντινούπολις δ' ἐπὶ Φωτίου καὶ Βάρδα ἠδύνατο νὰ παρομοιωθῇ τῇ ἐπὶ τῶν Μεδίκων Μουσουλῶν πόλει τῆς Φλωρεντίας.

Ὁ Φώτιος δὲ ἦτον ὁ μοχλὸς ἀπάσης ταύτης τῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεως. Ἡ πολυμαθεῖα αὐτοῦ καὶ ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἀπαράμιλλος αὐταπάρνησις, τὸ ἐνεργητικὸν μέρος ὅπερ ἐλάμβανε διδάσκων ὁ ἴδιος ἐν τῷ κατὰ τὴν Μαγναύραν πανεπιστημίῳ, οἱ σοφοὶ σύλλογοι, οὓς αὐτὸς ἐσχημάτιζε, τὰ συγγράμματα, τὰ ὁποῖα συνέγραφε καὶ διὰ τῶν ἀντιγραφῶν διέδιδε, πρὸς ταῦτα δὲ ἡ νευρώδης ἐκείνη εὐγλωττία καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἐπιτηδειότης, ἣν εἶχε, τοῦ προσκτᾶσθε φίλους, ἔθετον αὐτὸν ὑπεράνω πάντων, ἐγίνετο κέντρον ἰσχυρὸν καὶ ἀκράδαντον, πέριξ τοῦ ὁποῖου συνήρχετο ἡ ἀριστοκρατικὴ τάξις, ἅπαντα ἡ ἐκλεκτὴ τοῦ Βυζαντίου νεότης, ὅλοι ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅσοι ἠθέλον ν' ἀκούσωσιν ἢ νὰ μάθωσι λόγον σοφόν, ἢ νὰ λύσωσιν ἀπορίαν. Ἡ οἰκία αὐτοῦ ἦτον ἀκαδημία αὐτόχρημα, ἥτο σύλλογος τῶν πεπαιδευμένων, ὧν ὁ Φώτιος ἦτον ὁ κορυφαῖος καὶ ὑπατος, « Ἡγαπώμην γράφει ὁ ἴδιος ἐν τῇ πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολῇ) ἠγαπώμην τοῖς φίλοις ὑπὲρ τοὺς συγγενεῖς, ἅμωφ δὲ ἐλογιζόμην καὶ τῶν συγγενῶν ὁ φίλτατος. Ἡ δὲ « περὶ ἐμὲ τοῦ πλησίον φήμη τῆς σπουδῆς, καὶ τοὺς ἀγνώστους εἵλκεν εἰς

« ἔρωτα θεῖον καὶ φιλίας δεσμόν. Οἱκοὶ μὲν γὰρ μένοντι ἡ χάριςσα τῶν « ἡδονῶν περιπλέκετο τέρψις, τῶν μανθανόντων ὁρῶντι τὸν πόνον, τὴν « σπουδὴν τῶν ἐπερωτώντων, τὴν τριβὴν τῶν προσδιαλεγόμενων, δι' ὧν ἡ « πρὸς τὰ ῥᾶστα παράγεσθαι καταρτίζεται γνώμη, τῶν ταῖς μαθητικαῖς « σχολαῖς λεπτυνομένων τὴν διάνοιαν, τῶν ταῖς λογικαῖς μεθόδοις ἰχνεύ- « ὄντων τὸ ἀληθές, τῶν τοῖς θεοῖς λόγοις ἰθυνομένων τὸν νοῦν πρὸς εὐσέ- « βειαν τοιοῦτος γὰρ χορὸς τῆς ἐμῆς οἰκίας ἦν ὁ χορὸς ἐξιόντων δὲ πάλιν « πρὸς τὴν βασιλείον πολλὰκις αὐλήν, αἱ προπεμπτήριοι τῶν εὐχῶν, καὶ « τοῦ μὴ βραδύνειν ἡ προτροπή· ἐπανιόντι δὲ πάλιν πρὸ πυλῶν ἰστάμενος « ὁ σοφὸς ἐκεῖνος ὑπ᾿ ἅντα χορὸς, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀνεκάλουν τὴν βραδύτητα, τισὶ « δὲ καὶ προσεπειν ἤρκει, ἄλλοι δὲ καὶ τὸ δεῖξαι μόνον ὅτι μεμενήκα- « σιν. » Ἡ ὁμολογία αὕτη καὶ μόνη τοῦ Φωτίου, λαλοῦντος περὶ ἑαυτοῦ, εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα μαρτυρία τῆς ἐξόχου θέσεως, ἣν εἶχεν ἐν τῇ κοινω- νίᾳ, καὶ τῆς ἐκτάκτου ἐκείνης πρὸς τὰς ἐπιστήμας ὠθήσεως, ἥς αὐτὸς μόνος ἦν τὸ ἰσχυρὸν ἐλατήριο.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν καλῶν τούτων ἀγώνων, τῶν ἠθικῶν τέρψεων καὶ τῶν ἀκαμμάτων ὑπὲρ τῆς πατρώας παιδείας προσπαθειῶν, ἐγείρεται δυστυχῶς ἡ σφοδρὰ ἐκείνη θύελλα κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου, ὁ Πλάτων δὲ τοῦ ἐννάτου αἰῶνος ἦτο προωρισμένος νὰ λάβῃ μέρος ἐπισημότατον εἰς τὴν πεισματώδη πάλην, ἥτις διεχώρισεν ἑκτοτε τὰς δύο μεγάλας Ἐκκλησίας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

(1) « Καὶ γὰρ πάλαι ποτέ, κατὰ τὰς διαλεκτικὰς προγυμνασίας, τὰς τοπικὰς μεθόδους ἀναπτύσσοντός μου τοῖς ἀκροαμένοις κτλ. » (Ἀμφιλοχ. Ζήτημ. ΟΖ § δ'.)

(2) Ἰδὲ Ἀμφιλοχ. Ζήτημ. ΚΔ'. ἐν τῷ τέλει τοῦ § θ'.

Από τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (842 Μ. Χ.) μέχρι τῆς ἐποχῆς; ἀφ' ἧς ἄρχονται τὰ συμβάντα, ἅτινα προτιθέμεθα διὰ βραχέων νὰ ἐξιστορήσωμεν (859), δύο ἦσαν ἰσχυρὰ καὶ διακεκριμένα ἐν Κωνσταντινουπόλει κόμματα, τὸ τῆς βασιλομήτορος Θεοδώρας καὶ τὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Καίσαρος Βάρδα. Ἡ Θεοδώρα γυνὴ εὐσεβῆς καὶ ὅλως ἀφοσιωμένη εἰς τὰ θεῖα, οὐδόλως ὁμως παραιτηθεῖσα τῆς φιλοδοξίας, ἣν ἔχουσι συνήθως οἱ ἡγεμονίδες αἱ ἀνατραφεῖσαι ἐν ταῖς βασιλικαῖς αὐλαῖς, οὔτε ἤθελεν, οὔτε ἀνεγνώριζε τινα ἰσότημον αὐτῆς. Ἡ ἔσχε καὶ ἡσθάνετο ἡ αὐτοκράτειρα, ὅτι καθ' ὃ μῆτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ, ἦτον ὁ νόμιμος καὶ φυσικὸς κηδεμὼν καὶ τῆς ἐπικρατείας καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς. Ἀναδεχθεῖσα δέ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς Θεοφίλου, τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν εἰκονομάχων, θριαμβεύσασα κατ' αὐτῶν καὶ λαβοῦσα μόνη τὴν δόξαν τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστρώσεως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἦτον ἐπιτετραμμένον εἰς ἄλλον, ἔστω καὶ ἀδελφόν τῆς, νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις ἴσας ἐξουσίας ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἥ ὅτι ἡ γνώμη ἐνὸς ὑπηκόου ἠδύνατο πρὸς στιγμὴν ν' ἀντισταθμίσῃ τὴν ἑαυτῆς.

Ὁ Βάρδας ἐξ ἄλλου ἀνὴρ εὐφυέστατος, ἐπιτηδειότατος καὶ πολὺπειρος, ἀλλὰ φιλαρχος καὶ φιλοδοξος, ἤθελε μόνος ν' ἄρῃ κρατῶν ὅλην τὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖράς του. Μετὰ τὴν βδελυρὰν δὲ δολοφονίαν τοῦ Θεοκτίστου εἰδὸς τι δικτατορίας ἐξήσκει, κυβερνῶν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀμφιταλαντευομένου ἀνεψιοῦ αὐτοῦ, οὐδένα ἀνεχόμενος ἔλεγχον ἐπὶ τῶν ἰδίων του πράξεων ἐκ μέρους τῆς αὐτοκρατορίσεως.

Ἰγνάτιος, ὁ ἱερὸς πατριάρχης, ἐκράτει τότε τῆς Ἐκκλησίας τοὺς οἶακας, πρὸ ἐνδεκαετίας πατριαρχεύσας, τῇ βουλήσῃ τῆς Θεοδώρας, καὶ ἀνῆλκον ἐπομένως ὅλως καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ κόμμα αὐτῆς.

Υἱὸς ἀτυχῆς ἀτυχιστατοῦ αὐτοκράτορος ὁ Ἰγνάτιος (1), ἐνδυνθεὶς μετὰ

(1) Ὁ Ἰγνάτιος, ὡς εἶναι γνωστὸν, εἶχε πατέρα τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Κουροπαλάτην, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥαγκαβῆν, μητέρα δὲ Προκοπίαν, τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου. "Ὅτε δὲ Λέων ὁ Ἀρμένιος εἰσῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ στρατοῦ, καὶ διὰ τῆς λόγῃς ἐνέβη τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια ἀπεσπάρθη εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναγίας, τὴν λεγομένην τοῦ Φάρου, περιμένουσα ἐκεῖ τὴν τύχην τῆς. Ἡ μάχαιρα τοῦ δημίου δὴν εἰσῆλθεν ἐν τῇ ὑπασταστῇ ἐκεῖνῃ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ. Ἄλλ' ὁ Λέων, παραλαβὼν ἐκεῖθεν αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοκράτειραν, ταύτην μὲν ἔκλεισε μετὰ τῶν δύο τῆς θυγατέρων εἰς μονὴν τινα, ἥτις ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς

τὰ δυστυχήματα τῆς οἰκογενείας του ἀντὶ τῆς χλαμύδος τὸ μοναχικὸν τριβῶνα, ἦτον ὁ ἀσκητικώτερος τοῦ κλήρου ἀνὴρ χαίρων παρὰ πᾶσι φήμην ὁσίου καὶ ἐναρέτου ἀνδρός, ἀλλὰ δὲν ἦτον ὁ ἀνθρωπος τῆς ἐποχῆς, καὶ ἔνεκα τῆς ἡλικίας του καὶ διότι ἐστερεῖτο τῶν προσόντων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀναποφεύκτως εἰς πατριάρχης.

Ὁ πατριάρχης, καὶ τότε καὶ πάντοτε, δὲν ἐθεωρεῖτο ἀπλῶς ἀρχηγὸς τοῦ ναοῦ, δὲν ἦτο μόνον ὁ φύλαξ τῆς πίστεως, ὁ πρόεδρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Συνόδων, ἀλλ' ἦτο μεγάλη τις ἐξουσία, οὐσιώδη ἐξασκουσὰ ἐπιβροὴν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς· ὁ πατριάρχης ἦτον οὕτως εἰπεῖν ὁ πνευματικὸς στρατηγὸς τῆς ἐπικρατείας, ὁ συνδέων τὴν κυβέρνησιν μετὰ τοῦ λαοῦ, ὁ ἐπενεργῶν εἰς τὰ πλήθη διὰ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας του καὶ ὁ περιστέλλων τὰς ἀκράτους τάσεις τῶν κυβερνώντων διὰ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς ἡθικῆς δυνάμεώς του. Διὰ τοῦτο πολλάκις ἐψιθυρίσθη ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Βάρδα, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν εἶναι τὸ κατάλληλον πρόσωπον διὰ τὴν πατριαρχικὴν ἔδραν, οὔτε τὸ διὰ τὰς περιστάσεις ἀρμόδιον. Ἀλλ' ὁ γέρον, ὅσῳ ἤκουε τὰ ψιθυρίσματα ταῦτα, τοσοῦτω μᾶλλον συνεσφίγγετο πρὸς τὸ μέρος τῆς βασιλομήτορος, ἧς ἦτο κεκηρυγμένος ὁπαδός. Ἦτο δὲ ὁ Ἰγνάτιος, καὶ ἐκ τοῦ ἥθους καὶ ἐκ τοῦ προβεβηκότος τῆς ἡλικίας καὶ ἐκ τῶν οἰκογενειακῶν συμφορῶν, τραχὺς καὶ βαρὺς καὶ ἔστιν ὅτε ἀπότομος· διὸ καὶ προὐκάλεσε πολλάκις τὴν ἀγανάκτησιν τινῶν καὶ μάλιστα τοῦ μητροπολίτου Συρακουσῶν, ἰδίως δὲ καὶ πρὸ πάντων τοῦ Βάρδα. Ὁ Συρακουσῶν Γρηγόριος καὶ ἀδίκους ὑπέστη ἐπιτιμῆσεις καὶ ἀπεπέμφθη τοῦ θυσιαστηρίου κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Ἰγνάτιος προεχειρίζετο πατριάρχης (1). Κατὰ δὲ τοῦ Βάρδα οὐ μόνον οὗτος ἐξέφραζεν ἀντιπαθείας σφοδράς, συμμεριζόμενος μετὰ τινος ἐπιδείξεως τὴν διακωδωνιζομένην φήμην, ὅτι διετέλει δῆθεν εἰς ἀθεμίτους

ἐκείνον δὲ μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν, Εὐσταθίου καὶ Νικητά, ἔστειλεν εἰς μονὴν ἄλλην ἐν μᾶ τῶν νήσων τῆς Προποντίδος (πιθανῶς τῇ Πλάτῃ) ὅπου, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀθανασίου Μοναχοῦ, ἐμέλλε νὰ διανύσῃ τὸν βίον του. Οἱ δύο ἀτυχεῖς υἱοί, κατὰ τὰς ἀγρίας ἐξεις τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐνουχίσθησαν. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νικητᾶς διῆγε τὸ ἰδ' ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὅτε συνέβησαν τὰ δυστυχήματα ταῦτα. Ἐξῆς δὲ ἔκτοτε μακρὰν τῶν ἐγκοσμιῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰγνάτιος, ὑπὸ τὸ ὅποιον ἐγένετο μετὰ ταῦτα διάσῃς ("Ἴδε τὰ μετὰ Θεοφάνην σελ. 16 καὶ Lebeaυ τόμ. 1Β' σελ. 276 καὶ ἐφεξῆς.)

(1) Κατὰ τὸν Νικητᾶν ὁ Ἰγνάτιος πατριαρχεύσας ἡμερῶν ἐσμ' ἐν ὧν τῆς Ἐκκλησίας ἐξῆλθε τὸν Γρηγόριον ἵνα μὴ παρῇ κατὰ τὴν αὐτοῦ χειροτονίαν μετὰ ταῦτα δὲ (854) ἄκριτον καθήρεσεν καὶ τὴν καθύρσειν ἐκοινοποίησεν εἰς Ῥώμην.

σχέσεις μετὰ τῆς νύμφης τοῦ Εὐδοκίᾳς (1), ἀλλὰ καὶ προσελθόντος αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ ἑορτῆς ἐπισήμου (τῆς τῶν Θεοφανείων) ὅπως κοινωνήσῃ τῶν θείων μυστηρίων, ὁ πατριάρχης ἐκλείσει βιαίως τὴν πύλην τοῦ Οὐσιαστηρίου, ἀποστερήσας τὸν Καίσαρα, ὡς ἀνάξιον, τῶν θείων δώρων! Ἦν τοῦτο βεβαίως σκληρὸν καὶ ἀπότομον, ἀλλὰ καταδεικνύει τῶν καιρῶν ἐκείνων τὰ ἤθη, καὶ τὴν ὑφίστην κυριαρχικὴν δύναμιν, ἣν εἶχεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἰπῆρξαν καὶ ἄλλα προηγούμενα τῆς τοιαύτης εὐτολμίας τῶν ἡμετέρων ἱεραρχῶν, ἀποστερησάντων καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς βασιλεῖς τῆς θείας μυσταγωγίας, ὅσον δὲ καὶ ἂν ὦσι σκληρὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα, μαρτυροῦσι τὴν εὐστάθειαν καὶ τὰς ἰσχυρὰς πεποιθήσεις τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ δίδουσιν εἰς τοὺς χυμαιζήλους τούτους τῆς ἀσταθείας καιροὺς διδασκτικώτατον μάθημα!

Ὁ Βάρδας ἐν τούτοις, καίτοι μέγας καὶ δυνατὸς καὶ πολὺς, ἐκλινε γόνυ ἐνώπιον τοῦ Ἰγνατίου, ζητήσας ἐν ταπεινώσει συγγνώμην (2), καὶ αὐτὸς δὲ ὁ νέος αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ θερμῶς παρὰ τῷ πατριάρχῃ ἐμεσίτευσεν, ὅπως τύχῃ συγχωρήσῃς ὁ θεὸς αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος ἔμενε ἀκμπτὸς (3).

Διὰ τῆς πνευματικῆς ταύτης τοῦ Βάρδα ἀποκηρύξεως, διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς εὐαγγελικῆς συγγνώμης ἐτιμῶρει ἄρα γε ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρέαστως ὁ πατριάρχης τὸν πταίσαντα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐγίνετο ὄργανον ἐκδικήσεως τῆς Βασιλείας; Ὅσον εὐνοϊκῶς καὶ ἂν ἐξηγηθῇ ἡ αὐστηρότης αὕτη τοῦ Ἰγνατίου, εἰς τὰ ὅμματα τοῦ Βάρδα ἔφερν ἀπίσιον χαρακτῆρα. Ἐκτοτε, ὡς ἦτον ἐπόμενον, τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐκδίκησις κατεκυρίευσαν τὴν καρδίαν τοῦ Καίσαρος, καὶ ἔπρεπε λοιπὸν ἢ νὰ ὑποστῇ ἀγογγύστως τὰς πνευματικὰς ποινάς, διατελὼν τεταπεινωμένος ἀπέναντι τοῦ λαοῦ καὶ οἷον τῆς Ἐκκλησίας ἀπόβλητος, ἢ νὰ ἐκδικηθῇ κατὰ τῆς ἰδίας του ἀδελφῆς καὶ τοῦ πατριάρχου.

(1) « Προῦπῆρχον (γράφει ὁ ἴδιος Ἰγνάτιος πρὸς τὸν Πάπαν) ἐν πόλει καὶ μάχη πρὸς τὸν τοῦ βασιλέως θεῖον Βάρδα, καὶ παίω τοὺς τοῦ πνεύματος λόγους οὐκ ἐπανόμην, ἀντετυπτόμην δὲ ταῖς ἀπειλαῖς καὶ ἐπιβουλαῖς. Ἡ δ' αἰτία, ὅτι ἤλεγχον τοῦτον διὰ τὴν ἡρωδιανὴν χυμαιτυπίαν » (Ἰγνάτιος ἐν τῷ πρὸς τὸν Πάπαν διὰ τοῦ Θεογνώστου γνομένῳ λιβέλῳ. Ἰδε Πρακτ. Συν. αὐτ.).

(2) « Ὁν (Ἰγνάτιον) πολλὰ λιτανειῶν καὶ δυσωπῶν ὁ Βάρδας συγχωρήσας ἀξιώσκει οὐκ ἡδυνῆθαι » (Ὁρα Κε δ ρ η ν ὁ ν, Β. σελ. 551).

(3) « Ὁ κρατῶν (ὁ βασιλεὺς δηλονότι) ποτὲ μὲν ἐδυσώπει με, ποτὲ δὲ ἠπειλεῖ τὰ δεινὰ, εἰ μὴ πεισθῆναι δεῖσθαι τὸν θεὸν αὐτοῦ » (Ἰδε Ἰγνατίου Λιβέλλον ἐν Πρακτ. Συν. αὐτ.).

Ἔτος σχεδὸν περὶ ἄλλοθεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν συμβάντων τούτων, καὶ ὅμως ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἔμενον ἀνενόχλητοι. Ἰδοὺ δὲ τί ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ συμβαίνει θαυμασίως ὑπηρετήσαν τὴν φοβερὰν τοῦ Βάρδα μνησικακίαν.

Ἦλθεν ἐκ Δυρράχίου εἰς Βυζάντιον τότε μοναχὸς τις ὑποκριτῆς, Γήθων καλούμενος, ὅστις αὐτὸς μὲν ὠνόμαζεν ἀναφανδὸν ἑαυτὸν υἱὸν τῆς αὐτοκρατορίσεως, ὡς ἐξ ἄλλου δῆθεν ἀνδρὸς γεννηθέντα, ὑποκώφως δὲ πῶς διεθρυλλεῖτο εἰς τὰ πλήθη ὅτι ὁ Γήθων ἀντιποιεῖται τὸ στέμμα (1), καὶ ὅτι διὰ τῆς ὑποτιθεμένης αὐτοῦ μητρὸς θέλουσι περιέλθαι εἰς χεῖράς του τῆς βασιλείας τὰ σκήπτρα. Ὁ μοναχὸς συλλαμβάνεται καὶ ἀποθνήσκει ὑπὸ τὰ βασανιστήρια (2), ἀλλὰ τὰ ἀφορώντα αὐτὸν οὐδὲ ὅπως ἐξηκριβώθησαν. Ἐκ τοῦ μυστηρίου δὲ τοῦ περιστοιχίζοντος τὸν ἄγνωστον τοῦτον ἐρμῆτιν, ἐκ τῶν ἀποδοιδόμενων αὐτῷ τολμηρῶν αξιώσεων καὶ ἐκ τῆς συμπαθείας ἣν ἔδειξε, φαίνεται, πρὸς αὐτὸν ὁ πατριάρχης, ὡφελεῖται ἐπιτηδεύει ὁ Βάρδας καὶ παριστᾷ εἰς τὸν αὐτοκράτορα (ἐν ἡλίκα πλέον τότε) κατεπείγουσαν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπομονώσεως μὲν τῆς βασιλομήτορος ἐν τινι μονυδρίῳ, τῆς καταβιβάσεως δὲ τοῦ Ἰγνατίου ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἐὰν ἤθελε, τυχόν, ἀντιτείνει εἰς τὴν κουράν τῆς Θεοδώρας καὶ τῶν τεσσάρων αὐτῆς θυγατέρων. Τὰ πάντα ἤρχοντο κατὰ ῥοὴν καὶ ὅπως προεμελέτῃ αὐτὰ ὁ φιλέκδικος Καῖσαρ. Ὁ Ἰγνάτιος ἀρνείται νὰ κείρῃ τὴν βασιλίσσαν, ἀλλ' ἡ ἀπόφασις ἦτον ἤδη ἐτοίμη! Ἡ Θεοδώρα καὶ αἱ ἡγεμονίδες ἐγκλείονται παρχαρχήμα εἰς τὰ λεγόμενα τοῦ Καριανοῦ Παλάτιου (3),

(1) « Ἦν δὲ Γήθων οὗτος ἐπιληπτός ἄνθρωπος καὶ τὰς φρένας οὐ πάνυ καθεστηκώς, δὲ πρὸ ὀλίγων ἐκεῖνων ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ Δυρράχίου παρεγένετο, σχῆμα μὲν περικείμενος κληρικοῦ, παῖδα δὲ ἑαυτὸν τῆς βασιλείας ἐξ ἀνδρὸς ἑτέρου ληρῶν, ᾧ οἱ πολλοὶ τοῦ δήμου ὡς βασιλεύειν μέλλοντι προσεῖχον » (Νικητὰς εἰς βίον Ἰγνατίου).

(2) « Ὁ Νικητὰς μεταβάλλει τὰς χρονολογίας ἀναφέρον, ὅτι, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Ἰγνάτιος ὑπερωρίετο εἰς Τερέβινθον, ὁ αὐτοκράτωρ τὸν Γήθωνα ἀπὸ τῆς Ὀξείας εἰς Πρίγκιπον μετενεγκὼν τὰ τε σκελὴ καὶ τοὺς βραχίονας ἐξέκοψε καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορύξας ἀπέκτεινεν αὐτὸν » (Νικητὰς εἰς βίον Ἰγνατίου).

(3) Συμμεῶν ὁ Μάγιστρος (σελ. 658) καὶ ἄλλοι Βυζαντινοὶ, οἷον Λέων ὁ Γραμματικὸς (σελ. 237), ἱστοροῦσιν, ὅτι τὰς μὲν τρεῖς ἀδελφὰς τοῦ αὐτοκράτορος Θεόκλαν, Ἀναστασίαν καὶ Ἀνναν εἰς τὰ Καριανοῦ μεθιστᾷ, Πουλχερίαν δὲ, ὡς ἡγαπητέην τῇ μητρί, ἐν τῇ μονῇ τῶν Γαστριῶν, καὶ ὅτι μετ' ὀλίγον ἐνώσας πάσας ἐν τῇ μονῇ τῶν Γαστριῶν ἀπέκτεινεν.

ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἐξορίζεται εἰς τὴν πρὸς τὴν Πρίγκιπον μικρὰν νῆσον Τερεβίνθον (1).

Ἐπὶ τέσσαρας ἐβδομάδας ἔμεινεν ἐν χρεῖα ὁ Θρόνος (ἀπὸ τῆς 23 Νοεμβρίου (2) μέχρι τῆς 25 Δεκεμβρίου). Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο ἐπανειλημμένως ἐστάλησαν εἰς Τερεβίνθον πρεσβεῖαι, ὅπως πείσωσι τὸν ἐξορίστον πατριάρχην νὰ δώσῃ τὴν κανονικὴν ἐκ τοῦ θρόνου παραίτησιν· ἀλλ' οὗτος οὐδὲν ἐπέθετο (3).

Ἡ Ἐκκλησία ἐν τούτοις κατεκυμάνετο, ὁ κλῆρος δισπληκτιζέτο εἰς δύο διακρούμενος κόμματα, ἡ Αὐλὴ δὲ καὶ ἡ Σύγκλητος ἐβόλεπον τὴν ἀνάγκην νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν ταύτην κατάστασιν διὰ τῆς ἀναγορεύσεως πατριάρχου.

Πάντες ἔστρεψαν τότε βλέμματα πρὸς τὸν σοφὸν τοῦ Βυζαντίου ἄνδρα, τὸν πρωτοασηκρήτην Φώτιον. Ὅλη ἡ τοῦ λαοῦ πληθὺς ὡς εἰς καὶ μόνος ἠγέρθη ἄνθρωπος, ἀναζητοῦσα τὸν ἄνδρα, τὸν μόνον δοκιμὸν καὶ κατάλληλον νὰ καθέξῃ τὸν κενωθέντα θρόνον, καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν αἰθρίαν, μετὰ τοιαύτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων θύελλαν. Ὁ Θρόνος τοῦ Χρυσοστόμου προσφέρεται εἰς τὸν Φώτιον· ἀλλ' οὗτος ἀποβάλλει τὴν προσφερομένην αὐτῷ τιμὴν. Κατὰ τῆς ἀρνήσεως αὐτοῦ ἀντιτάσσεται ἐπιμονὴ καὶ βία· καὶ ὅμως ὁ Φώτιος μένει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἄκαμptos, ἀμετάπιστος. Πῶς νὰ ἀφήσῃ τὰς ὥρας αὐτοῦ μελέτας; πῶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς φίλους, τοὺς μαθητάς, τὴν διδασκαλίαν, τὸ στάδιον ἐν γένει τῶν φιλοσοφικῶν γυμνασμάτων, καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τὸ πολυτάραχον καὶ πολυμέριμον τῆς πατριαρχικῆς ἑδρας; Ἀφόρητον ὀνομάζει διὰ τοῦτο τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένην βίαν (4), κλαίων δὲ καὶ ἱκετεύων ἀποτινάσσει τὴν ποιμαντορικὴν βικτηρίαν. Ἀλλὰ κραταιῶς ἐπιτίθεται κατ' αὐτοῦ τῶν ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν τὸ ἄθροισμα, ἀφιλανθρωπῶς καὶ

(1) Ἡλίος ὁ Μηνεῖας ἀναφέρει, ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Βάρδας, πρὸ τῆς βίαιας καταβιάσεως τοῦ Ἰγνατίου, ἔστειλαν δις καὶ τρίς ἐπισκόπους καὶ πατρικίους, ἵνα παρακινήσωσιν αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ (Ἰδε Πέτρον Σκυνδάλου σελ. 7).

(2) Τινὲς φησὶν ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου.

(3) Εἰσὶ τινες τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἔδωκε τὴν παραίτησιν ἀλλ' ὅμως βεβιασμένην, διότι ἐκ τῆς ἐξορίας ἔδωκεν αὐτήν. Στηρίζουσι δὲ τὴν γνώμην ταύτην εἰς Πρακτικὸν τι τῆς κατὰ Φωτίου συγκλησιθεσίας Συνόδου, ἐν ᾧ φαίνεται Ἰλίος ὁ τοῦ Ἱεροσολύμων Τοποτηρητῆς λέγων· «τὸ κατὰ τὴν ἐξορίαν γεγονὸς τῆς παραίτησεως ἔγγραφον, ἀπὸ τοῦ γεγονότος ἐστίν, εἰ καὶ γέγονεν, ὡς τυραννικῶς γεγονός.» (Πρακτ. Συν. αὐτ.).

(4) Ἰδε ἐπιστολὴν 5. Φωτίου πρὸς Βάρδα (Φωτίου Ἐπιστολαί, ἔκδ. Λονδίνου 1651).

φοβερῶς ἐξανίσταται κατὰ τῆς ἀρνήσεως ὁ αὐτοκράτωρ αὐτός (1)· ἐπὶ τέλους ῥίπτεται εἰς εἰρκτὴν ὁ Φώτιος κ' ἐκείθεν ἄκων εἰς τὸν θρόνον ἀναβιβάζεται (2). «Συνεσχέθημεν ἄκοντες (γράφει ἐν τῇ ἀπολογητικῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολῇ), κακούργοι ἴσα καθείρχθημεν· ἐτηρούμεθα φυλασσόμενοι, ἐψηφίσθημεν ἀνανεύοντες, χειροτονήθημεν κλαίοντες, ὀδυρόμενοι, κοπτόμενοι!»

Παραχαράττουσιν ἀσεβῶς οἱ ἐχθροὶ τοῦ Φωτίου τὴν ἱστορίαν καὶ νοθεύουσι τὰ γεγονότα, ἀποδίδοντες αὐτῷ τὴν ληστρικὴν ἀρπαγὴν τῶν πατριαρχικῶν σκήπτρων· ὑπείκων τῇ βίᾳ καὶ ὑποτασσόμενος τῇ ἀνάγκῃ ἀνέβη τὸν θρόνον, ἀλλὰ καὶ ἀναβὰς, ζυγὸν βαρύτατον καὶ δυσβάστακτον ἀπεκάλει τὴν ποιμαντορίαν, κατεχόμενος δὲ ὑπὸ θλίψεως καὶ ὀδύνης ἔγραφεν ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς ἑδρας του, ὅτι «ἐξέπεσε εἰρηνικῆς ζωῆς ἐξέπεσε τῆς φίλης ἡσυχίας, ἐξέπεσε δὲ καὶ δόξης» (3).

Τὸν Φώτιον λοιπὸν, ὅτι καὶ ἂν λέγωσιν οἱ κατήγοροι, βία καὶ παρὰ θέλησιν ψηφίζουσι Πατριάρχην ὁ Βασιλεὺς, ὁ Λαός, ὁ Κλῆρος, ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ φίλοι τοῦ Ἰγνατίου (4), ἀπὸ λαϊκοῦ δὲ ἐν ἡμέραις ἐξ χειροτονεῖται Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ῥώμης ὑπὸ τοῦ Συρακουσῶν Γρηγορίου, τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ Δεκεμβρίου (857 μ. Χ.) παρόντος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπ' ευφημοῦντος τοῦ πλήθους.

Ὁ Ἰγνάτιος διέτριβεν εἰς Τερεβίνθον, περιμένων καὶ προσευχόμενος, ἀλλ' ἀδημονῶν δι' ἣν ὑπέστη ἀδικίαν, καὶ ἀποκαλὼν τὸν Φώτιον ἀκωνώνητον!

Ἐνῷ δὲ τὰ πάντα ἡσύχως ἔκειντο κ' ἐπὶ τὰ βελτίω διεῖρθευμίζοντο, αἴφνης οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, καὶ τοὶ πρὸ ὀλίγων ἐβδομάδων ὑπὲρ τοῦ Φωτίου ψηφίσαντες, συνταράσσουσι τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας, διὰ πράξεως ἐπιβληθείσης βεβιαῶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ φατριασμοῦ· συνέρχονται λοιπὸν οὗτοι αὐτογνωμόνως ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Εἰρήνης καὶ ἐν τῇ παρὰ συναγωγῇ ταύτῃ καθαιροῦσι τὸν νόμιμον Πατριάρχην.

(1) Ἰδε ἐνθρονιστικὴν πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολὴν.

(2) «Φύλαξι παραδοθείς (λέγει ὁ ἴδιος Φώτιος ἐνώπιον τῆς Συνόδου τῆς συγκροτηθείσης κατὰ τὸ 879), ἐτηρούμενος, καὶ οὕτως ἐκείθεν ἄκων καὶ ἀποδουρόμενος εἰς τὸν θρόνον ἀνεβιβάσθην» (Ἰδε Πρακτ. Συν. Τόμ. 5. σελ. 253).

(3) Ἰδε τὴν πρὸς τὸν Πάπαν ἀπολογητικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Φωτίου.

(4) Πέντε μόνον τῶν Ἰγνατιανῶν δὲν ἐψήφισαν ὑπὲρ Φωτίου, ἦτοι ὁ Σμύρνης Μητροπολίτης, ὁ Νεοκαισαρείας Στυλιανός, ὁ Ναξιαζοῦ Εὐσέβιος, ὁ Κομάνων Ἰωάννης,

Τὸ μέγχα τοῦτο σκάνδαλον, καταστρέφον τὴν πειθορχίαν δι' ἧς συνέχεται τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας, προὔξενησεν ἐντύπωσιν Οὐλιδεράν ἐν ἀπάσῃ τῇ κοινωνίᾳ τοῦ Βυζαντίου, ἐθεωρήθη δέ, ὡς ἦτον ἐπόμενον, αὐτόχροημα στάσις κατὰ τῆς πολιτείας.

Ὁ καθ' ὅλα ὁσὶς καὶ ἐνάρετος Ἰγνάτιος εἶναι πιθανὸν ἄρα γε τὴν τοιαύτην νὰ ὑπεκίνησεν ἐπανάστασιν; Οἱ ἱστορικοὶ διαφωνοῦσι καὶ κατὰ τοῦτο, ἀλλὰ τὰ πράγματα ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε ἦτο δύσκολον νὰ μὴ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν τὸ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Εἰρήνῃ παρηνόμως συγκαλεσθὲν Συνέδριον. Φέρεται διὰ τοῦτο ἀπὸ Τερέβινθον εἰς τὴν Πρωτεύουσάν οἱ πρῶτον Πατριάρχης, ἀνακρίνεται, δεσμεύεται, καὶ κατὰ τὰς ἀγρίας ἐξεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων, ὑποφέρει τὰ πάνδεινα.

Ὁ Φώτιος δυσθυμῶν ἐπὶ τὰ γενόμενα ἡγανάκτει, ὅτι εἰς τοιοῦτους εὐρέθη καιροὺς. « Εἶθε (ἔγραφε πρὸς τὸν Βάρδαν) θάνατός με προανήρ-
« πασεν! οὐ γὰρ ἂν τοσούτων καὶ τληικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν
« ἐθάπτειζον ἐπικλύζοντα ψυχὴν. » Ἀλλ' ὁ πλήρης φιλανθρωπίας καὶ δι-
καισύνης ἀνὴρ, εἰ καὶ ἐγκαρδίως Οὐλιδόμενος διὰ τὰ ἐπισυμβαίνοντα
κακά, δὲν ἦτον εὐκολον ν' ἀποφύγῃ, ὅτι ὡς Πατριάρχης ὤφειλεν ἢ κατὰ
τοῦ προκατόχου αὐτοῦ πνευματικὴ ποινὴ δὲν ἦτον ἀπλῶς μέτρον ἀνάγκης,
ἀλλ' ἦτο καθήκον ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἧς ὁ Φώτιος
ἦτον ἀρχηγός, τὴν πνευματικὴν δὲ ποινὴν ἔπρεπεν ἀναποδράστως νὰ
ὑποστῇ ὁ Ἰγνάτιος ὑπὸ πάντας τοὺς τύπους τῆς αὐστηρότητος· συνεκα-
λέσθη ἄρα τοπικὴ Σύνοδος ἐν τῷ Ναῶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἧτις κα-
θῆρεσε τὸν Ἰγνάτιον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ καὶ ἔστειλεν αὐτὸν εἰς Λέσβον
ἐξόριστον (1).

καὶ ὁ Λεοντοπόλεως Ἰωάννης (ἴδε Στυλιανοῦ ἐπιστ. πρὸς Πάπαν Στέφανον. Πρακτ. Συν. τόμ. Ε'. σελ. 4121). Κατὰ δὲ, τὸν Γενέσιον (εἰς Δ'. Βασιλείων) εἰς μόνος τῶν Ἰγνατι-
ῶν ἡρνήθη ψῆφον, Κωνσταντῖνος ὁ ἐξ Ἀρμενίων.

(1) Ὁ Σμύρνης Μητροφάνης γράφων πρὸς Μανουὴλ τὸν Πατρίκιον ἀναφέρει τὰ ἑξῆς·
« ληστρικὴν καὶ παρανομωτάτην καθαιρέσιν πεπόνθαμεν, καὶ ἔμφορον ἐν τοῖς Νουμέ-
ροις γεγόμενα ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις, ἔτι γε μὴν καὶ ὁ Πατριάρχης Ἰγνάτιος σιδηροδέ-
σμιος σὺν ἡμῖν ἐφρουρεῖτο, καὶ ἄλλοι ἐν τῇ τοῦ Πραιτωρίου φυλακῇ· εἰταῖς ἐνεχθέντες
ἐξωρίσθησαν, ὁ μὲν Πατριάρχης εἰς Μιτυλήνην, οἱ δὲ λοιποὶ ἄλλαχού (ἴδε Πρακτικά
Συνόδ. αὐτ.)· Τινὲς δὲ θέλουσιν ὅτι ἢ εἰς Λέσβον ἐξορία τοῦ Ἰγνατίου ἐγένετο πρὸ τῆς
καθαιρέσεως αὐτοῦ καὶ ὅτι ἐπανεφέρειν, αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν δέσμιον καὶ μετὰ
ταῦτα ἐξώρισαν εἰς Λέσβον τὸ δεύτερον. Εἶναι δὲ ἀναντιρρήτου ὅτι πολλοὶ παρῆλθον
μῆνες μετὰ τὰ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Εἰρήνῃ διαπραγματισθέντα μέχρι τῆς ἐξορίας τοῦ Ἰγνατίου λα-
βούσης χώραν περὶ τὸν Αὐγουστον τοῦ 858.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ γράφων ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Πάπαν, ἵνα πα-
ρακαλέσῃ τὴν ἀγιότητά του νὰ στείλῃ ἀντιπροσώπους εἰς τὴν Σύνοδον,
ἧτις ἔμελλε νὰ συγκαλεσθῇ κατὰ τῶν Εἰκονομάχων καὶ κατὰ Μανιχαίων,
παρνεῖρει καὶ τὰ περὶ Φωτίου, οὐχὶ μεσολαβῶν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλὰ προ-
καλῶν τὸ ἀνεμπόδιστον τῆς συγκοινωνίας τῆς ἐν Ῥώμῃ ἑδρας μετὰ τοῦ
Πατριάρχου (1).

Ἡ τοῦ Αὐτοκράτορος ἀποστολὴ ἐνεπιστεύθη εἰς Πρέσβεις, ὅπως φέρωσιν
αὐτὴν εἰς Ῥώμην, κομίζοντες συνάμα, κατὰ τὰ τότε ἔθιμα, καὶ τιμαλφῇ
πρὸς τὸν Πάπαν δῶρα· ὁ Φώτιος δὲν στέλλει πρέσβυν οὐδένα (2), ἀλλ' ἀρ-
χαῖον παρακολουθῶν ἔθος τῆς Ἐκκλησίας, γράφει πρὸς τὸν Πάπαν τὴν
ἐνθρονιστικὴν ἐπιστολὴν του, ἧτις ἦτον ἡ ἐγγραφὸς ὁμολογία τῆς Πί-
στεως, ἣν ἀπέστελλον ἀμοιβαίως οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τὴν
προχειρῆσίν των, ἀπαρallaκτικῶς ὡς ἐγγιστα, ὅπως σήμερον καὶ Πα-
τριάρχαι καὶ ἀνεξάρτητοι Σύνοδοι στέλλουσι πρὸς τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκ-
κλησίας τὰς εἰρηνικὰς λεγομένας ἐπιστολάς· ἐπειδὴ δὲ συμβάντα ἑκτακτα
προηγήθησαν καὶ παρεκλούθησαν τὴν τοῦ Φωτίου Πατριαρχίαν, ἡ ἐν-
θρονιστικὴ πρὸς τὸν Πάπαν, ὡς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους Πατριάρχας (3),
διελάμβανε καὶ περὶ τούτων διαχαράττουσα σύντομον αὐτῶν εἰκόνα.

Τὸν ἱερὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Θρόνον κατεῖχε τότε Νικόλαος ὁ
πρῶτος, ἀνὴρ ἀγχίνους, μεγαλεπίβολος, ἡθῶν αὐστηροτάτων καὶ σταθε-
ρότητος ἀκαράδαντου, ἀλλὰ συγκεντρῶν ἐν τῇ διανοίᾳ του ἀπάσας τὰς
ἀποκλειστικὰς θεωρίας τῶν προκατόχων του, ὁ Νικόλαος εἶχεν, ὡς λέγει
μετὰ παρήρησίας ὁ Ἰαγῆρος (4) « l'idée la plus Complète de la
« papauté », εἶχε δηλονότι τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολύτου μοναρχικῆς ἐξου-
σίας ἐφ' ἀπάσων τῶν ἀνεξαρτήτων Ἐκκλησιῶν· οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ὁ
Νικόλαος ἐτίθετο ὑπεράνω καὶ αὐτῆς τῆς ἐξουσίας τῶν Βασιλέων. Γράφων
πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τοῦ Metz τῷ ἔδιδε τὰς ἐξῆς ὁδηγίας· « Ἐξετάσατε
« καλῶς ἂν οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ πρίγκηπες, εἰς οὓς ὑποτάσσασθε, εἰσὶν

(1) Ἰδε Σοφοκλέους Οἰκονόμου Πρωτ. εἰς Ἀμφιλ. σελ. 4.

(2) Ψεῦδεται ὁ Μητροφάνης γράφων, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἔπεμψεν εἰς Ῥώμην τέσσαρας
Μητροπολίτας. Οἱ σταλέντες Μητροπολίται μετὰ Ἀρσαβάρου, τοῦ συγγενοῦ τοῦ Βάρδα,
ἦσαν Πρέσβεις τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ οὐχὶ τῆς Ἐκκλησίας (ἴδε καὶ Μην. Πέτρ. Σκανδ.
σελ. 41).

(3) Ἰδε τὴν περιωφεῖσαν ἐνθρονιστικὴν τοῦ Φωτίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν τῆς Ἀντιο-
χείας Θρόνον.

(4) Jager Hist. de Photius p. 33.

« ἀληθῶς βασιλεῖς καὶ πρίγκηπες, καὶ ἂν κυβερνῶσι καλῶς ἑαυτοὺς καὶ
« τὸν λαόν· ἄνευ τούτου, ἀντὶ νὰ ὑποτασσώμεθα πρέπει νὰ ἐγερθῶμεν
« κατ' αὐτῶν ». (1)

Ἐνώπιον τοιούτου Ποντίφηκος παρίστανται μετὰ ὁδοπορίαν μακρὰν οἱ
πρέσβεις τοῦ Βασιλέως· ὁ Νικόλαος ἐνδίδει εἰς τὴν ἀποστολὴν ἀντιπρο-
σώπων (λεγάτων), ὅπως λάβωσι μέρος ἐν ὀνόματι τῆς ἀγιότητός του
εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν οἰκουμένην Σύνοδον, ἀλλ' ἀντὶ νὰ δώσῃ εἰς
τὰ γράμματα τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου τὴν ἀδελφικὴν
ἐκείνην ἀπάντησιν, τὴν τυπικῶς διδομένην πάντοτε ἐν ὁμοίαις περιστά-
σεσιν, ἐπιλαμβανόμενος ἐπιτηδεῖας τῆς εὐκαιρίας ἀναμειγνύεται ἀνευδρότως
εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις Ἐκκλησίας ἀνεξαρτήτου καὶ οὐδέποτε εἰς
τὴν Ῥώμην ὑποτελοῦς. Τοιοῦτοτρόπως, πρὸς μὲν τὸν Φώτιον γράφων ἐπι-
νεῖ τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ ἀποδέχεται τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, ἀλλὰ
κατακρίνει Αὐτὸν ὅτι « ἐκ λαϊκοῦ εἰς τὸ τῆς Πατριαρχείας προήχθη
« ὕψος! » (2) ἀπαντῶν δὲ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἀρνείται τὴν τοῦ Πα-
τριάρχου ἀναγνώρισιν « μέχρις οὗ πληροφορηθῇ παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων
αὐτοῦ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρέξαντα! » ἡ τοῦ λαοῦ πληθὺς
« (ἔγραψεν ὁ Πάπας) ἐκ τοῦ τῶν λαϊκῶν σχήματος τὸν ταύτης προστη-
« σόμενον ἐξελέξατο, καὶ τοῦτο ἄνευ τῆς συναιρέσεως τῆς τῶν Ῥωμαίων
« Καθέδρας. Τούτων οὕτως ἔχοντων εἰς τὴν τοῦ Φωτίου χειροτονίαν
« συναινέσαι οὐ δυνάμεθα μέχρις ἂν διὰ τῶν ἡμετέρων ἀποκρισιῶν
« (Legalis), οὐς πρὸς ὑμᾶς ἀποστέλλομεν, ἅπαντα τὰ ἐν Κωνσταντι-
« νουπόλει περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πραχθέντα καὶ πρατ-
« τόμενα μάθωμεν, ὡς ἐπιεικέστατε Αὐγουστε· ὅπως ὁ Ἰγνάτιος ἔλθῃ
« ἐνώπιον τῶν ἡμετέρων ἀποκρισιῶν καὶ παντὸς τοῦ Συνεδρίου, καὶ
« ζητηθῇ τὰ κατ' αὐτόν, καὶ οὕτω τῇ ἡμετέρᾳ προεδρείᾳ διαγνωσθῇ ὅ,τι
« ἂν περὶ αὐτοῦ πραχθῇαι μέλλῃ » (3).

Τὰ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην γράμματα ἔφερον χρο-
νολογίαν 25 Σεπτεμβρίου 860. Ἐκόμενον δὲ αὐτὰ ὅτε Ἐπίσκοπος τοῦ Πόρ-
του Ῥοδοάλδος, καὶ Ζαχαρίας ὁ Ἐπίσκοπος Ἀγνανίας, ἄνδρες (κατὰ τὴν
μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου) (4) συνέσει τε καὶ ἀρετῇ καὶ πολυπειρίᾳ διαπρέπον-

τες· εἰς αὐτοὺς δὲ ἐδόθη συνάμα ἡ ἐντολὴ ν' ἀντιπροσωπεύωσι τὸν Πά-
παν εἰς τὴν Οἰκουμένην Σύνοδον.

Ἰλπίζεν οὕτω ὁ Πάπας Νικόλαος νὰ θέσῃ τὴν ἱεράν αὐτοῦ χεῖρα εἰς τῆς
ἡμετέρας Ἐκκλησίας τὰς ὑποθέσεις, καὶ ἐγκαθιστάμενος, διὰ τῶν Τοπο-
τηρητῶν αὐτοῦ, δικαστὴς μεταξὺ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου, νὰ διαρρυθμίσῃ,
κατὰ θέλησιν, τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑδρας. Ἀλλ' ὁ Νικόλαος ἡ-
πατήθη. Οἱ Τοποτηρηταὶ αὐτοῦ ἔρχονται εἰς Κωνσταντινούπολιν, λαμβά-
νουν μέρος εἰς τὴν ἐκ 348 Πατέρων συγκροτηθεῖσαν Οἰκουμένην Σύνο-
δον, ψηφίζουσι μετὰ τῶν ἡμετέρων τὰ πρῶν γενόμενα, καταδικάζουσι
τὸν ἐκ τῆς ἐξορίας προσκληθέντα Ἰγνάτιον, ἀναγνωρίζουσι Πατριάρχην
νόμιμον τὸν Φώτιον, καὶ συντελοῦσι φρονίμως εἰς τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκ-
κλησίας.

Ἡ Σύνοδος ἐτελείωσε τὸ ἔργον τῆς· τὰ πρακτικὰ αὐτῆς στέλλονται εἰς
Ῥώμην, καὶ συνοδεύονται δι' αὐτοκρατορικοῦ Γράμματος. Γράφει δὲ καὶ ὁ
Φώτιος τότε τὴν δευτέραν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάπαν Ἐπιστολήν, ἣν ἀπολο-
γίαν ὠνόμασαν οἱ μεταγενέστεροι.

Ἡ Ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς καθ' ἡμᾶς εὐγλωτ-
τίας· πολλοῦ διαλάμπει ἡ γλαφυρότης, ἡ τοῦ λόγου μεγαλοπρέπεια,
πρὸ πάντων δὲ ἡ Εὐαγγελικὴ μετριοφροσύνη καὶ εὐλικρίνεια. Ἐφιστῶ δὲ
ἐνταῦθα, φίλοι ἀκοαταί, τὴν προσοχὴν ὑμῶν πρὸς ἀπόδειξιν ἱστορικῆς ἀ-
ληθείας, ἣν ἐστρέβλωσαν καὶ παρεμύρφωσαν οἱ Κατήγοροι. Καταγγέλλουσιν
οὗτοι τὸν Φώτιον ὡς προκαλέσαντα τὰς θρησκευτικὰς ἐκείνας ἐρίδας, ἀπο-
δίδοντες εἰς τὸν ἐγωισμόν αὐτοῦ τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν του συμβάντα!
ἀλλ' ἡ διασωθεῖσα πρὸς τὸν Πάπαν Ἐπιστολὴ εἶναι μαρτυρία ἀλάνθαστος,
τὸ ψεῦδος καὶ τὴν συκοφαντίαν καταδεικνύουσα. Ἐὰν ὁ Πατριάρχης ἐπα-
δίωκε τῶνόντι τὴν διάρρηξιν τοῦ ἀδελφικοῦ δεσμοῦ, τοῦ συνδέσαντος ἐπὶ
τόσους αἰῶνας τὰς δύο Ἀρχαίας Ἐκκλησίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἤθελεν ὑ-
ψώσει φωνήν, ὅπως προσκαλέσῃ ἀμέσως εἰς τὸ καθήκον του τὸν ἄκρον
τῆς Ῥώμης Ἀρχιερέα· δὲν διαμαρτύρεται ὅμως ὁ Φώτιος, ἀλλ' ἀπολογεῖ-
ται! δὲν ὑφῴται ἐκεῖ ὅπου εἶχε δικαίωμα νὰ ὑψωθῇ, ὡς ἴσος πρὸς ἴσον
γράφων, ἀλλὰ ταπεινοῦται Εὐαγγελικῶς ἵνα συνδιαλλάξῃ τὰ διεσῶτα! καὶ
ταπεινούμενος ὅμως ἐπικαλεῖται τῆς Ἐκκλησίας του τὰ προνόμια, τὰ ἔθνη,
τοὺς κανόνας, τὰς παραδόσεις· ἐξάισιος δὲ καὶ ἀμίμητος εἶναι ἀπολογού-
μενος κατὰ τῆς καταγγελίας ἐκείνης, ὅτι « κατὰ παραβίαν τῶν κανό-
νων ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης προήλθεν ἀξίωμα! » καὶ αὐτοῦ
ἀντιπαράβάλλει τοὺς ἐπικρατοῦντας θεσμοὺς καὶ τὰς συνηθείας τῶν δού

(1) Cesar Cantu Hist. univers. tom. 9. p. 273.

(2) Ἰδε Πρακτικὰ τῆς ὁγδοῆς κατὰ Λατίνους Συνόδου.

(3) Ἰδε Πρακτ. Συνόδου τῆς Ε' σελ. 4044.

(4) Ἰδε δευτέραν ἐπιστολὴν Φωτίου πρὸς Πάπαν.

ἐκκλησιῶν, καταδεικνύων μὲν ἐναργῶς τὰς ὑπαρχούσας ἐν τοῖς ἐθίμοις διαφοράς, ἀποδεικνύων δὲ ἱστορικῶς ὅτι, οὐδέποτε ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐθεώρησεν ἢ παρεδέχθη ὡς Κανόνα τὸ μὴ ἀπὸ λαϊκοῦ Ἀρχιερατεῦν ἀπολογούμενος δὲ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν Πατριαρχῶν Νικηφόρου καὶ Ταρασίου, ὑπὲρ τοῦ Νεκταρίου καὶ Θαλασσίου καὶ τόσων ἄλλων, οἵτινες ἐκ λαϊκῶν εἰς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ἄκρον προέβησαν, θαυμασίως καταστρέφει καὶ τὸ σαθρὸν τοῦτο καὶ ἀδέξιον τῆς Ρώμης ἐπιχείρημα. (1)

Ἀλλ' ἡ τοῦ ἡμετέρου Πατριάρχου εἰλικρινὴς γλῶσσα, ἡ ταπεινώσις καὶ μετριοπάθεια παρώρμησαν ἄρ' αὖ γὰρ τὸν ἀγιώτατον Πάπαν εἰς ἴσην εἰλικρίνειαν καὶ μετριοπάθειαν;

Ἐταξείδουν τὰ γράμματα καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου διὰ τῶν θαλασσῶν τῆς Ἰταλίας, κομιζόμενα ὑπὸ Λέοντος τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Πρέσβευτος, ἐν ᾧ δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐφέρετο εἰς τὴν Ρώμην, διὰ τινος Θεογνώστου, ὁ πρὸς τὸν Πάπαν τοῦ Ἰγνατίου Λίβελλος, οὗ τινος ἡ ταπεινὴ καὶ οἷον ὑποτελής γλῶσσα συνδουλίζει ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς Ρωμαϊκῆς ἑδρας, καὶ ἐνθαρρύνει αὐτὴν πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ διαχαρχθέντος σχεδίου. Ὁ Νικόλαος, συγχρόνως μὲ τὸν Λίβελλον, λαμβάνει τῆς Συνόδου τὰ Πρακτικὰ, πληροῦται δὲ τότε ἀγανακτήσεως καὶ ὀργῆς κατὰ τῶν Τοποτηρητῶν Αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ δὲν τολμᾷ ν' ἀρνηθῇ διαβρῆδην καὶ ἐσπευσμένως τὴν ἀναγνώρισιν Πράξεων Οἰκουμενικῆς Συνόδου, νομίμως καὶ κατὰ τύπους συγκροτηθείσης κρατεῖ διὰ τοῦτο εἰς Ρώμην τὸν Λέοντα ὁλόκληρον τὸν χειμῶνα (864—862) καὶ μόλις περὶ τὸν Μάρτιον ἀπολύει τὸν Πρέσβυν, λύων συνάμα τὴν σιωπὴν καὶ πρὸς μὲν τὸν Αὐτοκράτορα Μεγαλὴ γράφει μετὰ φιλοφροσύνης, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀρνούμενος, δριμύς δὲ καὶ τραχύτατος ἐξεγείρεται κατὰ τοῦ Φωτίου, ὃν, ἀποφεύγων πλέον νὰ ὀνομάσῃ Πατριάρχην, ἀποκαλεῖ ἀπλῶς «*φρονιμώτατον ἄνδρα*», (2) ἀρνεῖται ἀποτόμως νὰ τὸν ἀναγνώρισῃ (3) καὶ διὰ πρώτην φοράν ὀνομάζει τὴν

(1) «*Δὲ μὴ παραδράμωμεν τὸ ἐξῆς: ὅτι τελευτῶν τὴν πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολὴν ὁ Πατριάρχης ἐντόλμῃς συνιστᾷ τὸ μὴ ὡς ἐτύχε καὶ ἄνευ τῆς Πατριαρχικῆς ἀδείας ὑποδέχασθαι τοὺς Κληρικούς τοὺς ἀπ' αἰρέσεως πρὸς τὴν Ρωμαίων Ἐκκλησίαν, «*μοδὲ φιλοξενίας προσχῆματι μισοδελφίας παραχωρεῖν καταβλάλλεσθαι σπέρματα*»*

(2) Νικόλαος ἐπίσκοπος δούλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῷ φρονιμωτάτῳ ἀνδρὶ Φωτίῳ (Photio viro prudentissimo) ἰδε Πρακτ. Συν. Τόμ. Ε' σελ. 4045.

(3) Δὲ ἀνθρωπίνῃ (λέγει!) δόξαν, καὶ ζῶντος ἐτι τοῦ θαυμαστοῦ Ἰγνατίου, τὴν καθέδραν αὐτοῦ ἤρπασας ληστρικῶς, δι' ὃ οὐδαμῶς τολμῶμεν συνανέσαι τῇ τοιαύτῃ χειροτονίᾳ! (ἰδε Πρακτ. Συν. αὐτόθι)

Ρωμαϊκὴν ἑδραν Κεφαλὴν τῶν Ἐκκλησιῶν! (4) οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἀπὸ τῶν λόγων εἰς τὰ ἔργα προβαίνων συγκαλεῖ Τοπικὴν Σύνοδον, καθαιρεῖ τὸν Πατριάρχην, διὰ γράμματος δὲ ἀσυνήθους καὶ ἀλλοκότου δηλοποιεῖ τοῦτο τοῖς Ἀνατολικοῖς, γράφων ἀμετακλήτως: «*Καθαίρουμεν Φώτιον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, εἰ δὲ μὴ στέργουσιν ἡσύχως τῇ καθαιρέσει, καὶ ἀναθεματίζομεν.*» (2)

Ἀπέναντι τῶν παρατόλμων τούτων μέτρων ἅπερ ἐν Ρώμῃ ἀπεφασίζοντο, ὁ Κλήρος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, διὰ συνέσεως πρεπούσης εἰς ὑπέρτατος τοῦ Θεοῦ, ὑπέμενε σιωπῶν καὶ ἀναμένων νὰ διορθώσῃ ὁ χρόνος τὸ μέγα σκάνδαλον· ἀλλὰ σιωπῶσης τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦτον εὐκολον νὰ σιωπήσῃ καὶ ἡ πολιτεία· γράφει λοιπὸν εἰς τὸν Πάπαν ὁ Αὐτοκράτωρ, γράφει δὲ οὐχὶ ἱκετεύων, ἀλλὰ παροτρύνων, συμβουλεύων καὶ ἀπειλῶν (3).

Κατακείμενον εἰς τὴν κλίνην καὶ ἀγωνιῶντα ἀγωνίαν θανάτου εὑρε τὸν Πάπαν Νικόλαον ὁ κομιζὼν τὴν Βασιλικὴν ἐπιστολὴν· ἀλλὰ καὶ ἐν τοιαύτῃ διακείμενος καταστάσει ὁ Μέγας Ποντίφηξ ἐπιμένει εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ, ἡ τέλος πάντων στέργει *τὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν Ρώμην ὅτε Φώτιος καὶ ὁ Ἰγνάτιος καὶ ἡ ἀγιότης του τὰ δικάσῃ ἐκεῖ τὰ μεταξὺ αὐτῶν!* (4)

Αἱ δυσχέρειαι εἰς ἃς εὗρεθῃ ἡ Ρώμη μετὰ τὴν ἐν Μέλτῃ (Metz) Σύνοδον (863) καὶ ἡ εἰς Κρήτην εἰσβολὴ τῶν Σαρακηνῶν, ἔστρεψαν ἀλλαχοῦ πρὸς καιρὸν τὴν προσοχὴν τῆς Δύσεως καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, ὁ δὲ Φώτιος, ἀπελπισθεὶς νὰ φέρῃ ταχέως εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ καθήκοντος τὸ Βατικανόν, περιορίσθη εἰς τὸ ἑαυτοῦ Ποίμνιον, ὀπλίζων πρὸς ἀντίστασιν κατὰ πάσης ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως, καὶ καταλλήλως παρα-

(1) «*Ἐπεὶ ἡ πᾶσα πληθὺς τῶν πιστῶν (οὕτως ἤρχιζεν ἡ ἐπιστολὴ!) ἀπὸ ταύτης τῆς Ἀγίας τῶν Ρωμαίων Ἐκκλησίας, ἣ τις κεφαλὴ πασῶν ἐστὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν διδασκὴν ἐκζητεῖ κτλ.*» (ἰδε Συν. Πρακτικὰ αὐτόθι).

(2) «*Νικόλαος (ἔγραψεν ἡ ἐπιστολὴ) ἐπίσκοπος τῆς Ἀγίας Καθολικῆς καὶ Αποστολικῆς τῶν Ρωμαίων Ἐκκλησίας, πᾶσι τοῖς τῆς ἀληθοῦς θρησκείας λειτουργοῖς, τοῖς ἀγνωστόις καὶ εὐλαβεστάτοις Πατριάρχαις καὶ Μητροπολίταις, τοῖς κατὰ Ἀσίαν καὶ Εὐρώπην. Καθαίρουμεν Φώτιον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, εἰ δὲ μὴ στέργουσιν ἡσύχως τῇ καθαιρέσει, καὶ ἀναθεματίζομεν· ἀποκαθίσταμεν δὲ Ἰγνάτιον εἰς τὸν οἰκίον Θρόνον, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἐκβεβλημένους εἰς τοὺς οἰκίους εἰσάγομεν Θρόνους.*» (ἰδε Πρακτ. Συνόδων Τόμ. Ε' σελ. 4068 καὶ 4437, καὶ Μηνιάτ. Πέτρ. Σκανδ. σελ. 46—48).

(3) «*Εἰ δὲν ἀνακαλέσῃς τὴν κατὰ τοῦ Πατριάρχου ἀπόφασιν (ἔγραψεν ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Νικόλαον) θά ἔλθω ἐπὶ κεφαλῇς στρατοῦ εἰς τὴν Ρώμην καὶ θέλω σὲ διώξαι ἐκεῖθεν.*» (Jager σελ. 413).

(4) Πέτρα σκανδάλου σελ. 49, καὶ Jager σελ. 419.

σκευαζων αὐτὸ διὰ δημοσίων μαθημάτων, διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ Ἀμβωνος διδασκαλίας, διὰ παραινέσεων, διὰ γραμμάτων καὶ ἐγκυκλίων, διὰ πάντων ἐν γένει τῶν μέσων, ἅπερ εἶχεν ἄφθονα εἰς τὰς ἐπιτηδεύσεις αὐτοῦ χειράς (1).

Ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν καὶ φροντίδων τούτων προσκαλεῖται ὁ θεὸς ἄνθρωπον νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίαν πολλοῦ λόγου ἀξίαν, διὰ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου, εἰς γειτονικὴν τινα φυλὴν, ἣτις ἕως τότε δὲν ἐγνώριζεν ἄλλον Θεὸν εἰμὴ τοὺς ἀγρίους Θεοὺς τῶν δασῶν.

Ἰπῆρχε πέραν τοῦ Αἰμου, ἀπὸ τοῦ 679 ἐκεῖ ἐγκαταστάθει, λαὸς τις ἐμπειροπόλεμος, ἐχθρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἀνέκαθεν, γνωστὸς δὲ διὰ τὴν ἀνδρείαν του, τὸ ρίψοκίνδυνον τοῦ χαρακτῆρός του, καὶ τὸ ἐπίμονον καὶ καρτερικὸν ἦθος του· ὁ λαὸς οὗτος εἶναι οἱ Βουλγάροι. Ἀπειλήσαντες οὗτοι πολλάκις τὴν Αὐτοκρατορίαν μέχρις αὐτῶν τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντίου, ἠττήθησαν ἐπανειλημμένως, μετὰ τὴν ἥτταν δὲ αὐτῶν ἔπρεπεν ἀπὸ πολεμίων νὰ γίνωσιν ἀγαθοὶ γείτονες, ἀλλ' ἵνα ἐπιτευχθῇ τοῦτο, ἔπρεπεν ἢ ἐκ τοῦ Βόλγα καταγομένη φυλὴ νὰ προετοιμασθῇ καταλλήλως διὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐσεβείας, ἔπρεπεν ἐν ἄλλαις λέξεσι νὰ βαπτισθῇ εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ χριστιανισμοῦ, νὰ ἐνδυθῇ τὸν νέον ἄνθρωπον καὶ νὰ πολιτισθῇ δι' αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος, καὶ πρὶν ἢ ἀναβῇ τὸν πατριαρχικὸν Θρόνον (ὅτε ἀκόμη ἡ Θεοδώρα διέθνε τὰς τύχας τῆς Αὐτοκρατορίας) ἐπελήφθη τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἔργου, οὐδεὶς δὲ ἄλλος ἦτον ἐπιτηδειότερος αὐτοῦ ἵνα φέρῃ τοῦτο εἰς ἐκβασιν. (2) Κωνσταντῖνος

(1) Μετ' ἀθυμίας καὶ δυσανασχετῶν μνημονεύει ταῦτα ὁ Ἰαγῆρος (σελὶς 407).

Δὲν κρίνομεν δὲ περιττὸν καὶ ὁλως ἄσκοπον νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι οἱ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ὑπέρμαχοι, ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν τότε ἐπικρατούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει σισμῶν, συνεισφέρουσιν τὰ πλῆθη κηρύττοντες ὅτι οἱ σεισμοὶ ἐκείνοι ἦσαν φοβερά σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ καὶ οὖν ἐνδείξεις τῆς τοῦ Θεοῦ ὀργῆς! ὁ Πατριάρχης ἔπρεπε νὰ ἀντιπαλαίῃ καὶ κατὰ τῆς τοιαύτης βεβαιότητος, καταστρέφειν τοῦ λαοῦ τὰς προλήψεις· ἀναβὰς τὸ βῆμα λοιπόν, διδὼν λόγον ἐπισημονικῶς διὰ τοὺς φοβιζόντας τὰ πλῆθη σεισμοῦ, « οὐκ ἐκ πλῆθους ἁμαρτιῶν οἱ σεισμοὶ (ἐφώναξεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὁ ἀτρώματος ῥήτωρ) ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατων. » Ὑπῆρξε δὲ καὶ τοῦτο ἐν τῶν κεφαλαίων τῶν κατηγοριῶν ἃς ἐσχεδίασαν μετὰ ταῦτα οἱ ἐχθροὶ καὶ κατηγοροὶ τοῦ Πατριάρχου, εἰς τὸν Συμῶνα δὲ τὸν Μάγιστρον ὑπῆρξε τοῦτο ψευδὴς ἀπόδειξις τῆς τοῦ Φωτίου ἀθρείας! !

(2) Ὅτι ὁ Φώτιος ἐπελήφθη τῆς τῶν Βουλγάρων κατηχήσεως, πρὸ τούτων δὲ καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀρμενίων εἰς τὰ τῆς ὀρθοδόξιας δόγματα, πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν μαρτυροῦσι. Κατὰ τὴν ὁγδόην δὲ οἰκουμένην Σύνοδον, τὴν κατὰ τὸ 879 συγκληθεῖσαν, κα-

ὁ φιλόσοφος, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Κύριλλος ὁ Θεσσαλονίκης, ὁ ἐπικληθεὶς Ἀπόστολος τῶν Σλάβων (1), ἐδίδασκε τότε τοὺς Χαζάρους, κατοίκους τῆς Μεσημβρινῆς Ῥωσσίας, ἀπὸ τοῦ 847 ἐπίληφθεις, τῇ ἐπιταγῇ τῆς Βασιλομήτορος, τῆς κατηχήσεως αὐτῶν· τὸν ἄνδρα τούτον, ἀποτελέσαντα ἤδη ἐν Ῥωσσίᾳ τὸ ἔργον του, ἐξελέξατο ὁ Φώτιος πρὸς κατήχησιν τῶν Βουλγάρων· μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Κυρίλλου Μεθόδιος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ (2) ὑπῆρξεν ὅργανον ἐπιτηδειότατον τῶν σκοπῶν τοῦ Πατριάρχου. Πολλὰ ἄλλα περιστατικά, διαφοροτρόπως ἐξιστορούμενα, συνέτελεσαν θαυμασίως πρὸς εὐδωσιν τοῦ εὐσεβοῦς τούτου ἐπιχειρήματος, καὶ λαὸς δὲ καὶ ὁ τῶν Βουλγάρων Ἄρχων κατηχήθησαν καὶ ὑπὸ χειρῶν Ἑλληνικῶν ἐβαπτίσθησαν (3).

χαρίας ὁ Χαλκηδόνος Μητροπολίτης, ἐγκωμιάζων τὸν Πατριάρχην ἐπιφωνεῖ, σιμὰ τῶν ἄλλων, τὰ ἑξῆς: « πολλοὺς μὲν τῶν αἱρετικῶν, πολλοὺς δὲ τῶν ἀπίστων, καὶ τί λέγω ταῦτα; ἔθνη δὲ μᾶλλον ὁλόκληρα εἰς τὴν ἀμώμητον ἡμῶν πίστιν ἐπιστρέψας παρεσκεύασεν. » (Ἰδε Πρακτ. Συνόδ. τομ. 5. σελ. 213.) Μαρτυρία τοιαύτη, ἐνώπιον Οἰκουμένης Συνόδου δοθεῖσα, εἶναι τὸ ἀψευδέστερον ἱστορικὸν τεκμήριον τῶν τοιοῦτων εὐσεβῶν ἀγωνισμάτων τοῦ ἱεροῦ Φωτίου. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Πατριάρχης ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀρχιερατικοὺς Θρόνους τῆς Ἀνατολῆς γράφει μετὰ τὴν ὥραίαν γλῶσσαν του τὰ ἑξῆς: « καὶ ταῦται μὲν ταῖς ἐλπίσιν ὁ Εὐσεβὴς ἐπανεικέτο λογισμὸς, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν « βασιλεύουσιν Πόλιν, ἐν ἣ πολλὰ Θεοῦ συνεργίᾳ τῶν ἀνεπίστων κατάρβωται, πολλὰ « δὲ γλῶσσαι τὴν προτέραν διαπτυσάμεναι μυσσάρεττα, τὸν κοινὸν δημιουργὸν καὶ πλά- « στην μεθ' ἡμῶν ὑμῖν ἐιδιάχθησαν· ὥστε ἀπὸ τίνος ὑψηλοῦ καὶ μετεώρου χώρου τὰς « τῆς ὀρθοδόξιας πηγὰς τῆς βασιλίδος ἀναδιδούσης, καὶ καθαρὰ τῆς εὐσεβείας τὰ νάμα- « τα εἰς τὰ τῆς Οἰκουμένης διαρρέουσης πέρατω, καὶ ποταμῶν δίκην ἀρδευούσης τοῖς « δόγμασι τὰς ἐκείσε ψυχὰς. . . . Καὶ γὰρ οἱ τὴν Ἀρμενίαν οἰκοῦντες λατρεύουσι σή- « μερον καθαρῶς καὶ ὀρθοδόξως τὴν Χριστιανῶν λατρείαν. . . . ἄλλα γὰρ δὴ καὶ Βουλ- « γάρων ἔθνος βαρβαρικὸν καὶ μισόχριστον, εἰς τοσαύτην μετέκλινεν ἡμερότητα καὶ θεο- « γνωσίαν, ὥστε τῶν δαιμονίων καὶ πατρῶν ἐκστάντες ὀργίον, ὡς τὴν τῶν Χριστιανῶν « νῶν παραδόξως μετενεκτρίσθησαν πίστιν. » (Ἰδε τῆς ἐγκυκλίου ταύτης §. 2 καὶ 3.)

(1) Ἰδε περὶ τῶν καθ' ὀρθωμάτων τοῦ Κυρίλλου παρὰ Χαζάρους καὶ Σλάβοις Histoire Le-beau tome 43 p. 474—477.

(2) Περί Μεθοδίου ἴδε τὰ μετὰ Θεοφάνην σελ. 464 καὶ 663.

(3) Ἡ τοῦ Φωτίου ἐπιστολὴ πρὸς Βόγοριν τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας τὸν μετὰ τὸ βάπτισμα ὀνομασθέντα Μιχαὴλ, πληροφορεῖ ἀρκούντως ἡμᾶς, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἐγένετο κατηχητὴς τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ἂν καὶ ἀντιφαιτικής γνώμας ἀφῆκαν ἡμῖν οἱ ἱστορικοὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατηχήσεως καὶ τοῦ τύπου ἔνθα ὁ Βόγορις ἔλαβε τὸ βάπτισμα· ἂν δὲ ὁ ἡγεμὼν οὗτος (κατὰ τὴν πιθανοτέραν γνώμην) κατηχήθη τῶντιν ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαὴλ, τὸ σπουδαῖον τοῦτο γεγονός· ἔλαβεν ἀναντιρρόπως χώραν ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὶν ἢ ὁ Φώτιος ἀναβῇ τὸν Πατριαρχικόν

Ταῦτα συνέβαινον κατὰ τὸ 864, ἀλλὰ καὶ οἱ εὐγενεῖς οὗτοι ἀγῶνες ἐσκανδαλίσαν τὸν Πάπαν Νικόλαον· οἱ Βούλγαροι δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάγωνται (ἔλεγεν ἡ Μακκριότης Του) ὑπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' εἰς ἐκείνην τῆς Ρώμης! Ὅπως δὲ συμβαίνει, δυστυχῶς, σήμερον, οὕτω καὶ τότε προσκλήθη ἐπιτηδεῖας ἐκφρασεῖς δυσαρρεσκείων κατὰ τοῦ νομίμου Πατριάρχου (1). Ἐπαρουσιάσθησαν καὶ τότε εἰς τὴν Ρώμην, ὡς παρουσιάζονται σήμερον, αὐτοχειροτόνητοι πρέσβεις καὶ πληρεξούσιοι, ὡς στελλόμενοι δῆθεν ἐκ μέρους τοῦ ἀπλουστέρου λαοῦ! Ἡ πνευματικὴ ἐνωσις τῆς Βουλγαρίας μετὰ τῆς Ρώμης διεκωδωνίζετο καὶ τότε ἀπαρραλλάκτως ὡς διακωδωνίζεται κατὰ τοὺς ἡμετέρους καιροὺς, ἄνδρες δὲ μισθῶτοι ἄνευ ἀρχῶν ἠθικῆς, καὶ, ἴσως ἴσως, ἄνευ ὀρησκείας, περιβαλλόμενοι τὸν μανδῦαν τοῦ πρεσβευτοῦ, ἔφερον ἐνώπιον τοῦ Βατικανοῦ τὴν ἀποσκήρτησιν ἐνὸς λαοῦ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης, ἥτις ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν πίστιν. Ἐπαίξετο, μὲ ἄλλας λέξεις, κατὰ τὰ μέσα τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος αὐτὸ τὸ ἴδιον γελοῖον δρᾶμα τὸ ὁποῖον παίζεται σήμερον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων δὲ τοῦ Αἵμου ἀκρωρειῶν καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μοισίαν πολλοὶ Ἀπόστολοι διεσπείροντο ὅπως διεγείρωσι τὰ πνεύματα καὶ ἀναστατώσωσι λαὸν εὐσεβῆ, κατηχηθέντα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Πατέρων, καὶ ποτισθέντα διὰ χειρῶν Ἑλληνικῶν τὰ νάματα τῆς ὀρθοδόξου λατρείας (2).

Θρόνον, καὶ ἐπομένως πρὶν ἢ σταλῶσιν εἰς Βουλγαρίαν πρὸς κατήχησιν τοῦ λαοῦ ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος. Τῆς γνώμης ταύτης, ὅτι δηλαδὴ ὁ Βόγορις ἐβαπτίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰ 853, εἶναι καὶ ὁ Lebeau (τομ. 43 σελ. 188) ὅ,τι δὲ καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὁ Φώτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τοῦτον παλαιντικῇ ἐπιστολῇ ὀνομάζει αὐτὸν «καλὸν ἄγαλμα τῶν αὐτοῦ πόρων», καὶ «πνευματικὸν υἱόν» ἐκ τούτων ὧν, καὶ ἐκ τῶν ἐπομένων ἄπερ ἀναγινώσκωμεν ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ «μηδὲ τοὺς πόρους καὶ τοὺς ἀγῶνας οὓς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Σῆς ἀναδεξάμεθα ματαίους ἐλέγξῃς» καταφαίνεται ὅτι ὁ Πατριάρχης παρεσκεύασε τὸν Βόγοριν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ.

(1) Ἰδε Jager σελ. 432 καὶ ἐφεξῆς.

(2) Ἀς ἀκούσωμεν πῶς διηγείται ταῦτα ὁ Πατριάρχης Φώτιος «Οὕτω γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους (τοῦ Βουλγαρικοῦ) οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτοὺς τὴν ὁρτὴν τῶν χριστιανῶν τιμῶντες θρησκείαν, ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ὑποτρόπαιοι, ἄνδρες ἐκ σκότους ἀναδύντες (τῆς γὰρ ἐσπερίου μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα) οὗτοι πρὸς τὸ νεοπαγῆς εἰς εὐσεβείαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος, ὥσπερ κεραυνός, ἡ σεισμὸς, ἡ χαλᾶς πλῆθος, μᾶλλον δὲ οἰκίωτερον εἰπεῖν, ὥσπερ ἄγριος μόνιος, ἐμπηδῆσαντες, τὸν ἀμπελῶνα Κυρίου, τὸν ἡγαπημένον καὶ νέφυτον, καὶ ποτὶ καὶ ὁδοῦσιν, ἥτοι τρίβους αἰσχυρᾶς πολιτείας καὶ διαφθορᾶς δογμάτων,

Ἀλλ' ὡς σήμερον, οὕτω καὶ τότε ἡ Ρώμη ἠπατάτο ἀπάτην φρικτὴν ὡς σήμερον, οὕτω καὶ τότε ἡγνόμε ἡ σοφωτάτη Ἐκκλησία τῆς Δύσεως, ὅτι οἱ ὀλίγοι νεοσύλλεκτοι τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγει εἰς τὰς φάλαγγας αὐτῆς, δὲν ἦσαν στρατιῶται εἰλικρινεῖς καὶ τίμιοι, ἀλλὰ λειποτάκται τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος των!

Ὁ ἀγιώτατος Πάπας, ἀφορίζων καὶ καθαιρῶν, ἐπέμενε ἐπεμβαίνων εἰς τὰ τῆς Βουλγαρίας διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἣν ἔστειλε μετὰ δύο ἔτη (866) εἰς τὸν Κλήρον τῆς Ἀνατολῆς (1) ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἀξιιώσεις, ἀνανεώνει τὰς ἐπιτιμήσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ Πατριάρχου, καὶ ἀξιοὶ ἐπιμόνως ὅπως τεθῇ ἡ Βουλγαρία ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ διοίκησιν. Τὰ αὐτὰ καὶ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἔγραψεν ὁ Νικόλαος, ἀγνοῶν δὲ τοῦ ἀτυχοῦς Βάρδα τὴν δολοφονίαν, κατεδέχθη ἡ ἀγιότης του νὰ πέμψῃ περὶ τούτου ἐπιστολὴν ἰδίαν καὶ πρὸς τὸν Καίσαρα (2). Δὲν γράφει δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνεργεῖ, στέλλων αὐθαирέτως Λεγάτους καὶ Ἐπισκόπους εἰς Βουλγαρίαν, «Ἀποστασίας Προδρόμους» (ὡς ὀνομάζει αὐτοὺς ὁ Φώτιος) (3) πρὸς ἀποπλάνησιν τοῦ νεοσύστατου ἐκείνου εἰς τὴν εὐσεβίαν ἔθνους. Τότε δέ, ἀλλὰ τότε καὶ μόνον, ἐξαντλήσας ὁ Πατριάρχης πᾶσαν ὑπομονήν, ἀναλαμβάνει τὴν ἀξιοπρεπῆ θέσιν, εἰς ἣν εἶχε δικαίωμα νὰ τεθῇ ὡς ἀρχηγὸς Ἐκκλησίας Αὐτονομίου· συγκαλεῖ λοιπὸν τοπικὴν Σύνοδον πρὸς κατάκρισιν ἁμεσον τῶν ἐκ μέρους τῆς Ρώμης διαδραματιζομένων (4). Γράφει δὲ συγχρόνως τὰς θαυμαστάς ἐγκυκλίους τοῦ πρὸς τοὺς Ἀρχιερατικούς Θρόνους τῆς Ἀνατολῆς, προσκαλῶν εἰς οἰκουμένην Σύνοδον πρὸς ἀντίληψιν τῶν πατρῶων προνομίων καὶ νόμων (5). Ἡ Σύ-

τό γὰρ εἰς τὸν αὐτὸν τὴν αὐτῶν, κατανεμησάμενοι ἐλυνόμενοι ἀπὸ γὰρ τῶν ὁρτῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων παραφθεῖρειν τούτους καὶ ὑποσπᾶν κατεπανουργήσαντο». (Ἐγκύκλιος ἐπιστ. Φωτίου πρὸς τοὺς ἀρχιερ. Θρόνους τῆς Ἀνατολῆς §. δ.)

(1) Ἰδε Πέτρον Σκανδῆλον σελ. 21 καὶ Jager. σελ. 144.

(2) Jager σελ. 143.

(3) Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἀρχιερ. Θρόνους §. κζ.

(4) Τούτους τοὺς ἀπατεῶνας καὶ θεομάχους Συνοδικῇ καὶ θείᾳ κατεκρίναμεν ψήφῳ... καὶ ἐκκηρύχτους ἐποίησάμεθα (γράφει ὁ Φώτιος εἰς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ ἰδε ὡς ἄνωθεν).

(5) Ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀρχιερατικούς Θρόνους Ἐγκυκλίᾳ διαβεβαίει ὁ Πατριάρχης, ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν Συνοδικῇ τις ἐπιστολὴ, καὶ γράμματα διὰ φθορά καὶ ἐκ διαφόρων, μυρίων γέμοντα ὁρτῶν, ἐστάλησαν, οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντες κατὰ τοῦ οἴκειν παραπονοῦμενοι Ἐπισκόπου (τοῦ Πάπα), ἐπικαλοῦμενοι τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς πιεζούσης αὐτοὺς βαρείας τυραννίδος. (Ἰδε ἐγκύκλ. §. λζ'.

νοδος συγκαλείται (867) ὑπὸ τοῦ Φωτίου τὴν προεδρείαν, ἡ Ἐκκλησία δὲ τῆς Ἀνατολῆς, ἀποδίδουσα τὰ ἴσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως, ἀφορίζεται καὶ ἀναθεματίζει τὸν Πάπαν Νικόλαον.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ἐλάνθανε πλέον τὸν Φώτιον, ὅτι μέγα χάσμα ἠνοίγετο μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν· ἀλλὰ καὶ δὲν ἐλάνθανεν αὐτὸν ἐπίσης, ὅτι προησπίζετο τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὅτι διέσωζε τὰ δικαιώματα αὐτῆς, καὶ ἄφινεν αὐτὴν τοῖς μεταγενεστέροις ἀγνὴν, ἀναλλοίωτον καὶ ἐλευθέρην πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιρροίας.

Τὸ Σχίσμα ἐγένετο! ἀλλὰ τίς ὁ προκαλέσας αὐτό; Τίς ὁ πράγματι ἐνοχος τῆς μεγάλης ταύτης θρησκευτικῆς διχονοίας;

Ἐδόθησαν τῶντι πρεσβεῖα τιμῆς ἄλλοτε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο τῆς Αὐτοκρατορίας Μητρόπολις, οὐδέποτε ὅμως ἐδόθησαν αὐτῇ δικαιώματα πνευματικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν. Προήδρευεν ὁ Πάπας τῶν Συνόδων, καὶ τιμητικὴν κατεῖχε θέσιν μεταξὺ τῶν ὁμοτίμων καὶ ἰσοτίμων αὐτῷ Πατριαρχῶν, ἀλλὰ παρὰ τὰς ἐξωτερικὰς ταύτας τιμὰς οὐδεμίαν ἄλλην εἶχεν ἀρχήν, οὔτε ἐθεωρήθη ποτὲ τῆς Ἐκκλησίας κεφαλὴ, διότι ἡ Ἐκκλησία, καὶ μάλιστα ἡ τῆς Ἀνατολῆς, οὐδεμίαν ἀνεγνώρισέ ποτε ἐπὶ τῆς γῆς κεφαλὴν. Ἀλλ' ὁ Πάπας Νικόλαος, ἐπιδιώκων τὴν πραγματοποίησιν σχεδίων, ἅπερ συνέλαβον οἱ προκατόχοί του μετὰ τοῦ Μεγάλου Καρόλου τὸν θάνατον, ἐξήτησε διαρρήδην « πρεσβεῖα κυριαρχίας », ἐν ᾧ ἡ Κωνσταντινούπολις ἔδιδε μόνον « πρεσβεῖα τιμῆς », τὸ Σχίσμα λοιπὸν ἦτον ἀφευκτος τῶν πραγμάτων συνέπει· ἄλλως ἡ Ὄρθόδοξος Ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ τὴν μεγάλην θυσίαν, ἣν προσεδόκα καὶ ἐπεδίωκεν ὁ Νικόλαος, νὰ μηδενισθῇ δηλαδὴ συγχωρευομένη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως! (1).

(1) Τὸ ὁρίσαι τὰ καθ'αὐτὸ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαῖαι Ἐκκλησίαι περιώριζον τὰ εἰς τὴν Ῥώμην ἀποδιδόμενα πρεσβεῖα, ἐξέρχεται ὅλος τοῦ σχεδίου μας· λέγομεν μόνον ὅτι εἶναι ἱστορικῶς ἀλάνθαστον, ὅτι δηλαδὴ ὁ τῆς πρωτευούσης τῆς Αὐτοκρατορίας Ἐπίσκοπος ἦτο φυσικώτατον νὰ θεωρῆται τιμητικῶς καὶ πρῶτος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ἐδόθησαν λοιπὸν πρεσβεῖα τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, ἐφ' ὅσον ἡ Ῥώμη ἦτο Μητρόπολις, ἀφοῦ δὲ ὁ θρόνος μετέθετο εἰς Κωνσταντινούπολιν, τότε ἡ αὐτῇ συγκαταβέβησεν δευτέρα οἰκουμένη Σύνοδος (381) ἐθέσπισε τάδε « τὸν Κωνσταντινουπόλεως Ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν Νέαν Ῥώμην. » ἡ δὲ τετάρτη Οἰκουμένη Σύνοδος, ἡ συγκροτηθεῖσα ἐν Χαλκηδόνι (451) τὸν Κανὸνα τῆς δευτέρας Συνόδου ἐπικυροῦσα, ἐκατόνισσε ταῦτα: « Καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα, καὶ τῷ αὐτῷ σποδῶσι

Τί δὲ ἦτον ἡ Ἐκκλησία αὕτη παρὰ τῆς ὁποίας τοιαύτη ἐζητεῖτο θυσία;

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἀντιπροσωπεύει ἀπλῶς ἐν δόγμα, δὲν εἶναι αὕτη ἱερατικὸν σωματεῖον, οὔτε ὀφείλεται ἡ ἰδρυσις αὐτῆς εἰς λευτικόν τι σύστημα, τοῦ ὁποίου παρακολουθεῖ τὴν τύχην καὶ τὰς περιπετειάς. Ὁχι! ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐκπροσωπεῖ μεγάλην καὶ πανάρχαιον κοινωνίαν, ἡ ἱστορία αὐτῆς εἶναι ἱστορία τῶν ἀκαμάτων ἀγώνων καὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην, Αἴγυπτον καὶ Ἀσίαν Ἑλλήνων πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἐν ἐνὶ λόγῳ (ἐπιτρέψατέ μοι τὴν ἐκφρασιν) εἶναι ἡ ἐναργεστέρᾳ εἰκὼν καὶ παράστασις τοῦ χριστιανισμοῦ, περιβεβλημένου τὸν ἀφελῆ καὶ ἄσπιλον χιτῶνα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κύπτομεν μετὰ σεβασμοῦ τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῶν ὑψηλῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς θρησκείας ἐκείνης τῆς ἐξαισίας, ἥτις ἐν αὐτῷ διαλάμπει· ἀλλ' ἀνθρωπίνως σκεπτόμενοι σταματῶμεν κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν ἐξῆς συλλογισμόν: « τί θὰ ἐγίνοντο ἄρα γε (λέγομεν οἱ τολμηρότεροι μεταξὺ ἡμῶν), τί θὰ ἐγίνοντο αἱ ἱεραὶ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλαί, ἐὰν περιορίζοντο ἐντὸς τῶν ἀκάρπων ἐρήμων τῆς Ἰουδαίας, ἢ ἐντὸς βαρβάρων ἐθνῶν ἢ φυλῶν, καὶ ἂν τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα δὲν ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποδεχθῶσι, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, οἱ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἑλληνιζούσης Ἀνατολῆς; Ἄν ἦτο λοιπὸν βουλή τοῦ Ὑψίστου νὰ ἐξαγνισθῇ

« νοῦμενοι οἱ ρ'· θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς Νέας Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίνοντες τὴν βασιλείαν καὶ συγκλήτην τιμηθεῖσαν « πόλιν, καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβειῶν τῇ πρεσβυτέρᾳ Ῥώμῃ, καὶ « ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι. » Τὸν κανὸν δὲ τοῦτον ἐπεκύρωσε καὶ ἡ Πολιτεία, δι' αὐτοκρατορικὸν θεσπισματός (Ἰδε' Ἰουστιν. Νεαράν). Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου διαδοχὴ ἡ δοῦσα τὰ πρεσβεῖα εἰς τὴν Ῥώμην· ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία, τοῦτέστιν αἱ Σύνοδοι καὶ ὁ Βασιλεὺς· διὰ τὴν δόξαν τῆς πόλεως ἀπέδωκαν μὲν εἰς τὸν Πάπαν τὴν δικαίαν καὶ πρέπουσαν τιμὴν, τὰ ἴσα δὲ τῆς τιμῆς εἰς τὸν τῆς Νέας Ῥώμης ἀρχιεπίσκοπον. Ἀλλ' ἐὰν ἀντὶ τούτων αἱ Οἰκουμένη καὶ ἐκεῖναι Σύνοδοι ἐθέσπισαν ἀμέσως τότε « τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς », τὸ ζήτημα θὰ ἐλύετο ἑκταυτῶς, καὶ τὸ Σχίσμα ἴσως δὲν θὰ ἐπῆρχετο. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἐκεῖνος ὅστις ἔφερε τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον, ἠδύνατο νὰ φέρῃ καὶ τὸν Ἐκκλησιαστικόν, καὶ ὁ Πάπας δὲν θὰ ἐτόλμα οὔτε ἐν νὰ προφέρῃ παράπονον. ἀλλὰ τὸ σφάλμα ἐγένετο, καὶ καιρὸς δὲν ἦτο πλέον νὰ ἐπανορθωθῇ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Φωτίου, ἄνευ σχίσματος, καθ' ὅσον μάλιστα, ἀντὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐκάθητο εἰς τὸν θρόνον εἰς νεανίας ἀνίκανος νὰ ἐννοήσῃ καὶ ἔτι ἀνικανότερος νὰ ἐκτελέσῃ μέγα τι σχέδιον.

μὲν ἡ ἀνθρωπότης, ἀδελφοποιηθῶσι δὲ οἱ λαοὶ καὶ προοδεύσωσιν αἱ νεώτεραι κοινωνίαι διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐργάτης τῆς ὑψίστης ταύτης βουλήσεως, ἃς τὸ εἰπόμεν μετὰ θάρρους, οὔτε ἡ Παλαιστίνη, οὔτε ἡ Ῥώμη ὑπῆρξεν, ἀλλὰ ὁ Ἑλληνισμός.

Ααλὼν ἐνώπιον δημηγύρεως εὐσεβοῦς ἐννοῶ, ὅτι εἶναι βλασφημία νὰ διῃσχυρισθῶ, ὅτι ἄνευ τῆς Ἑλλάδος ἤθελον ματαιωθῆ διὰ παντός οἱ προαιώνιοι σκοποὶ τῆς θείας προνοίας! ἀλλὰ δὲν βλασφημοῦμεν βεβαίως οὔτε ἀσεβοῦμεν φρονοῦντες, ὅτι τὸ ἐξαίσιον ἔργον τοῦ χριστιανισμοῦ, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπὶ τῶν Κοινωνιῶν πρόοδον καὶ ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, ἤθελε, πιθανῶς, ἐπὶ αἰῶνας ἀναβληθῆ, ἐὰν τὴν Εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν δὲν ὑπεδέχοντο ἀμέσως ἡ Ἑλλάς καὶ αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον πεπολιτισμέναι αὐτῆς ἀποικίαι· βραδέως δὲ ἤθελε προχωρήσει, ἴσως, ἡ βλάστησις τοῦ ἱεροῦ σπόρου τοῦ ριφθέντος ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Γαλιλαίας, ἐὰν ὁ σπόρος αὐτὸς δὲν ἐπιπτεν ἐπὶ γῆς Ἑλληνικῇ, ἐὰν δηλονότι ἡ Ἑλληνικὴ σοφία καὶ εὐφυΐα δὲν προσεφέροντο προθύμως εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, καὶ ἂν οἱ Ἕλληνας τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας δὲν ἐνέδουν τὰς εὐαγγελικὰς ἀληθείας μὲ τὸ ἐνδύμα τοῦ πολιτισμοῦ των καὶ τῆς ὥραιας γλώσσης των. Εἶχε καὶ ἡ Ῥώμη πολιτισμόν, καὶ γλώσσαν, καὶ ἄνδρας ἱκανοὺς πρὸς τὸ ἀγώνισμα τοῦτο· ἀλλ' ἡ φωνὴ τοῦ Παύλου, τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου τῶν ἐθνῶν, δυσκόλως ἤθελον ἀκουσθῆ εἰς τὰς ὄχλας τοῦ Τιβερίδος ἂν δὲν διήρχετο ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, τὴν Κόρινθον καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς πόλεις· ἐὰν δὲ οἱ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἑλληνιζούσης Ἀσίας, οἱ πρῶτοι δηλαδὴ Πατέρες τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, δὲν συνήρχοντο εἰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, δὲν ἐστέρουν τὸ δόγμα διὰ τῶν συγγραμμάτων, τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς εὐγλωττίας των, τὸ δόγμα τοῦτο καὶ ἡ δι' αὐτοῦ ἐνσαρκωθείσα εἰς τὰ πλήθη ἠθικὴ ματαίως ἤθελον διδάσκεισθαι ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ Καπιτωλίου, οἱ ὑπατοὶ τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνας θὰ ἐθυσίαζον εἰς τὸν Δία (α), καὶ οἱ διάδοχοι τῶν Καισάρων θὰ ἐνόμιζον ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον, ὅτι διὰ τῶν πολέμων καὶ τῶν κατακτήσεων προοδεύουσιν αἱ κοι-

(1) Εἶναι σημειώσεως ἄξιον ὅτι, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἰδρύετο λαμπρὰ καὶ ἔνδοξος ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἡ Ῥώμη προσέφερεν ἔτι θυσίας εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς· καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ἀκμῆς καθ' ἣν οἰκουμενικαὶ συνεκαλοῦντο Σύνοδοι ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰς Ῥώμην κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστου ἔτους οἱ ὑπατοὶ, πρὶν ἢ ἀναλάβωσι τὴν ὑπηρεσίαν των, ἀνέβαινον εἰς τὸ Καπιτώλιον ἵνα θυσιάσωσιν εἰς τὸν Δία (ἴδε περὶ τούτου Beugnot destruct. du Paganisme tom. 1. p. 319.).

νωνίαι καὶ δι' αὐτῶν μόνον φθάνει εἰς τὸν προορισμόν τῆς ἡ ἀνθρωπότης.

Ὁ διὰ μακρῶν λοιπὸν αἰώνων καταρτισθεὶς ἑλληνικὸς πολιτισμός, ἡ διὰ τῶν σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος τελειοποιηθεῖσα φιλολογία καὶ γλῶσσα, ἡ ἑλληνικὴ ἐν ἐνὶ λόγῳ σοφία καὶ ἐπιστήμη προσεκλήθη νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ εἰργάσθη ἐπιτυχέστατα. Μία δὲ θρησκεία ὅλως πνεῦμα καὶ νοῦς, συνενωθείσα, κατὰ θεῖαν εὐδοκίαν, μετὰ τῆς ἑλληνικῆς μεγαλονοίας, ἐσχεδίασαν, ὠκοδόμησαν καὶ ἐπαγίωσαν τὸ ἐδραῖον τοῦτο οἰκοδόμημα, ὅπερ ὀνομάζομεν Ὀρθόδοξον Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν.

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἠθέλησε νὰ διασειῇ κατὰ τὸν ἑννατον αἰῶνα ἡ Πρεσβυτέρα Ῥώμη, ὑποτάσσουσα εἰς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν αὐτῆς τὴν Μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐκείνην, ἥτις ἔθεσε τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἥτις διέσωσεν αὐτὸν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἀνεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον διὰ τῆς χειρὸς Μεγάλου Βασιλέως (1), τὸν ὑπεστήριξε δὲ καὶ τὸν διετήρησε μέχρις ἡμῶν ἀκέραιον, ἀλώβητον καὶ ἀγνὸν ἀνὰ μέσον μυρίων δοκιμασιῶν καὶ κινδύνων· ἀλλ' ἐναυάγησαν αἱ προσπάθειαι καὶ ἐματαιώθησαν ἅπασαι αἱ προσδοκίαι τῆς Ῥώμης, διότι εὗρον ἐν Κωνσταντινουπόλει βράχον στερεὸν καὶ ἀκλόνητον, τὸν μέγαν καὶ σφόν Πατριάρχην, ὑποστηρίζοντα εὐτόλμως καὶ διασώσαντα τὰ δικαίωματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους του.

Τὸ Σχίσμα ἐγένετο! ὑπάρχουσι δὲ ἴσως πολλοὶ μεταξὺ ἡμῶν, οἵτινες θρηνοῦσι δι' αὐτό· ἀλλ' ἂν θεωρῇται λυπηρὰ ὅπωςδὴποτε ἡ διάρρηξις τῶν ἀδελφικῶν δεσμῶν τῆς νέας μετὰ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, ἐθριαμβεύσαν ὅμως αἱ αἰτίαι ἀρχαί τῆς δικαιοσύνης, ἐν δικαίωμα διεσώθη, ἡ ἡμετέρα δὲ Ἐκκλησία ἔμεινεν αὐτοτελὴς καὶ αὐτόνομος (2).

Πολλοὶ ἐπὶ Φωτίου καὶ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας κατεβλήθησαν ἀγῶνες πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Συνεκροτήθησαν διὰ τοῦτο μεγάλοι Σύνοδοι, ὑπῆρξαν καὶ Πάπαι καὶ Πατριάρχαι ὑπὸ εἰλικρινοῦς φλεγόμενοι ζήλου, οἵτινες ἀνεζήτησαν τὰ πρόσφορα πρὸς ἔνωσιν μέσας· ἀλλ' αἱ Ἐκ-

(1) Ὀλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπιβεβαίωσι τὸν λόγον ἡμῶν.

(2) Δὲν εἶναι δυνατόν ἐν τῇ αὐτοσχεδίᾳ ταύτῃ μελέτῃ νὰ συμπεριλάβωμεν ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τοῦ Σχίσματος, οὔτε νὰ διεξέλθωμεν ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταύτης διχονοίας· λαλοῦμεν μόνον περὶ τὰ καίρια μέρη, διότι ἡ γενναία αὐτῶν υπεράσπισις, κατὰ τῶν ἀδικῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, διασώσασα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν αὐτονομίαν, ἀναβιάζει τοῦ Φωτίου τὴν δόξαν εἰς τὴν θέσιν εἰς ἣν πρέπει ἀληθῶς νὰ τεθῇ.

κλησάκι ἔμειναν μέχρι τῶν ἡμερῶν τούτων θρησκευτικῶς διαχωρισμένοι καὶ ἀδιάλλακτοι.

Σήμερον νέα ἐφευρέθη πρὸς ἑνώσιν μέθοδος! δὲν συγκροτοῦνται πλέον Σύνοδοι, δὲν συνεννοοῦνται διὰ γραμμάτων, ὡς ἄλλοτε, οἱ ἀρχιερεῖς τῶν Ἐκκλησιῶν, δὲν συζητοῦσι πλέον οἱ θεολόγοι οὔτε διαπραγματεύονται οἱ πεπαιδευμένοι περὶ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ σχηματίζονται ἑταιρίαι ἀπόκρυφοι, στέλλονται μυστικοὶ ἀπόστολοι καὶ κατηχηταί, οἰκοδομοῦνται ἐκπαιδευτήρια καὶ καταστήματα ἁθροῦν φιλανθρωπίας, διὰ τοιαύτης δὲ ἐνεργείας προσπαθοῦσι νὰ κάμωσιν ἕνα προσήλυτον. Ναί, τοιαύτη μέθοδος σήμερον ἐφευρέθη! ἀλλ' ἐπιτρέψατε, φίλοι ἀκροαταί, νὰ μὴν ἐγγίσω περαιτέρω τὴν χορδὴν ταύτην, διότι ἐκ τοῦ ἤχου αὐτῆς θὰ ἐξέλθωσι φθόγγοι ἀπεχθεῖς καὶ δυσάρεστοι· ἅς ἀκούσωσιν ὅμως καὶ ἅς μάθωσιν οἱ ἀπόστολοι οὗτοι, οἵονδήποτε ὄνομα καὶ ἂν φέρωσιν, ὅτι ἐρχόμενοι μετὰ τῶν ὑπὸ τὸ πρόσχημα μὲν τῆς φιλανθρωπίας καὶ τοῦ ἐλέους, πράγματι δὲ ἵνα διαχωρίσωσι λαοὺς ἀδελφούς, οἵτινες, διὰ τῆς θρησκείας καὶ τῶν κοινῶν παθημάτων, εἶχον λησμονήσει σχεδὸν τὰς διαφορὰς τῶν φυλῶν ἀπὸ τὰς ὁποίας κατὰγονται, δὲν ὑπηρετοῦσι θεῷ! τὸν θεὸν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης, δὲν ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, δὲν συντελοῦσιν εἰς τῶν Ἐκκλησιῶν τὴν εἰρηνοποίησιν, ἀλλὰ βίπτουσι τὸν σπόρον τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναρχίας εἰς τὰς ἀτυχεῖς ταύτας χώρας.

Ἡ μετὰ τὸ σχίσμα ἱστορία τοῦ Φωτίου, τῶν δύο πατριαρχειῶν καὶ τῶν δύο ἐξοριῶν αὐτοῦ ἐξέρχεται τῶν ὁρίων διατριβῆς προωρισμένης ν' ἀναγνωσθῇ κατὰ τὴν πανηγυρικὴν ταύτην ἡμέραν τῶν ἡμετέρων Συλλόγων, ἐνώπιον ἀκροατηρίου ἐκλεκτοῦ, ἐν ᾧ συγκαταλέγονται τόσαι εὐγενεῖς Κυρίαι καὶ ξένοι διάσημοι (1). Ἀλλὰ μίαν ἐτι στιγμὴν ἀναμείνατε, ἀκροαταί φίλτατοι, ἵνα διεξέλθω μεθ' ὑμῶν ἐν παρόδῳ καὶ οἷον ἐπιτροχάδην τὰ κυριώτερα συμβάντα ἅτινα παρηκολούθησαν τὸν ἑνδοξόν Πατριάρχην μέχρι τῆς τελευταίας ὥρας τοῦ πολυκυμάντου βίου του.

Γεγονότα, τῶν ὁποίων τὰς λεπτομερείας διηγείται μετὰ φρίκης ἡ ἱστορία, ἀνεστάτωσαν κατὰ τὸ 867 τὰ τῆς πολιτείας πράγματα. Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 14 Σεπτεμβρίου δολοφονεῖται ἐν τῇ βασιλικῇ αὐτοῦ κλίνῃ ὁ Αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς, ἥτις πρὸ δεκαεπτὰ μηνῶν ἐδολοφόνησε τὸν

(1) "Οἱ ἐνθυμοῦνται ὅτι τὴν φιλογρηκὴν τῶν Συλλόγων πανηγυρίαν σὺν τῶν ἄλλων ξένων, ἐτίμα διὰ τῆς παρουσίας του ὁ τῆς Ἀγγλίας πρεσβυτὴς Σίρ Έρρίκος Βούλβερ.

Καίσαρα Βάρδαν· ὁ Μακεδὼν Βασίλειος, διὰ τοῦ θανάτου τοῦ εὐεργέτου του, ἀναβαίνει τὸν Αὐτοκρατορικὸν Θρόνον! ὡς δὲ νὰ ἦτον ἀνάγκη νὰ προσενεχθῇ καὶ ἕτερον θῦμα εἰς τὴν φιλοδοξίαν τοῦ Μακεδόνα, καταβιβάζεται ἀναίτιως τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ὁ Φώτιος καὶ ἐξορίζεται ἐν τῇ Μονῇ τῇ καλουμένῃ τῆς Σκέπης. Αὐτοῦ φρουρεῖται ὁ Πατριάρχης στενῶτατα, ἀποστερεῖται πάσης συναναστροφῆς ἀνθρωπίνης, καὶ παντοιοτρόπως βασανίζεται· « οὔτε φωνῆς φιλοῦντων, ἀλλ' οὐδὲ ἐχθρῶν συγχοροῦσιν ἐρωτῆσθαι (ἐγραφε) (1). Πάντα καιρὰ καθ' ἡμῶν καὶ « τραγωδίας ἐπέκειρα! αἰχμάλωτοι, ἐρημοὶ φίλων, ἐρημοὶ συγγενῶν, « ὑπηρετούντων, ψαλλόντων, ἀντὶ δὲ τούτων στρατιωτῶν κουστωδίας « καὶ στρατιωτικοῖς λόχοις ἐκδεδόμεθα! » (2) Ἀλλὰ μὴ τῶν ἀφορήτων αὐτοῦ βασάνων ἦτον ἡ τῶν βιβλίων στέρησις, διότι εἰς ἄνθρωπον ὡς τὸν Φώτιον ἡ ἀνάγνωσις ἦτο μεγίστη παραμυθία καὶ ἀνακούφισις. Πικρῶς διὰ τοῦτο παραπονεῖται πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, καινὴν καὶ ἀνήκουστον ὀνομάζων τὴν τοιαύτην τιμωρίαν: — « Βίον βιοῦμεν θαλάττου « πικρότερον (ἐγραφε πρὸς αὐτὸν), ἡχμαλωτισμέθα, πάντων ἐστερήθημεν, ἀλλ' ὅτι ἐστερήθημεν καὶ βιβλίῳ, καιρὸν τοῦτο καὶ παρὰ « ῥάδοσιν καὶ ρέα καθ' ἡμῶν ἐπιτερομένη τιμωρία! » — ἐπιλέγων δὲ ἔγραφε ταῦτα μετὰ φιλοσοφικῆς εὐτολμίας: — « οὐκ αἰτοῦμεν θρόνους, ὦ Βασιλεῦ, οὐ δόξαν, οὐκ εὐημερίαν, οὐκ εὐπάθειαν, ἀλλ' ἐκεῖνα αἰτοῦμεν, ἃ καὶ βάρβαροι τοῖς δεσμοῖς παρέχειν φιλανθρωποῦνται. » (3). Ἀλλ' ὁ Βασίλειος δὲν ἠσθάνετο τὰ παράπονα ταῦτα, κωφεύων δὲ εἰς ὅλα καὶ λησμονῶν τὴν ἀρχαίαν μετὰ τοῦ Φωτίου φιλίαν (4), συνεννοεῖται μετὰ τῆς Ῥώμης, καί, εἰς ἐπίμετρον τῶν κακῶν, Σύνοδος συγκαλεῖται μετὰ τινὰ χρόνον, ἥτις καθαίρει, ἀναθεματίζει καὶ ἀφορίζει

(1) Ἰδε ἐπιστολὴν ἀπὸ τῆς ὑπερορίας πρὸς τοὺς ἐπισκόπους.

(2) Ἰδε ἐπιστολὴν πρὸς Βασίλειον τὸν Αὐτοκράτορα (σελ. 136. ἔκδ. Λονδ. τοῦ 1651).

(3) Ἰδε τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς τὸ τέλος.

(4) Βυζαντινοὶ τινες ἀποδίδουσι τὴν δυσμενὴ ταύτην τοῦ Βασιλείου διαγωγὴν εἰς τὸ ὅτι ἐξήλεγξε διῆθαι αὐτὸν ὁ Πατριάρχης διὰ τὸν φόνον τοῦ Μιχαὴλ, καὶ ὅτι μέλλοντα αὐτὸν κοινωνεῖν, ληστὴν καὶ φονέα ὠνόμασεν· ἡ ἀπὸ τῆς ἐξορίας ὅμως πρὸς τὸν Βασίλειον ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου καταστρέφει τὴν ὑπόθεσιν ταύτην (ἴδε — §. α. τῆς ἐπιστολῆς ταύτης σελ. 136. ἔκδ. Λονδ. 1651.) ἀλλ' ἂν ὡς αὐτοκράτορα δὲν ἤλεγξεν ὁ Πατριάρχης αὐτὸν εἶναι ἀναντιρρήτου ὅτι τὸν ἤλεγξε πατρίκιον ὄντα (ἴδε ἐπιστ. Βασιλείῳ Πατρικίῳ καὶ ἐπάρχῳ πόλεως). οὐδὲ τοῦτο ὅμως προῦκάλεσε τὴν δυσμενῆ ἐκείνην τὴν αἰφνιδίαν καὶ τὰς ἐν μέρους αὐτοῦ καινώσεις, ἀλλ' ἡ ἀκαταδάμαστος αὐτοῦ φιλοδοξία, τὴν ὁποίαν ἔβλεπε κινδυνεύουσαν ἐὰν δὲν ἐθώπευε τὴν Ῥώμην, ἐξηγριωμένην ἦδη καὶ φτυκτούσαν κατὰ Φωτίου.

τὸν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Σκέπης φρουρούμενον καὶ βασανιζόμενον Πατριάρχην. (1)

Ὁ Πάπας Νικόλαος δὲν ἐπέζησεν ἵνα ἴδῃ τὸν θρίαμβον τοῦτον, ἀλλ' ἡ ἱκανοποίησις, καίτοι ἐφήμερος, ἐδόθη πλήρως εἰς τὸν τῆς Ῥώμης θρόνον, κατεχόμενον τότε ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἀδριανοῦ, καὶ οὕτως ἀνεπετέρωθησαν πάλιν καὶ ὅλως ἀπροσδοκῆτως αἱ ἐλπίδες τῆς Δύσεως.

Ὁ Φώτιος καὶ ἐν τῇ ἐξορίᾳ προσφέρει νέας ὑπηρεσίας εἰς τὰς Μούσας καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· ἀπὸ τὰ βάρη τοῦ δεσποτικῆς τοῦ ἔγραφεν ἐπιστολάς συγκινητικὰς, δι' ὧν ἐνεθάρρυνε τοὺς ὑπερορίους συλλειτουργοὺς καὶ φίλους, παρκαμυθῶν μὲν αὐτοὺς διὰ τὸ ἄδικον τῶν κακώσεων καὶ τοὺς καταδιωγμοὺς οὓς ὑφίσταντο, ἐλεεινολογῶν δὲ τοὺς διώκτας διὰ τὰ παράνομα αὐτῶν Συνέδρια καὶ τὰ φοβερά ἀναθέματα (2). Εἰς τὴν ὑπερορίαν δὲ ταύτην ὀφείλεται ἰδίως ἡ πολυτιμία τῶν Ἀμφιλοχίων συγγραφῇ, ἥτις ἐστὶ βιβλιοθήκη ὁλόκληρος ἅπασαν τὴν θεολογικὴν σοφίαν καὶ ἐπιστήμην περικλείουσα (3).

Ἡ Συγγραφὴ αὕτη εἶναι εἰκὼν ἐναργής τῆς περὶ τὴν Ἱερὰν φιλοσοφίαν

(1) Ἡ Σύνοδος αὕτη συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Πατριάρχου Ἰγνατίου καὶ Πάπα Ἀδριανοῦ κατὰ τὸ 869 εἶναι δὲ ἡ ὁδὸς κατὰ Δυτικούς· τὰ πρακτικὰ αὐτῆς ποιοῦσιν αἴσχος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, δι' ἧς ὑπέστη ὕβρεις καὶ προσβολὰς ἐν τῇ προσωπικῇ τοῦ Πατριάρχου, καθ' οὗ ἅπαν ἐξηγήθη τὸ παράνομον ἐκεῖνο Συνέδριον. (Ἰδε πρακτ. Συν. Τομ. Ε. σελ. 4025).

(2) Ἰδε ἰδίως τὰς θαυμαστάς αὐτοῦ ἐπιστολάς τὰς « ἀπὸ τῆς ὑπερορίας τοῖς συνδεδειγμένοις Ἐπισκόποις καὶ τὰς πρὸς τοὺς Μητροπολίτας Εὐσχήμονα καὶ Γεωργιον, Μητροφάνην τὸν Μοναχὸν καὶ Ἰγνατίον τὸν Μητροπολίτην Κλαυδίουπόλεως.

(3) Ὅσα καὶ ἂν εἴπωμεν περὶ τοῦ Συντάγματος τούτου ἔσονται ὀλίγα καὶ ἀτελέστατα μετὰ τὴν ἀξιολογὴν συγγραφῇ τοῦ κ. Σοφοκλέους Οἰκονόμου, τοῦ τῶν Ἀμφιλοχίων Ἐκδότου· ἀλλὰ χάριν τῶν ἀναγνωστῶν ἐκείνων οἵτινες δὲν ἀνέγνωσαν τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Σοφοκλέους φιλοπονηθέντα, παρατίθεται ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς.

Ἀμφιλόχιος ὁ Κυζικίου Μητροπολίτης ὑπέβαλε τῷ Φωτίῳ ζητήματα διάφορα ἐξαιτούμενος τὴν λύσιν· ὁ Πατριάρχης παραπονεῖται εἰς τὸν φίλον τοῦ Ἀμφιλόχιον διὰ τὸ πλῆθος τῶν ζητημάτων (εἰς 300 συγκεφαλαιούμενα τὸν ἀριθμὸν), ἀλλ' ἐπιλαμβάνεται προθύμως τοῦ ἀγῶνος, τὴν ὥραιότεράν ἐρίσκειν ἐνασχόλησιν ἐν τῷ δεσποτικῇ του· « ἔχεις ὅπερ ἤτησας (γράφει πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον), λύων οὕτως ὅλας τὰς ἀπορίας. Τὸ σύνολον δὲ τῶν λύσεων τούτων εἶναι τὰ Ἀμφιλόχια· ἐπιγράφει δὲ ταῦτα ὁ ἴδιος Φώτιος ὡς ἐφεξῆς: « Ἀμφιλόχια ἢ λόγων ἱερῶν καὶ ζητημάτων ἱερολογίαι πρὸς Ἀμφιλόχιον τὸν ὁσιώτατον Μητροπολίτην Κυζικίου, ἐν τῷ καιρῷ τῶν πειρασμῶν (ἥτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν καταδιωγμῶν αὐτοῦ)· ὁ Φώτιος ἔγραψε καὶ ταῦτα ἐκ μνήμης, διότι οἱ διώκται αὐτοῦ τῇ ἀπιστήρῳσαν καὶ τὰς βίβλους «ταῦτα μὲν σοι τῶν κατὰ μνήμην σωζομένων εἶμαι τὰ ἀξιολογώτερα ἔγραφα (ἐν τῷ τέλει τῆς 216 λύσεως).

πολυμαθείας τοῦ ἀνδρός· ὅλας τοῦ Ἀμφιλοχίου τὰς ἀπορίας λύει ἀγχινοῦστατα καὶ ἐτοιμότατα· ὅλα τὰ ἀπόκρυφα καὶ μυστικώτερα τῶν Γραφῶν ἐρμηνεύει εὐστοχώτατα· ἅπασαν δὲ τὴν διαλεκτικὴν αὐτοῦ δεινότητα ἀναπτύσσει εἰς τε τὰς θεολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἀποδείξεις του· τίποτε ἄπορον καὶ σκοτεινὸν δὲν ἀφίνει· ἀναλύει, συνδέει, ἐρμηνεύει τὰ πάντα, μεταβαίνει ἀπὸ συλλογισμοῦ εἰς συλλογισμόν, καὶ καταντᾷ ἐν θρίαμβῳ εἰς συμπέρασμα λογικὸν καὶ εὐληπτον. Ἄν δὲ ἡ Μυριόβιβλος ἀναβιβάζῃ τὸν Φώτιον εἰς θέσιν περίοπτον, διὰ τὴν κριτικὴν αὐτοῦ βαθύνουσαν, τὰ Ἀμφιλόχια καταδεικνύουσι τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ ἐπιστήμην καὶ τὴν διαλεκτικὴν λεπτότητα, ἀλλὰ μαρτυροῦσι συνάμα καὶ τὴν ἐν τῷ δεσποτικῇ φιλοπονίᾳ τοῦ Πατριάρχου, καὶ τὴν περὶ τῶν κοινῶν μέριμναν αὐτοῦ, καὶ τοι ὑπὸ μυρίων στερήσεων καὶ παντοίων νοσημάτων βασανιζομένου· « ὅτε τὸ γράμμα ἦκεν (ἔγραφε πρὸς τὸν τῆς Κυζικίου Μητροπολίτην) νόσος ἐμάστιζέ με χαλεπὴ! » ἀλλὰ καὶ οὕτως ὑπὸ τῆς νόσου κατατρυχόμενος, ἔγραφε τὰς πλήρεις χάριτος καὶ εὐγλωττίας ἀπαντήσεις ἐκεῖνας· καὶ

Τὰ Ἀμφιλόχια εἶναι, ὡς προείπομεν, λύσεις τριακοσίων ἀποριῶν· τὸν ἀριθμὸν τοῦτον μᾶς διδίδει ὁ ἴδιος Φώτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κυζικίου Εἰσηγητικῇ ἐπιστολῇ· καὶ μ' ὅλα ταῦτα αἱ περισσυνεχισαί· μέχρις ἡμῶν λύσεις ὑπερβαίνουσι τὸν ὁρισθέντα ἀριθμὸν, εἰς 321 φθάνουσιν· αἱ πλείους δὲ εἰσὶ θρησκευτικαί, περὶ διαφορῶν θεολογικῶν καὶ δογματικῶν ἀντικειμένων διαλαβάνουσιν· ἀλλ' ὑπάρχουσι μετὰ αὐτῶν τινὲς περὶ διαφορῶν φιλοσοφικῶν, φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ζητημάτων πραγματευόμεναι, καὶ τοιαῦται εἰσὶν ἡ ρλζ'. περὶ τῶν δέκα Κατηγοριῶν, ἡ ρσ'. περὶ εἰδῶν καὶ γενῶν τοῦ Πλάτωνος — ἡ ρβ'. περὶ τοῦ τάφου τοῦ Σωτῆρος γεωγραφικωτάτη περιγραφὴ — ἡ ργ'. πόσαι Σιβύλλαι γεγόνασιν — ἡ ρδ'. περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου — ἡ ρε'. περὶ Μαγνήτιδος — ἡ ρς'. περὶ τοῦ πόσας ἀρχὰς δεῖ νοεῖν τοῦ ἐνιαυτοῦ — ἡ ρς'. περὶ τοῦ πόσαι ἐκδόσεις γεγόναι τῆς Γραφῆς — ἡ ρα'. περὶ τοῦ πῶς δεῖ κρίνειν τὰ κατὰ τὸν βίον συμβαίνοντα — ἡ ρς'. περὶ τῆς τοῦ εἰ μὲ παρολκῆς, ἣν βλέπομεν καὶ εἰς τὴν πρὸς Λέοντα τὸν Σοφὸν ἐπιγραφομένην ἐπιστολὴν κτλ.

Δὲν εἶναι περιττὸν νὰ σημειώσωμεν ὅτι, τὴν περὶ δέκα Κατηγοριῶν Σύνοψιν ἔδωκεν ὁ Φώτιος τῷ Ἀμφιλόχιῳ κεχωρισμένην, καὶ οὐχὶ μετὰ τοῦ ἄλλου Συντάγματος. ἴσως δὲ καὶ ἄλλας ἀπορίας ἔλυσε χωριστά, καὶ διεσώθησαν οὕτω πλείους τοῦ τριακοσιοστοῦ ἀριθμοῦ, ὃν ὁ συγγραφεὺς ὥρισε. — Τοιαῦτα φαίνονται μοι περὶ χάριν ἡ ρι'. καὶ ἰδίως ἡ ρι'. γράφεισα πρὸς ἐπιστολῶν τῶν Εἰκονομάχων· καὶ ἡ ριβ'. καὶ μάλιστα ἡ ριέ. ἥτις βεβαίως ἐν ἄλλῃ ἐγγραφῇ χρόνον καὶ μετὰ μακρὰν διακοπὴν τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Φωτίου καὶ ἀμφιλοχίου· ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Ἀμφιλοχίων φαίνεται ἐπίσης ὅτι τὰς γραπτάς τοῦ Συντάγματος τοῦ διακινώσεως δὲν ἔκαμε διὰ μᾶς ὁ Φώτιος, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον καὶ βιβλιοθῆκην, διότι βλέπομεν αὐτὸν καταπαύοντα τὸν λόγον εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν. Ἰδε, π. χάριν τὸ τέλος τῆς ριγ. ριβ. καὶ ρις'.

θαυμάζει μὲν τὴν τοῦ προσφίλου αὐτῷ Ἀμφιλοχίου περὶ τὰ φιλοσοφικά θεωρήματα σπουδῇ, ἐπαινεί δὲ καὶ ἐμψυχώνει τὸν αὐτοῦ ζῆλον περὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῶν ψυχῶν, καὶ τὴν πρόνοιαν ἣν λαμβάνει εἰς πᾶν τὸ τῇ Πατρίδι συνοῖσιν, καὶ ἐπιφωνεῖ ἐπὶ τέλους τὰ ὠραία ταῦτα λόγια, διαχέοντα μέχρις ἡμῶν τὴν θλίψιν ἣν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ ἠσθάνετο: « Μακαρίζω (λέγει!) τοὺς ὁρῶντας ἐπὶ σοὶ ταῦτα καὶ ἀκούοντας, καὶ τότε λαμβάνω συναίσθησιν τῆς τῶν ἐχθρῶν ἐπηρείας, καὶ οἶον με καλοῦ καὶ ἡδίστου θεάματος ὁ θρόνος ἐστέρησεν, ἐν πολιτείᾳ ὄραν φιλοσοφίαν χορεύουσιν. » (1).

Ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἔμεινε καθεργαζόμενος ὁ Πατριάρχης, τότε δὲ μόλις ὁ Βασίλειος ἐπανερχεται εἰς αἰσθητάτα εὐγενέστερα καὶ φιλανθρωπότερα, καὶ ὁ ἐξόριστος μεταφέρεται ἀπὸ τοῦ ἐν Σκέπῃ δεσποτηρίου εἰς τὸ Παλάτιον τῆς Μαγναύρας.

Γελοῖον ἐπενόησαν μῦθον οἱ συκοφάνται ὅπως ἐξηγήσῃσι, τὴν αἰφνιδίαν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν τοῦ Φωτίου. (2) ἀλλ' ἡ τοῦ βασιλέως ἀπόφασις δὲν εἶναι παντελῶς δυσεξηγήτος· ὁ Βασίλειος δὲν εἶχε πλέον ἀνάγκην τῶν συμπαθεῶν τῆς Ῥώμης ἵνα στερεωθῇ εἰς τὸν Θρόνον Του· θαυμάσια αὐτὴν εἰς καιροὺς δυσχερεῖς, διὰ τῆς θυσίας τοῦ Πατριάρχου, οὐδὲν εἶχε τώρα πολιτικὸν συμφέρον νὰ διατηρῇ ἐξόριστον τὸν ἱερὸν ἄνδρα, διακονίζων οὕτω μίαν ἀδικίαν. Ἐκτὸς τούτου ὁ Αὐτοκράτωρ ἐγίνωσκεν, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος, ὑποῖον ἄνδρὸς ἐστέρηθη, καὶ ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην ν' ἀναθέσῃ εἰς τοῦ Φωτίου τὰς χεῖρας τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων του καὶ τὴν ῥύθμισιν καὶ κατάρτισιν τῶν Πολιτικῶν καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Νόμων. Ὁ Φώτιος ἀνεδέχθη ἀμφοτέρω τὰ σπουδαία ταῦτα ἔργα· ἡ τῶν βασιλοπαίδων ἀνατροφή καὶ μάλιστα τοῦ Λέοντος (3) ἐνεπιστεύθη αὐτῷ, τὰ λεγόμενα δὲ Βασιλικά καὶ τὸ Πρόχειρον (4) εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ.

Ἡ ἐν Μαγναύρᾳ ὀκταετής ἀπομόνωσις τοῦ Φωτίου εἶναι, ἴσως, ἡ εὐτυχέστερα ἐποχὴ τοῦ βίου του· τῆς ἀπομονώσεως ταύτης ἔμειναν πολὺτιμα

(1) Ἴδε Ἀμφιλοχ. λύσειν ρεβ! περὶ τοῦ « Θεὸν οὐδεὶς ἔωρακε πώποτε. »

(2) Περὶ τοῦ μύθου τούτου, ἥτοι τῆς συνθέσεως τῆς λέξεως Βεκλᾶς, ἴδε Γλυκᾶν σελ. 552—553. Λέοντα τὸν Γραμματικὸν σελ. 258, καὶ Κωνσταντίνον Μανασσῆν (Σύνοψις χρονικὴ διὰ στίχων), καὶ Συμεῶνα τὸν Μάγιστρον, τὸν στρεβλώσαντα καὶ παραμορφώσαντα πάντα τὰ τὸν Φώτιον ἀφορῶντα (ὡς τὰ μετὰ Θεοφάνην σελ. 689).

(3) Εἰς τὸν σοφὸν διδάσκαλον ὀφείλει ὁ Λέων τὴν τοῦ σοφοῦ ἐπωνυμίαν, ἣν μετὰ ταῦτα ἔλαβεν· ἄλλ' ὅριστα ἀντήμεψεν αὐτὸν ὁ ἀγνώμων μαθητής, ἅμα ἀνέβη τὸν Αὐτοκράτορ τὸν Θρόνον!

(4) Montr. hist. du droit Byzant. Tom. 44, p. 56.

ἔχνη, διότι αὐτοῦ παρσκεύασεν ἀξιολογώτατα ἔργα, καὶ ἰδίως τὸ *Σύνταγμα* καὶ τὸν *Νομοκάνονα*, ἅτινα εἰσι μέχρι σήμερον ὁ Κώδης, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου (1). Ἀλλὰ μία τῶν εὐτυχestatῶν στιγμῶν τοῦ ἐν Μαγναύρᾳ εὐκλεοῦς μοναστοῦ εἶναι βεβαίως ἐκείνη, καθ' ἣν συνήντησεν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν Ἀνακτόρων τὸν γηραιὸν Ἰγνάτιον, Πατριάρχοντα τότε, καὶ συνεφιλιώθη μετ' αὐτοῦ. Μετ' ἄκρας ἀφελείας διηγείται ὁ Φώτιος τὴν συνάντησιν ταύτην, ἐνώπιον τῆς Οἴκου-μενικῆς Συνόδου, τῆς συγκροτηθείσης κατὰ τὸ 879 (2): « Προσέπεσε (λέγει) ὁ εἰς πρὸς τοὺς πόδας τοῦ ἁλ.λου, καὶ εἶπε ἑκατέρῳ πρὸς τὸν ἑ- « *τερον διημέρηται τῆς συγγνώμης ἔτυχεν ἀφ' ἑκατέρου.* » Συγγνώμης εἰλικρινοῦς καὶ ἀδελφικῆς τῶνόντι, διότι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Φώτιος δὲν ἦσαν πλέον ἀντίπαλοι καὶ πρὸς ἀλλήλους διαμαχόμενοι, ἀλλ' ἦσαν ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοὶ καὶ φίλοι ἀδιάσπαστοι (3), ἡ Ἐκκλησία δὲ καὶ τὸ ἔθνος ἦσαν τὰ ἀντικείμενα τῶν σκέψεων καὶ τῶν φροντίδων τῶν. Ὁ Στυλιανὸς, καὶ οἱ ἄλλοι ὑπηρεταὶ τῶν σχεδίων τῆς Δύσεως, ἦσαν ἔτοιμοι καὶ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ πολυπαθοῦς βίου τοῦ Ἰγνατίου νὰ σφυρηλατήσωσιν ἕνα ἔτι σιδηροῦν κρίκον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος κατέστρεψε τὴν πλεκτάνην ἣν δολίως διέπλεκον ἄλλοι ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος ἦτον ἤδη ὁ ποδηγέτης καὶ σύμβουλός του· ὅτε δὲ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς ὁ εὐσεβὴς γέρον ἀνεζήτησε τὸν Φώτιον, ἔδραμεν οὗτος παρ' αὐτῷ ὡς εὐπειθέστατον πνευματικὸν τέκνον καὶ πᾶσαν προσήνεγκεν αὐτῷ θεραπείαν καὶ ἐπαρκαλύθει καὶ ἐνοσήλευε (4). Δὲν μᾶς διέσωσεν ἡ ἱστορία λεπτομερείας τῆς ὑστάτης ἐκεί-

(1) Ὁ Φώτιος ἐν Μαγναύρᾳ συνέγραψε τὸ *Σύνταγμα* παρσκεύασε δὲ καὶ τὸν *Νομοκάνονα*, ὃν ἐξεδωκε κυρίως κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχίαν τῷ 883 ἔτει, (ἴδε προλεγ. εἰς Ἀμφιλ. Σοφοκλ. Οἰκονόμου, σελ. νά.).

Περὶ τῶν δύο τούτων συγγραμμάτων τοῦ Φωτίου ἀναγνώσθαι τὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Συντάγματος* τῶν θείων Κανόνων ὑπὸ Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ (τομ. α.).

(2) Ἴδε Πρακτικά Συνόδ. τόμος ε'. σελ. 253.

(3) « Καὶ γὰρ μακαρίζομεν αὐτὸν (τὸν Ἰγνάτιον) ὅτι φιλικῶς πρὸς αὐτὸν ἔτι περιόντα τῷ βίῳ ἐπεισάμεθα, καὶ οὐκ ἂν ἀρνηθήμεν ταύτην πατὴρ, μηδὲ γένοιτο. (ὁμιλία Φωτίου ἐν τῇ Οἰκουμένη Συνόδῳ.—ἴδε Πρακτ. Συν. ὡς ἄνωγι.) »

(4) « Μετὰ τοῦτο (διηγείται ὁ Φώτιος ἐνώπιον τῆς Συνόδου) νόσῳ κατακλιθεὶς (τοῦ Ἰγνατίου), καὶ τὴν ἡμετέραν ἐπιστητήσαντας παρουσίαν, οὐχ' ἄπαξ καὶ δις, ἀλλὰ πολ- « *λάκις ἐπισκεψάμενος αὐτὸν παρσθενόμενος* καὶ ὅσα μὲν ἦν ἐμοὶ δυνατόν, ἐκείνου τοῦτο « *ἀσθενήσαντος, καταστορέξεν τὴν νόσον συνεβιάμενος, εἴ τι δὲ καὶ λόγος παραμυθίας ἐπα- « *γειν ἰσχὺν ἔχει, καὶ τὴν ἀπὸ τούτου προσήγον αὐτῷ θεραπείαν* » ὥστε καὶ πολλὴν αὐτοῦ*

νης συναντήσεως τῶν ἐξόχων τούτων Πατκιρχῶν, ἀλλ' ἡ διάνοις ἀν-
πληροῦσα τῆς ἱστορίας τὴν σιωπὴν, παρίσταται νοερώς ἐν τῷ θαλάμῳ
τοῦ Ἰγνατίου, βλέπει τὸν Φώτιον γονυκλινῇ παρὰ τὴν κλίνην τοῦ γέροντος,
καὶ σπογγίζοντα μετὰ σεβασμοῦ τὸ ψυχρὸν δάκρυον τοῦ ἀποθνήσκοντος
ἱεράρχου καὶ βασιλοπαιδὸς ! . . .

Ὁ Ἰγνάτιος ἀποθνήσκει, καὶ ὁ Φώτιος ἀναβαίνει πάλιν τὸν Πατριαρχι-
κὸν Θρόνον (877), οὐχὶ *θορύβους ἀνακινῶν*, οὔτε *βασιλικὰς ἐνοχλῶν*
ἀκοάς, ἀλλὰ πανταχόθεν πιεζόμενος καὶ ὑπὸ πάντων, καὶ μάλιστα ὑπὸ
τοῦ Αὐτοκράτορος καταναγκαζόμενος (1).

Ὅσον καὶ ἂν ἀπήρεσκεν εἰς τὴν Ῥώμην ἡ δευτέρα αὕτη εἰς τὸν Οἰκου-
μενικὸν Θρόνον ἀνάβασις τοῦ Φωτίου, τὰ πράγματα ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε
δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ βραδύνῃ ἡ τῶν διεσώτων προσέγγισις, διὰ τῆς ἀμέ-
σου ἀναγνωρίσεως τοῦ Πατριάρχου.

Ἰωάννης ὁ Ὀγδοὺς ἐκυβέρνηα τότε τὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τοῦ
872 διαδεχθεὶς Ἀδριανὸν τὸν Δεύτερον. Ὁ Ἰωάννης ἦτον ἀνὴρ ἀγαθός,
μετριοπαθὴς καὶ ἐπιεικέστατος, ἀνησυχῶν δὲ διὰ τὰ ἀπειλοῦντα τὴν Ῥώ-
μην στίφη τῶν Σαρακηνῶν, καὶ ἀπελπισθεὶς νὰ λάβῃ παρ' ἄλλων βοήθει-
αν, ἔκρουσε τὰς θύρας τῶν Βυζαντινῶν Ἀνακτόρων ζητῶν συνδρομὴν πρὸς
ἀντίκρουσιν τῶν Ἀράβων· ὁ Βασίλειος ὑπεσχέθη τὴν ἀρωγὴν του, ἐδόθη δὲ
ἐντεῦθεν εὐλογος ἀφορμὴ ὥπως συμβιβασθῶσι τὰ μεταξὺ Πατριάρχου καὶ

« τὰ τελευταῖα τὴν πρὸς ἡμᾶς πληροφορίαν δεξάμενον, τοὺς οἰκειότερους αὐτῶ τῶν ἀνθρώ-
« πων εἰς τὰς ἡμετέρας παραδίδου χεῖρας· ὡς δὲ μετὰ τὴν ἐκδημίαν ἐκείνου προνοητὰς τε
« καὶ σωτήρας γενέσθαι, ὁ καὶ θεῖα γέγονε χάριτι. » (Ἰδε Πρακτικά Συνόδ. Τόμ. ζ'·
σελ. 253).

(1) « Ἐν εὐχαριστίᾳ τοῦ θεοῦ διαταγῶν (ἔλεγεν, ἀγορεύων ὁ Πατριάρχης ἐνώπιον
« τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου) ἔσπεργόν τε καὶ ἐνκαρτέρουν, οὔτε *θορύβους ἀνακινῶν*, οὔτε
« *βασιλικὰς ἀκοάς ἐνοχλῶν*, οὔτε ἔβρω τις ἐπεφύτό μοι τοῦ θρόνου, οὔτε ἠνεσχόμην τοῦ-
« του ἀπολαβεῖν, καὶ τοι πολλῶν ὄντων τῶν εἰς τοῦτο οὐ μόνον προτροπομένων, ἀλλὰ
« καὶ ἀνάγκην ἐπαγόντων Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἰγνάτιος τῶν ἀνθρώπων μετέστη,
« αὐτίκα ὁ φιλόχριστος Βασιλεὺς πρῶτα μὲν διὰ τινων μυστικωτάτων τῆς ἐμῆς ἀπειρεῖστο
« γνώμης, εἶτα δὲ ἐν τῷ φανερῷ διὰ τῶν Αὐτοῦ Πατρικίων τὰ τῆς αὐτοῦ βουλῆς ἐδοθή-
« λου, ἐπιτιθεὶς ὡς νῦν μὲν οὐδεμία ἐστὶν ἀρρομή, οὐδὲ σκανδαλῶν τινῶν ὑπολογισμοί,
« οὐδ' ἀθέτησις τῆς μεταξὺ ἀλλήλων εἰρήνης· ὁ τῶν ἐπισκόπων χορὸς ζητεῖ τὴν σὴν ἀνοδόν,
« ἡ τῶν ὑπεριῶν ἐλευθερία, οἱ ἀρχιερατικοὶ Θρόνοι σύμφητοι, ἀνέλθε εἰς τὸν Θρόνον Σου,
« καὶ ποίμει τὸ ποίμνίον Σου Τὸ μὲν οὖν βασιλικὸν δῶλωμα ἐν τούτοις περι-
« γράφτο, ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς παραγεγονότας ἠρνήθην. Ἐπεὶ οὖν ἡ ἀποστολὴ τῶν Πατρι-
« κίων, οὐχ' ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ δις γενομένη, ἀπεπέμπετο ἄπρακτος, αὐτὸς ἐκείνης ὁ ἀγαθὸς

Πάπ. Ὁ Φώτιος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀνταλλάσσουν φιλικὰ Γράμματα (1), καὶ
ἐκ συμφώνου ἀποφασίζεται ἡ εἰρηνοποίησις τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ πρὸς τοῦτο
συγκροτηθεῖσα Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἦτο θρίαμβος μέγας διὰ τὸν Φώτι-
ον, τὰ Πρακτικά δὲ αὐτῆς εἶναι ἡ ἐπισημότερα καθιέρωσις καὶ ἀναγνώρι-
σις τῶν δογματῶν καὶ προνομίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ ὧν ὁ
Πατριάρχης ἠγωνίσθη καὶ ἔπαθεν (2).

« ἡμῶν Βασιλεὺς πρὸς ἡμᾶς παραγεγονώς, πολλοῖς λόγοις τὴν ἀνάγκην ἐπήγαγεν. » (Ἰδε
« Πρακτικά τῆς κατὰ τὸ 879 συγκροτηθείσης Συνόδου).

(1) Ὁ Ἰωάννης πρὶν γράψῃ πρὸς τὸν Φώτιον διεδήλου τὴν γνώμην αὐτοῦ διὰ τῶν πρὸς
τὸν Αὐτοκράτορα γραμμάτων ἐπὶ πᾶσιν αἰτήσεσιν αὐτοῦ κατὰ νύκτα ἐπὶ
σχνομένην (Ἰδε ὁμλ. Φωτίου εἰς Πρακτικά Συνόδου; ὡς ἄνωθι). Πρὸς δὲ τὸν Φώτιον
ἰδοὺ μεταξὺ τῶν ἄλλων τί ἔγραψεν: « Ἰωάννης ἐπίσκοπος, δοῦλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ,
« Φωτίῳ τῷ αἰδισίμῳ καὶ καθολικῷ ἀδελφῷ, Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, χάριν
« ἄνωθεν πρὸς ἔργα σωτηριώδη. Οὐκ ἀγνοεῖν συμβαίνει ἡμῖν, ὡς τινες τῶν αὐτῶ οὐκ
« εἰρήνης ἀνθρώποι, περὶ τῆς ἐνταῦθα Ἐκκλησίας, καὶ αὐτοὶ οὐ πρὸς ἀλήθειαν ὀρώντες
« κακὰ τινα λέγουσι, καὶ τόσον, ὅτι καὶ τὴν Σὴν ἀδελφότητα μικροῦ δεῖν οὐκ ἀγαθὰς
« ὑπολήψεις ἔχιν ὡς ἡμεῖς Τῇ Σῇ τοίνυν ἀδελφότητι ἀρμόζει μηδὲν τι ἔχειν
« καθ' ἡμῶν σκάνδαλον, μηδὲ ἐκκόπτειν τοῦ λοιποῦ τῆς ἐκκλησίας σώματος, ἀλλὰ μᾶλλον
« συναγωνίζεσθαι ἡμῖν μετ' οἰκονομίας καὶ ἐπιεικείας, καὶ τοὺς λοιποὺς ὅσοι τῆς ἀληθείας
« ἐξέλκιναν πρὸς αὐτὴν ἐπαναγάγειν. » (Πρακτικά Συνόδων τομ. ζ'· σελ. 344). (Ἰδε
ἐπίσης ἐν τῇ αὐτῇ τόμῳ ἐν σελίδι 332 ἐπιστολὴν Ἰωάννου πρὸς Βασίλειον τὸν Αὐτοκρά-
τορα—ἐν σελίδι 345 τὴν πρὸς τὸν Φώτιον δευτέραν τοῦ Πάπα ἐπιστολὴν, ἣν θεωρεῖ ἡ Ῥώμη
ὡς ὑπὸ τοῦ Φωτίου δῆθεν νοθευθεῖσαν! καὶ ἐν σελίδι 277—284 τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα
Ἰωάννου πρὸς τὸν Κλῆρον τῆς Ἀνατολῆς, ἐν ᾗ ποιεῖ λόγον περὶ τῆς ἀποδόσεως τῆς Βουλ-
γαρίας).

(2) Ἡ Σύνοδος αὕτη συνεκλήσθη κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 879, ἡ τελευταία δὲ αὐτῆς
πράξις ἐγένετο τὴν 13 Μαρτίου τοῦ 880· Τριακόσιαι ὀγδοήκοντα Πατέρες ἔλαβον μέρος,
συνεκαθίσκοντο δὲ οἱ τοῦ Πάπα Λεγάτοι Πέτρος ὁ Καρδηνάλιος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ Παῦλος
καὶ Εὐγένιος. Κατὰ τὴν πρώτην τῆς Συνόδου συνεδρίαν προκαθισθέντος τοῦ Πατριάρχου
ἐν τῷ Μεγάλῳ Σκρίβῳ, ἀνηγγέλθησαν ἐπισήμως οἱ τοῦ Πάπα τοποτηρηταί, οὓς
εἰσελθόντας ὑπεδέξατο ἡ Σύνοδος κατὰ τὰ εἰθιμμένα· ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι ἡ τοῦ Καρ-
δηνάλιου Πέτρου πρὸς τὴν ἱεράν ἐκείνην ὁμήγυριν προσφώνησις, καὶ ἡ τοῦ Μητροπολίτου
Ἡρακλείας ἀπάντησις: « ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοὶ (εἶπεν ὁ Καρδηνάλιος) πολλὰ προσ-
κυνεῖ καὶ ἐπισκέπτεται ἡμᾶς ὁ ἅγιος Πάπας, καθ' ὃν δὲ τρόπον ὁ φιλόστοργος Πατὴρ τὰ
ἐαυτοῦ ἐπὶζητεῖ τέκνα, ἀλλὰ μὴ καὶ ὁ ἀγαθὸς Ποιμὴν τὰ ἐαυτοῦ προβάτα, οὕτω καὶ ὁ
ἀγνώτατος Πάπας Ἰωάννης ἀγαπῶν ἡμᾶς οὐ παύεται, βουλόμενος πᾶσαν τὴν ἀγίαν τοῦ
Θεοῦ Ἐκκλησίαν ἐνωθῆναι καὶ γενέσθαι μίαν Ποίμνην καὶ ἓν Ποιμένον—
« Εὐχαῖς ἁγίαις αὐτοῦ (ἀντεφώνησε πᾶσαντα Ἰωάννης ὁ Ἡρακλείας) προεγέ-
γετο ἡ Ποίμνη, καὶ ἔχομεν ἓνα ἄληθῆ Ποιμένα, ὅσιον καὶ ἁκακόν,

Ἀλλ' ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐπιδείξασα πρὸς στιγμὴν, ἐπὶ Πάπα Ἰωάννου, αἰσθημάτων εὐκρινούς ἀγάπης καὶ ἀδελφικῆς ὁμονοίας, ἐπιστρέφει αὖθις εἰς τὰς πρώτας αὐτῆς ἀξιώσεις ἐπὶ Μαρτίνου τοῦ Β'. τοῦ κατὰ τὰ 882 ἀναθεματίσαντος ἐκ νέου τὸν Φώτιον (1), καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Ἀδριανοῦ τοῦ Γ' καὶ Στεφάνου τοῦ Ε' (2) καὶ τὰ πράγματα πάλιν συγχέονται καὶ ταράττονται, διαμεινάντα τεταραγμένα καὶ ἀσυμβίβαστα ἕκτοτε.

Ὁ Φώτιος ἦτο πεπωμένον νὰ καταβιβασθῇ καὶ αὖθις τοῦ Θρόνου,

Φώτιον τὸν ἁγιώτατον καὶ οἰκουμένικόν Πατριάρχην. » Ἀλλὰ ἀξία λόγου ἐστὶ καὶ ἡ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην συνεδρίασιν εὐγλωττος ἀγόρευσις Ζαχαρίου τοῦ Μητροπολίτου Χαλκηδόνος, ὅστις τὸ ἐγκώμιον πλῆξας τοῦ Πατριάρχου, ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς μετὰ εὐκρινούς παρρησίας, « ὑπὲρ ὑμῶν (λέγει ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα), ὑπὲρ ὑμῶν ἐστὶν ἡ παρούσα Σύνοδος καὶ τῆς τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίας! ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας τιμῆς, ἵνα μὴ παρὰ τῶν σχισματικῶν λειψάνων διασπῇσθε ὡς Ἀρχιερεῖς τῶν στάσεων καὶ τῶν ταραχῶν! . . . σπεύσατε τοίνυν ἀγαπητοί, καὶ ἀγωνίσασθε, καὶ τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν ἀλλοκότου ἀπαλλάξαι δουλείας, καὶ τὴν « μέχρη τοῦ νῦν ἐπιτρεβομένην ὑμῖν ἀτιμίαν ἀποσκεύασατε! » ἡ ἀγόρευσις αὕτη ἐκφράζει ἐν συνόψει τὸ πνεῦμα καὶ τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῆς Μεγάλης ἐκείνης Συνόδου, ἣν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία θεωρεῖ καὶ ὀνομάζει « ἱεράν οἰκουμένην τὴν ὁσὸν », οἱ δὲ Λατῖνοι ἀποκαλοῦσι « Φωτιανὴν Ψευδοσύνodon (Pseudosynodus Photiana) » ἴδε τὰ περὶ αὐτῆς ἐν Πρακτ. Συνοδ. τόμ. Ε'. σελ. 1149, 1209 καὶ 1484 καὶ τόμ. Γ'. σελ. 213 — 337.

(1) Μαρτίνος ἢ Μαρτίνος ὁ Γ', εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν Ἀδριανὸς ὁ Β' ἐστειλὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ἐν τῇ κατὰ τοῦ Φωτίου συγκροτηθείσῃ κατὰ τὸ 869 Συνόδῳ, διεδέχθη δὲ τὸν Πάπαν Ἰωάννην κατὰ τὸ 882.

(2) Στέφανος ὁ Ε' ἔγραψεν εἰς Βασιλεῖον τὸν Αὐτοκράτορα ἐπιστολὴν λίαν περίεργον διὰ τὸ ἀπότομον αὐτῆς ὕψος, ἀπαντῶν εἰς τὸ γράμμα δι' οὗ ὁ Αὐτοκράτωρ κατεφέρθη διηνῶς κατὰ τοῦ ἀφορίσαντος τὸν Φώτιον Μαρτίνου τοῦ Β'. : « ὁ κατὰ τοῦ ἁγιωτάτου Μαρτίνου τὰς ἀκοάς σου καταμύσας (ἔγραψεν ὁ Στέφανος πρὸς Βασιλεῖον) κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βλασφημῆσαι ἐτόλμησεν! . . . εἰπέ τις Σε ἡπάτησεν ἀρχιερεῖα οἴκου « μινικὸν κοιμῶδησαι, καὶ τὴν ἱεράν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν κακοφημῆσαι, ἢ μετὰ σε « βασιμύητος ὀρεῖλαις ὑποτάσσασθαι; ἢ οὐ γινώσκεις ὅτι πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν αὕτη « κατάρχει; Τίς σε τῶν ἀρχιερέων Κριτὴν κατέστησε, παρ' ὧν εὐχαὶ περὶ σοῦ τῷ Θεῷ « ἀναφέρονται; » Λησμονῶν δὲ ὅσα ἀποτόμως γράφει τῷ Βασιλεῖ, τελευτᾷ ὁ Πάπας τὴν ἐπιστολὴν του, οὐχὶ ἀπειλῶν πλέον, ἀλλ' ἐκτείνων αὐτὸν ὥπως ἀποστείλῃ διὰ θαλάσσης βοήθειαν. « Παρακαλῶ (λέγει) τὸ ἅγιον ὑμῶν κράτος χελεύειν (ἴσως καλεῖται) ἐξοπίσται ἀπὸ μηνὸς Ἀπριλίου ἕως Σεπτεμβρίου, καὶ ἀποστεῖλαι ὥπως φυλάττωσι τὰ πρὸς θύλασσαν ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν ἐκπορθήσεως, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν σιωπῶμεν, ἐπεὶ οὐδέ ἔλαϊον πρὸς φωταγωγίαν ἔχομεν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν τοῦ Θεοῦ. » — Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην δὲν ἐπέζησε νὰ λάβῃ ὁ Βασιλεὺς, ἀλλ' ἐδέξατο αὐτὴν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λέων. (ἴδε Πρακτικὰ Συνοδ. τόμ. Ε'. σελ. 1116).

μετὰ τοῦ Βασιλείου τὸν θάνατον (κατὰ Αὐγουστον τοῦ 886 ἔτους), ἐξορισθεὶς διὰ προστάγματος τοῦ ἀγνώμονος αὐτοῦ μαθητοῦ, Λέοντος τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐν τῇ τῶν Ἀρμενιανῶν Μονῇ, τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Βόρδου (1).

Αὕτη ἦν ἡ τελευταία τοῦ Πατριάρχου ὑπερορία, καὶ τὸ τελευταῖον στάδιον τῶν ἀγώνων του! . . . Ὁ Εὐκλεὴς ἐξόριστος καταβιβλημένος ὑπὸ τῆς ἡλικίας καὶ τῶν πολλῶν παθημάτων, ἀποθνήσκει ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ τῆς ἐξορίας του, κατὰ τὴν ἕκτην Φεβρουαρίου τοῦ 891 ἔτους· ἡ Μονὴ δὲ τῆς Ἐρημίας ἢ Ἡρεμίας, ἐν τῇ Μερδοσαγάρῃ, ἐδέχθη τὴν ἱεράν αὐτοῦ κόνιν, ἣν ἀδυσωπῆτως διαταράττουσιν ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας ἐχθροὶ ἀμειλικτοὶ καὶ ἄδικοι συκοφάνται!

Οὕτω λοιπὸν ζήσας ὁ τελευταῖος οὗτος τῆς Ἐκκλησίας πατὴρ, καὶ παιδευθεὶς καὶ παιδεύσας (ὡς ἔλεγεν ὁ Θεολόγος Γρηγόριος περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου) ἐν γῆρᾳ καλῶ καταλείπει τὸν βίον, προστεθεὶς τοῖς πατράσι αὐτοῦ τοῖς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἡγωνισμένοις.

Ὁ Φώτιος ἐτελεύτησεν, ἀλλὰ μένουσι κατόπιν αὐτοῦ, μνημεῖα ἀνεξάλειπτα, αἱ ἐργασίαι τοῦ βίου του· ἡ φιλολογικὴ αὐτοῦ δόξα θέλει διαμένει ἐν ὁσῷ ὑπάρχει Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἱστορία· ὁ μέγας δὲ ἱεράρχης, ὁ λαμπρύνας, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος μετὰ τὸν Θεῖον Χρυσόστομον, τὸν Οἰκουμένικόν Θρόνον, θέλει ἴσταται ἀκατάβλητος καὶ ἀείζων, ὑπεράνω τοῦ φθόνου καὶ τοῦ φανατισμοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία, ὑπὲρ ἧς ἡγωνίσθη ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ, ἀποδίδει αὐτῷ τιμὰς ὡς εἰς Θεοφόρον καὶ ὁμολογητὴν (2)· τὸ ἡμέτερον δὲ ἔθνος μνημονεύει

(1) Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης τοῦ Πατριάρχου πτώσεως καὶ τῶν κατ' αὐτὸν συκοφαντιῶν, ἐνεκα τῶν ἀφορώντων τὸν Σανδαβερνόν, ἴδε Κεθρηνόν τομ. Β'. σελ. 248—252, Γλυκᾶν σελ. 553, Ἰωὴλ σελ. 55 καὶ Λέοντιον τὸν Γραμματικόν σελ. 259—264. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον (μετὰ τοῦ Φωτίου τὴν ἐξορίαν) τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ Στέφανον. « Στέφανος δὲ (ἀναφέρει ὁ Ἰωὴλ καὶ ὁ Κεθρηνός) ὁ τοῦ Βασιλέως ἀδελφὸς Κληρικὸς ὢν καὶ Σύγκελλος ἦν μετὰ Φωτίου Πατριάρχου, ἀνατρεφόμενος παρ' αὐτῷ καὶ παιδευόμενος . . . τοῦτον (ὁ Λέων) Πατριάρχην προβάλλεται. »

(2) Ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία πρὸ πολλῶν αἰώνων κατέταξε τὸν Φώτιον μετὰ τῶν Θεῶν καὶ ἁγίων αὐτῆς ἀνδρῶν, πολλὰ ὑπάρχουσιν αἱ μαρτυρίαι· ἐν δὲ τῇ ἐν μεμβράναις Κώδῃ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου (ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐνταῦθα Μετοχίου τοῦ ἁγίου τάφου, ὑπ' ἀριθ. 426) εὐρηται ῥητῶς καὶ καθαρῶς γεγραμμένον « τῇ ἕκτῃ Φεβρουαρίου Μηνῆ-μης Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ». Ὁ Κώδης οὗτος εἶναι τῆς ἐνδεκάτης ἢ δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν γραμμάτων, τῆς ἐλλείψεως τῆς υπογεγραμμένης, τοῦ ψιλοῦ καὶ θασιῶς πνεύματος καὶ τῶν προσημειωμένων ἐρυθρῶν σηματοφώνων τοῦ μέλους, ὥστε ἀπὸ τοῦ ΙΑ'. τοῦλάχιστον αἰῶνος καὶ πρὶν ἐδοξάζετο ὁ Φώτιος ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἅγιος.

ὡς εὐεργέτην τὸν ἀθάνατον τοῦτον ἄνδρα, διότι ἄνευ αὐτοῦ δὲν ἦθελε διατηρηθῇ ἐλευθέρᾳ καὶ αὐτόνομος ἡ Ἐκκλησία Του, ἥτις ἐν ἡμέραις πένθους καὶ ταπεινώσεως ἐπαρμύθησεν αὐτὸ, καὶ διατηρηθῆσεται εἰς τὸ μέλλον ὡς σύμβολον τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐνότητος.

Τ Ε Λ Ο Σ.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ.

Ποῦ κεῖται ἄρ' ἄ γε ἡ τῶν Ἀρμενιανῶν Μονὴ ἔνθα ἐξωρίσθη ὁ Φώτιος καὶ ἀπέθανε; Ποῦ δὲ ἡ Μονὴ τῆς Ἐρημίας, ἐν ᾗ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐτάφη;

Οἱ τῆς ἱστορίας ἀναζητηταὶ δὲν μᾶς λύουσι τὴν ἀπορίαν· οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἀναφέρουσιν ἀπλῶς τὰ ἐνδόματά τῶν δύο τούτων Μοναστηρίων, χωρὶς νὰ προσδιορίζωσι ποῦ ταῦτα ἔκειντο. Καὶ περὶ μὲν τῆς Μονῆς τῶν Ἀρμενιανῶν (ἢ Ἀρμενικῶν, κατὰ τὸν Ζωναράν, καὶ κατ' ἄλλους Ἀρμενιανῶν) τῇ λεγομένῃ τοῦ Βόρδου ἢ Βόρδονος, Λέων ὁ Γραμματικὸς ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «Τοῦτον (τὸν Φώτιον) τοῦ θρόνου κατήγαγον, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν ἐν τῇ Μονῇ τῶν Ἀρμενιανῶν τῇ λεγομένῃ τοῦ Βόρδου» (σελ. 263.). Συμεὼν δὲ ὁ Μάγιστρος (ὁ μέγχι τοῦ τάφου συκοφαντῶν καὶ ὑβρίζων τὸν Πατριάρχην) γράφει τὰ ἐξῆς: «Φώτιον δὲ Πατριάρχην ἐπίβουλον γραβέντα τῆς Ἐκκλησίας ἐκβάλλει (ὁ Λέων) καὶ ἐν τῇ Μονῇ τῶν Ἀρμενικῶν τῇ λεγομένῃ τοῦ Γόρδονος περιορίζει, ἔνθα καὶ τελευτᾷ» (σελ. 701.). Περὶ δὲ τῆς Μονῆς τῆς Ἐρημίας ἢ Ἡρεμίας, ὁ αὐτὸς Λέων ὁ Γραμματικὸς ἰδοὺ τί ἱστορεῖ: «Μετὰ δὲ ταῦτα ἐν ἐξορίᾳ τελευτήσαντος Φωτίου Πατριάρχου, ἀπετέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐν τῇ Μονῇ τῇ λεγομένῃ τῆς Ἐρημίας ἐν τῇ Μερδοσαράρῃ, οὗσης πρότερον Καθολικῆς ἐκκλησίας, αὐτὸς δὲ Φώτιος ἐποίησεν αὐτὴν Μονὴν Γυναικείαν» (σελ. 258.). Γεώργιος δὲ ὁ Μοναχὸς (ἐν σελ. 844) τὰ αὐτὰ ἱστορῶν ἀντὶ Ἐρημίας γράφει Ἱερεμίου Μονήν. Ταῦτα οἱ Βυζαντινοὶ ὑπομνηματίζουσι, τὰ τῶν Βυζαντινῶν δὲ ἀντέγραψαν οἱ νεώτεροι, ἐξ ὧν τινες (μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ λεξικογράφος Buillet) ἐκ τῆς λέξεως ἀπατηθέντες, θέτουσι τοῦ Πατριάρχου τὸν τάφον, οὐχὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἀναντιρρήτως ἐτάφη, ἀλλ' ἐν Ἀρμενίᾳ!!

Ὀλίγον ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορίαν ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ τόπου ἔνθα ἐτάφη εἰς μέγας ἀνὴρ· ἀλλ' ἡμεῖς τὴν βιογραφίαν τοῦ Πατριάρχου ἐν Κωνσταντινουπόλει σκιαγραφήσαντες, ἐζητήσαμεν πανταχόθεν νὰ ἀνιχνεύσωμεν εἰς ποίαν ἄρ' ἄ γε τῆς πόλεως ταύτης γωνίαν ἀναπαύεται ἡ μακαρία αὐτοῦ κόνις, ἢ ποῦ τοῦλάχιστον κεῖται ὁ τελευταῖος τόπος τῆς ἐξορίας του· ἀλλ' ἡ ἀπορία ἡμῶν ἔμεινεν ἄλυτος!

Ἐν τινι συνοικίᾳ τοῦ Βυζαντίου, τῇ σήμερον καλουμένῃ *Τσιρτσιρ*, πρὸς τὸ Ἄτ-παζάρ, ὑφύεται τζαμίον μικρὸν, τοῦ ὁποίου ὁ θόλος προδίδει ἀμέσως τὴν Βυζαντινὴν αὐτοῦ ἀρχαιότητα. Τὸ Τζαμίον τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχαία Μονὴ τοῦ *Λιθός*, κειμένη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ ὅν οἱ Βυζαντινοὶ ἀπεκάλουν

Μαρδοσαγάρην ἢ Μερδοσαγάρην. Νὰ ἦναι ἄρα γε τὸ Τζαμίον τοῦτο ἡ τῆς Ἐρημίας Μονή; καὶ νὰ ἐγκρύπτονται αὐτοῦ τάχα τὰ λείψανα τοῦ Θείου Πατριάρχου; ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολυμαθὴς συγγραφεὺς, ὁ σεβαστὸς γέρον Σκαρλάτος ὁ Βυζάντιος (τομ. α'. σελ. 376.) διαχέει ἀμυδρὸν φῶς ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ τούτου μέρους τῆς ἱστορίας, εἰκάζων ἐκ τοῦ τόπου καὶ τοῦ ὀνόματος *Μαρδοσαγάρη* τῆς συνοικίας, ὡς οὐδόλως ἀπίθανον ἡ τῆς Ἐρημίας Μονὴ νὰ ἦναι ἡ αὐτὴ ἡ τοῦ λιθὸς καλουμένη.

Ἰδοὺ δὲ τί ἐγγραφέ μοι πρὸ τίνος χρόνου καὶ ὁ Καθηγητὴς τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ πολύτιμος ἡμῶν φίλος Ἡλίας ὁ Τανταλίδης, ἀποκρινόμενος εἰς ἐπιστολὴν ἣν ἀπηύθυνα αὐτῷ προκαλῶν τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τοῦ τόπου ἐνθα ὁ Φῶτιος ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη. «ἔχομεν (λέγει ὁ Κ. Τανταλίδης) δύο Μονὰς τὴν μὲν τῶν Ἀρμενιανῶν, εἰς ἣν ἐξωρίσθη καὶ ἐτελεύτησεν ὁ μακάριος ἡμῶν Πατριάρχης, καὶ τὴν τῆς Ἐρημίας ἐν τῇ Μερδοσαγάρῃ ἐν ἣ ἀπετίθη τὸ ἱερὸν αὐτοῦ λείψανον. Καὶ ὅτι μὲν ἡ πρώτη ἔκειτο ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οὐκ ἐν Ἀρμενίᾳ, ὅλον ἐκ τῶν ἐξῆς: πρῶτον Μονὴ κειμένη ἐν Ἀρμενίᾳ, πῶς ἡδύνατο ὀρισθῆναι τῷ ὀνόματι τῶν Ἀρμενιανῶν; δευτέρον, πολλὰ τῶν Μονῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὠνομάζοντο ἐξ ἀλλοδαπῶν ἢ ἀλλογενῶν, οἷς πρώτοις πρὸς ἐνάσκησιν κατὰ Βασιλικὴν ἢ Πατριαρχικὴν φιλοτιμίαν παρεχωρήθησαν: οὕτως ἦσαν πάσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει Μοναὶ τῶν Μακεδωνιανῶν, τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Κρητικῶν, τῶν Δαλματῶν, τῶν Ῥωμαίων κ.τ.λ. καὶ νῦν δὲ ἔχομεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἅγιον Νικόλαον τῶν Ὀχριδιανῶν, τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον τῆς Καραμανίας, τὴν Παναγίαν τοῦ Βελιγρადίου, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀγιωνύμφῃ ὄρει τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων καὶ τὴν Ῥωσικὴν. Τρίτον, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ Πατριαρχείᾳ ὁ Φῶτιος ἱστορεῖται ἐπιστρέψαι πολλοὺς τῶν αἱρετικῶν Ἀρμενίων εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν (ἐξ ὧν φασὶ κατάγεσθαι τοὺς καθ' ἡμᾶς Χαϊχουρούμους) οἷς εἰκὸς παραχωρήσαι τὸν Φῶτιον καὶ Μονὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς τὸ ἐπιτελεῖν τὰς λατρείας εἰς τὴν πάτριαν αὐτῶν γλῶσσαν, (ὡς ἐπραξε καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος τοῖς χριστιανίσασιν Γότθοις) καὶ τὴν Μονὴν ταύτην ὀνομασθῆναι τῶν Ἀρμενιανῶν. Τέταρτον, καὶ Δουκάγγιος ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐντὸς καὶ περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μοναστηρίων καταλέγει καὶ ταύτην τῶν Ἀρμενιανῶν (hist. Buzant. bibe 111 pab. 153). Πέμπτον, ἐν τῇ ἀνακρίσει τοῦ Σανταβαρηνοῦ, ὁ Φῶτιος προσκληθεὶς ἐκ τῆς Μονῆς ταύτης εἰς τὰ τῆς πηγῆς ἀνάκτορα καὶ συνανακριθεὶς, αὐθὺς ἀπεπέμφθη εἰς αὐτήν: τοῦτο δὲ παραχρῆμα γενόμενον δηλοῖ, ὅτι ἡ Μονὴ τῶν Ἀρμενιανῶν ἢ τοῦ Βόρδονος οὐκ ἦν ἐν ταῖς ἐσχιαταῖς τοῦ Κράτους, ἀλλ' αὐτοῦ που ἐντὸς ἡ ἐγγυτάτῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. ἔκτον, οὐδ' ἡ λέξις ἐξορία καὶ ὑπερορία κατανοεῖ πάντων μακρὰν ἀπόστασιν συχνοὶ γάρ καὶ τῶν Βασιλέων καὶ τῶν Πατριαρχῶν μνημονεύονται ἐξορισθέντες εἰς τὰς νήσους τῶν Πριγκήπων. . . .

Ἀλλ' οὐδ' ἡ τῆς Ἐρημίας Μονὴ ἔκειτο ἐν Ἀρμενίᾳ οὐδ' ἀλλαχοῦ μακρὰν

τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἡ ἐντὸς ἡ περὶ αὐτῆς. Καὶ ὅλον ἐντεῦθεν πρῶτον, τὴν Ἐκκλησίαν ταύτης καθολικὴν οὖσαν, (τουτέστι κοινὴν, ἐνοριακὴν) Μονὴν γυναικειὰν ἐποίησεν αὐτὸς ὁ Φῶτιος ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας του. Δεύτερον, τελευτήσαντος τοῦ Φωτίου ἐν τῇ τοῦ Βόρδονος, οὔσῃ (καθ' ἃ εἵπομεν) ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὐκ ἦν εἰκὸς ἐξορίσαι τὸ ἱερὸν αὐτοῦ σκήνος οὕτω μακρὰν ἐξορίαν: ἐν ἐξορίᾳ μὲν γὰρ ἡ ἐκδημία ἀποθανόντων, γινώσκουμεν κατενεχθῆναι τὰ λείψανα εἰς τὴν ἰδίαν Πατρίδα ἢ ἐπισκοπὴν ἄλλων τε καὶ μάλιστα τοῦ Θείου Χρυσοστόμου: ἐν τῇ πατρίδι δὲ τελευτήσαντος οὐδεὶς ἤκουσε τὴν κόνιν ἐξορισθῆναι μᾶλλον ἢ ἐξαφανισθῆναι: ἄλλως τε, οὐδ' ἂν εἶσσαν τὸ τοιοῦτο περὶ τοὺς νεκροὺς ἀσέβημα ἀνιστόρητον οἱ τὰ τότε γεγονότα χρονογραφήσαντες. Τρίτον, Νικόδημος ὁ Ἀγιορίτης, ὁ τῶν Ἀθωνιάδων Βιβλιοθηκῶν μεμβρανοφάγος σημειοῖ ἐν τῷ Συναξαριστῇ, ἐν τῷ περὶ Φωτίου ὑπομνήματι τῇ ζ'. Φεβρουαρίου, ὅτι «τελεῖται ἡ σύναξις τοῦ ἁγίου Φωτίου ἐν τῷ σεπτῷ προφητείῳ, ἥτοι Ναῶ τοῦ τιμίου Προδρόμου τῷ ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τῇ ἐπιλεγομένῃ τῆς Ἐρημίας ἢ Ἡρεμίας» ἀντέγραψε δὲ πάντως τὴν σημείωσιν, ὡς ἔθος αὐτῷ, ἐξ ἀρχαίων χειρογράφων ὑπομνημάτων. Ἐπεὶ δὲ αἱ περὶ τῶν Συνάξεων εἰδήσεις τῶν Συναξαριστῶν ἀναφέρουσι συνήθως Ναοὺς κειμένους ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ περὶ αὐτῆς (ὡς λ. χάριν γίνεται μνεία συνάξεως ἐν Ὁρείᾳ τῇ 13 Ἰανουαρίου, καὶ ἐν τῷ βαθεὶ Ῥύακι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ), ἔπεται ὅτι, καὶ τὸ ἐν τῇ *Ἐρημίᾳ* προφητεῖον ἔκειτο ἐντὸς ἡ περὶ τῆς πόλεως.

Τοσαῦτα περὶ τῶν εὐαγῶν Μονῶν, ἐν αἷς ἐκοιμήθη καὶ ἐτάφη ὁ ἱερὸς Πατριάρχης, ἀμφοτέραι ἦσαν πάντως ἐν τῷ ἡμετέρῳ ὀρίζοντι: ἀλλ' ἐπιτρέψατέ μοι ἵνα προσθέσω ἐνταῦθα πρὸς ὑπέκκλισμα τῆς κρίσεως ὑμῶν καὶ τὴν ἐξῆς εἰδήσιν. — Μεταξὺ Χάλκης καὶ τῶν τοῦ Βρύαντος (τοῦ νῦν Μάλ-Τεπε) εὐρίσκεται μεγάλη τις καὶ εὐρύχωρος ὕψαλος, ἔχουσα ἐπ' αὐτῆς ἔχνη εἴτουν κρηπίδα ἀρχαίου οἰκοδομήματος, πυργίσου, τυχόν, ἢ ἀσκιταρίου: ἡ ὕψαλος αὕτη κατὰ περιέργον συγκυρίαν ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν περιόικων νησιωτῶν καὶ ἡπειρωτῶν «ἡ Βορδόννη»: ἔχει ἄρα γέ τινα σχέσιν τὸ πελάγιον τοῦτο ἀσκητήριον πρὸς τὴν Μονὴν τοῦ Βόρδονος, μοναχοῦ τίνος, τυχόν, ἐξ ἐκείνης ἐνθάδε παραγενομένου χάριν ἀσκήσεως; οὐ γὰρ ἂν πολυήσχιμι εἰπεῖν, ὅτι ἐπὶ τῆς ὕψαλου ταύτης ἔκειτο αὐτὴ ἡ τῶν Ἀρμενιανῶν Μονή, φειδοῖ τῆς γαληνιαιᾶς ἡσυχίας τοῦ εὐκλεοῦς ἐξορίστου. Ἐὰν ὅμως ἐλάβανον ποθεν μικρὰν νύξιν, ὅτι ὁ λόφος τῆς ἡμετέρας νήσου, ὅπουθεν ὑμῖν γράφω, καὶ ἐφ' οὗ ὑφύεται ἡ Μονὴ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἦν, κατὰ ἀρχαίαν παράδοσιν, αὐτὸς πρῶτος ἔκτισεν ὁ θεϊότατος Φῶτιος, ὅτι λέγω ὁ λόφος οὗτος ἔσχε ποτὲ ὀνομασίαν ὁπωσδήποτε παρεμφερῇ τῇ Μερδοσαγάρῃ, καὶ μεθ' ὅρκου ἤθελον διςχυρισθῆναι, ὅτι ὁ Φῶτιος ἐτελεύτησεν εἰς τοὺς Βορδόνους καὶ ἐτάφη ἐνταῦθα. Καὶ τοῦτο μὲν εἰρήσθω παιδιᾶς χάριν: ἥδιστα δὲ σπεῦδω διακοινῶσαι ὑμῖν ὅτι ἀρτίως

ἔμαθον παρὰ τοῦ ἀξιοτίμου συναδέλφου μου Κ. Ἀνθοπούλου, Καθηγητοῦ τῶν Ἀσιατικῶν γλωσσῶν, περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως *Μερδοσαγάρης* κατ' αὐτὸν ἡ λέξις σύγκειται πάντως ἐκ τῆς Περσικῆς λέξεως *Μερδ-ι* (ἄνθρωπος) καὶ τῆς Ἀραβικῆς *Σαχρά* (ἐρημία), καὶ ἐν συνθέσει *Μερδισα-χρά* (), ἤγουν ἄνθρωπος τῆς ἐρημίας ἢ ἐρημίτης. Κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν γνώμην Μονὴ τῆς Ἐρημίας (ἢ τῶν Ἐρημιτῶν) καὶ Μερδοσαγάρη εἰσὶ δύο λέξεις ταυτόσημοι. Πιστοῦται δὲ καὶ τὸ γνήσιον τῆς γραφῆς Ἐρημία, ὡς φέρεται καὶ παρὰ Λέοντι, παρ' ἣν γράφουσί τινες *ἡρεμίας* ἢ τοῦ *Ἰερεμίου*. Πόθεν δὲ Περσο-αραβικὴ ὀνομασία Μονῆς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει; τοῦτο ἂν εἴη ἄλλης εἰκοτολογίας ὑπόθεσις, ἣν παραιτοῦμαι ἐπιχειρῆσαι, ἵνα μὴ πλέον μνησκῶ τὴν ἐπιστολὴν, ἱκανῶς ἤδη τὰς ἀκοὰς ὑμῶν ἐνοχλήσασαν. Ἐπισφραγίζω δὲ αὐτὴν διὰ τῆς ἐξῆς περικοπῆς ἐκ τινος πανηγυρικοῦ λόγου εἰς τὸν Ἅγιον Φώτιον, ἐκφωνηθέντος ἐνταῦθα πρὸ χρόνων ὑπὸ τινος τῶν ἡμετέρων ἱεροσπουδαστῶν « Δεῦρο λοιπὸν Ἀπόστολε τῶν αἰωνίων Βουλῶν τοῦ θεοῦ . . . καὶ ὡς ὁ πάλαι Μωϋσῆς « εἰς τὸ ὄρος ἀνάβηθι καὶ τελεύτα » . . . ἀναβαίνει λοιπόν . . . καὶ ἐγκλείεται εἰς ἐν τῶν πολλῶν ὑπ' αὐτοῦ προκαθιδρυμένων ἡσυχαστηρίων τὴν Ἐρημικὴν καὶ Ἠρεμαίαν Μονήν. . . καὶ τὸ μὲν πνεῦμα αὐτοῦ ἀναχθὲν εἰς τὴν χώραν τοῦ αἰδίου φωτὸς καθαρῶς ἐποπτεύει τὴν Ἁγίαν Τριάδα . . . τὸ δὲ ἱερὸν αὐτοῦ σῶμα ἐν εἰρήνῃ ἐτάφη καλυπτόμενον ἄχρι τοῦ νῦν ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς ἀγνοίας, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, ὅμοιον καὶ ἐν τῇ ταφῇ καθάπερ ἐν τῇ ἀποστολῇ πρὸς τὸ τοῦ Θεόπρου προφῆτου, περὶ οὗ ἡ Γραφὴ λέγει « καὶ οὐκ οἶδεν οὐδεὶς τὴν ταφὴν αὐτοῦ, ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης ».

Ταῦτα ἔγραψεν ὁ πολυμαθὴς φίλος, ἅτινα παραδίδω, ὡς μοι ἐστάλησαν, εἰς τοὺς ἀναγνώστας, ὡς ἄξια λόγου καὶ μελέτης.

